

SALLAI ÁGNES – SZABÓ ÁDÁM

Az Akadémiai Könyvtár Teleki-állományának magyar vonatkozású botanikai és zoológiai könyvei

Jelen tanulmány célja a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (MTA KIK) 1826-os alapító állományában található azon könyvek ismertetése, amelyek szerepet játszottak a magyarországi botanika és zoológia történetében, akár a hazai flórára és faunára vonatkozó tartalmuk, akár magyar nyelvűségük, akár a szerző magyarországi kötődése¹ miatt. Az említett könyvállományt egy magyar főúri család, a Telekiek nevében ajánlotta fel az országgyűlésen Teleki József az előző évben alapított Akadémia javára. A gyűjteményrész alapos és részletes vizsgálata azonban az Akadémiai Könyvtár történetének első évtizedeiben bekövetkezett események miatt komoly nehézségekbe ütközött. Cikkünk megírását az tette lehetővé, hogy fiatal kutatói ösztöndíj keretében elkészült az alapító gyűjtemény tételes feldolgozása, a témaválasztáshoz pedig a Magyar Biológiai Társaság I. Tudománytörténeti Szimpóziuma szolgáltatott alkalmat, melyen az Akadémiai Könyvtár a *Telekiek a tudomány szolgálatában* című poszterrel vett részt.²

Mivel az említett könyvállomány jelentőségének és értékének megértéséhez elengedhetetlenül szükséges ismerni annak történeti háttérét, ezért a tanulmány első részében a Teleki család tudományos és könyvgyűjtő tevékenységét mutatjuk be röviden, külön kitérve az 1826-os felajánlás tárgyát képező pesti bibliotékájuk kialakulására, illetve az azt létrehozó családtagok személyes érdeklődésére és könyvgyűjtő tevékenységük jellegére.

A könyvgyűjtést elkezdő Teleki József – a felajánlást az országgyűlésen bejelentő József nagypapa – könyvtáráról külön lista készült, amelynek természet-tudományos részével mindeddig csak kevésbé foglalkozott a kutatás, ezért cél-

¹ A „magyar kötődés” itt tág értelemben szerepel: nemcsak azok tartoznak ide, akik (mai szempontból) magyar nemzetiségűnek tekinthetők, vagy a korabeli Magyarország területén születtek, hanem azok is, akik hosszabb-rövidebb ideig itt végeztek tudományos tevékenységet, például a Duna mentét feltérképező, bolognai származású Ferdinando Marsigli vagy a selmeci bányászati főiskola kémia tanszékét évekig vezető, Leidenben született Nicolaus Joseph Jacquin. A tanulmányba való beemelésüket az indokolta, hogy magyarországi növényekkel és állatokkal is foglalkoznak a műveikben, amelyekről személyes tapasztalataik alapján számolnak be, így jelentőségük korántsem elhanyagolható a hazai tudománytörténetben.

² A posztert bemutató absztrakt elektronikusan is elérhető a következő címen: <http://real.mtak.hu/79569/>

szerűnek láttuk külön bemutatni az ide tartozó botanikai és zoológiai könyveket, magyar és külföldi vonatkozásúakat egyaránt, árnyaltabb képet adva ezáltal Teleki József természettudományos érdeklődéséről és ismereteiről.

A tanulmány lényegi részét a teljes alapító gyűjtemény növény- és állattani darabjainak bemutatása képezi. A két tudományágat különválasztva tárgyaljuk, bár számos olyan kiadvány található a Teleki-könyvtárban, amelyek mindkettőhöz besorolhatók. A felsorolás részben kronológiai, részben tematikus szempontok szerint történik (így külön kategóriát jelentenek az állattenyésztési és állategészségügyi, valamint a paleontológiai könyvek), néha pedig valamilyen speciális jellemző alapján, mint például egy adott egyetemen készült kiadványok, vagy egy-egy híres tudós tanítványainak köre.³

A cél tehát a Teleki-könyvtár egy bizonyos részének bemutatása volt. A korabeli magyar botanika és zoológia átfogó ismertetése nem képezi a cikk tárgyát, legfeljebb arra hívjuk fel a figyelmet, hogy egy adott mű, szerző mennyire számít országos vagy akár világszinten jelentősnek. Egy kifejezetten tudományos irányultságú főúri család generációkon átívelő gyűjtőmunkával létrehozott, majd közcélra felajánlott bibliotékájának áttekintése mindazonáltal nemcsak művelődéstörténetileg jelenthet fontos forrást, amennyiben bepillantást nyújt a korabeli művelt arisztokraták érdeklődési körébe, hanem tudománytörténetileg is, hiszen következtetni enged a magyar vonatkozású szerzők és művek népszerűségére, olvasottságára, ezáltal pedig az általuk elért tudományos eredmények ismertségére.

A Teleki család könyvgyűjtő tevékenysége és pesti könyvtára

A Telekiek széles körű érdeklődésének és mecénási-tudományszervező tevékenységének a természettudományok is a részét képezték. A család fölemelkedése egy tehetséges realpolitikus jóvoltából indult el: Teleki Mihály (1634–1690) az erdélyi fejedelem, Apafi Mihály kancellárjaként működött, majd I. Lipót magyar királytól 1685-ben érdemei elismeréseként grófi rangot kapott; tőle származtatható a gróf széki Teleki család összes tagja.⁴ A családtagok nemcsak a vagyont és

³ A 19. század elejéig megjelent, magyar vonatkozású botanikai és zoológiai kiadványok felsorolása, csoportosítása és ismertetése során, tehát a Teleki-állomány bemutatásának viszonyítási alapjaként elsősorban a következő szakirodalmat vettük figyelembe: HANÁK János, *Az állattan története és irodalma Magyarországon*, Pest, Nyomatott Lukács és Társnál, 1849; SZILÁDY Zoltán, *A magyar állattani irodalom repertoriuma I, A legrégebbi időktől 1870-ig*, Bp., Kir. M. Természettudományi Társulat, 1922; KÁDÁR Zoltán, PRISZTER Szaniszló, *Az élővilág megismerésének kezdetei hazánkban*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1992; GÉCZY Barnabás, *A magyarországi őslénytan története*, Bp., Akadémiai, 1995; GAZDA István, *Magyar tudománytörténet*, A reáltudományok területén magyar kutatók által 1945 előtt elért kiemelkedő eredményekből, Bp., Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2013, 67.

⁴ TOLNAI Gábor, *Erdélyi politikus Teleki Mihály = Nyugat*, 33(1940), 9, 415–420; HERPEI János, *Adatok Teleki Mihály és udvara életéhez (Töredék)* = HERPEI János, *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* III, Bp., Kossuth Nyomda, 1971, 13–31; SZILÁGYI Aladár, *Gróf*

a címet örökölték tőle, hanem a kultúra és a tudomány iránti igényt és azok megbecsülését is. Teleki Mihály ugyanis lelkes könyvgyűjtőként és korabeli tudósok pártfogójaként tevékenykedett, ezenkívül tervbe vette egy múzeum létrehozását is, de a viharos politikai események miatt a szándékát nem sikerült megvalósítania.⁵ Eredményesen pártfogolta az egyik legismertebb korabeli tudóst, Pápai Páriz Ferencet, aki az ő ajánlására lett a főúr unokatestvérének, Apafi Mihály fejedelem feleségének, Bornemissza Annának az udvari orvosa.⁶

A leszármazottak közül sokan személyesen is foglalkoztak valamilyen természettudománnyal, többen írtak például utazásaikról, amelyek értékes földrajzi vagy biológiai megfigyeléseket tartalmaztak. Külön ki kell emelni a fiatalon, mindössze huszonöt évesen elhunyt Domokost (1773–1798), aki szenvedélyes ásvány- és növénygyűjtő volt, a Jénában alapított ásványtani társaság első elnöke,⁷ az általa összeállított herbárium és ásványgyűjtemény pedig apja, Sámuel (1739–1822) könyvtárában, a híres Teleki Tékában kapott helyet, amely Erdély egyik első közkönyvtára lett.⁸ Egy másik Sámuel (1845–1916), az előző dédunokája, Rudolf trónörökös támogatásával világra szóló, sikeres expedíciót szervezett Afrikába, számos földrajzi, botanikai és zoológiai felfedezéssel gyarapítva a tudományt.⁹ Meg kell emlékezni a tragikus sorsú miniszterelnökről, Teleki Pálról is, aki kora egyik legelismertebb földrajztudósának számított, a trianoni tárgyalásokra elkészített munkája, a „vörös térkép” a Kárpát-medence etnikai viszonyainak legpontosabb ábrázolása volt a korban.¹⁰ Unokája, a „zöld gróf” néven

Teleki Mihály, Erdély kancellárja 1–2. Hozzáférés: <http://archiv.biharmegye.ro/node/5199> és <http://archiv.biharmegye.ro/node/5252> (2018. 07. 20.)

⁵ Ld. pl. VITA Zsigmond, *A XVIII. századi Erdély képe Hermányi Dienes József munkáiban* = VITA Zsigmond, *Művelődés és népszolgálat*, Bukarest, Kriterion, 1983, 65–79; MONOK István, *A művelt arisztokrata, A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században*, Bp. – Eger, Kossuth, Esterházy Károly Főiskola, 2012, 19, 43–44; 51. jegyz.

⁶ SZÁLLÁSI Árpád, *Pápai Páriz Ferenc, a XVII. század neves orvosírója = Orvostörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok II.*, szerk. Gazda István, Bp., Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, 2018 (A Magyar Tudománytörténeti Intézet Tudományos Közleményei, 124), 310–315. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://real.mtak.hu/79581/>

⁷ *Magyar utazók lexikona*, szerk. Balázs Dénes. Bp., Panoráma, 1993; Új magyar irodalmi lexikon, főszerk. Péter László. Bp., Akadémiai, 1994.

⁸ Teleki Sámuelről és a Teleki Tékáról ld. pl. DEÉ NAGY Anikó, *A marosvásárhelyi Teleki Téka* = *Könyvtári Figyelő*, 41(1995), 2, 284–291; DEÉ NAGY Anikó, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1997.

⁹ Teleki Sámuelről GÁBRIS Gyula ír érdekes tanulmányt: *Teleki Sámuel személye, valamint hozzájárulása expedíciójának tudományos eredményeihez = Földrajzi Közlemények*, 114(1990), 1–2, 27–34. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://real-j.mtak.hu/10111/> Ebben méltatja Teleki szakmai felkészültségét is kiváló emberi tulajdonságai mellett. Magáról az expedíció lefolyásáról a gróf útítársa, Ludwig von HÖHNEL osztrák tengerészhadnagy 2 részes könyvében számol be: *A Rudolf és Stefánia tavakhoz, Teleki Sámuel gróf felfedező útja Kelet-Afrika egyenlítői vidékein 1887–1888-ban*, Bp., Ráth Mór, 1892. A dokumentum online is hozzáférhető: http://mek.oszk.hu/17200/17264/pdf/17264_1.pdf

¹⁰ Róla ld. pl. ABLONCZY Balázs, *Teleki Pál*, Bp., Osiris, 2005; *Teleki Pálról feketén-fehéren*

is emlegetett Teleki Géza (1943–2014) szintén Afrikában végzett kutatásokat a főemlősök életét és viselkedését tanulmányozva, 1968-tól a közismert csimpánzkutató, Jane Goodall munkatársaként működött a Tanzánia nyugati részén található, Gombe Nemzeti Parkban. Jelentős természetvédelmi tevékenységet is folytatott, neki köszönhető az Outamba-Kilimi Nemzeti Park létrehozása Sierra Leonében.¹¹

A fentiekén túlmenően a tudományos tevékenység fontos részét képezte a könyvek gyűjtése, amelyben szintén kitűntek a Telekiek; nemcsak a saját műveltségük gyarapítása érdekében vásároltak különféle témájú műveket, hanem arra is törekedtek, hogy azokat elérhetővé tegyék a szélesebb közönség számára. Két jelentős könyvtár alapítása köthető a családhoz: az első a már említett Teleki Téka, ami 1802-ben, Marosvásárhelyen nyílt meg, és mindmáig működik a Teleki–Bolyai Könyvtár részeként. A második könyvtárat a család egy másik ágának három egymást követő generációja által Pesten összegyűjtött állomány jelenti, amelyet Teleki József ajánlott fel az 1825–27-es országgyűlésen a frissen alapított Tudós Társaság számára, megvetve ezzel a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának alapjait; a továbbiakban ez utóbbi gyűjtemény természettudományos vonatkozásairól lesz szó.

Bár a család földrajzi és biológiai munkásságot kifejtő tagjai között nem szerepelt a nevük, az általános értelemben vett természettudományos érdeklődés határozottan jellemző volt az Akadémiai Könyvtár alapító állományát létrehozó három Telekire is. A Pesten házat szerző és a könyvtár kialakítását elkezdő József (1738–1796), akit hasonló nevű családtagjaitól az általa viselt „koronaőr” címmel szoktak megkülönböztetni, a különféle egyetemi városokban végzett peregrinációja során nagy lelkesedéssel látogatta nemcsak a természettudományokat oktató professzorok előadásait, hanem a múzeum jellegű gyűjteményeket is. A leideni akadémia könyvtárában például a kopernikuszi rendszert bemutató rézszerkezet ragadta meg a figyelmét, amely mozgásában mutatta meg a bolygók, valamint a Szaturnusz, a Jupiter és a Föld holdjainak pályáját; de megnézte a leideni szobor- és régiséggyűjteményt, a természettudományi múzeumot, az utrechti bonctermet, az anatómiai múzeumot és az amszterdami állatkertet is. A legnagyobb hatást két magángyűjtemény tette rá: Allamand professzor kísérleti fizikai szertára és L. Th. Gronovius természettudományi gyűjteménye, az első tudományosan feldolgozott magángyűjtemény, amelyet láthatott. Gronovius éppen akkor készítette el a katalógusát, s egy nyomtatott példányával megajándékozta Telekit (*Bibliotheca regni animalis et lapidei*. Leiden, 1760).¹² Ezek az élmények inspirálták a grófot arra, hogy hazatérése után maga is létrehozzon Erdélyben

= *Rubicon*, 16(2004), 2; FODOR Ferenc, *Teleki Pál – Egy „bujdosó könyv”*, Bp., Mike és Társa, 2001.

¹¹ SÁRKÖZY Erika, *Beszélgetés a zöld gróffal, Teleki Gézával = Élet és Tudomány*, 67(2012), 3, 76–78.

¹² CSANAK Dóra, *Két korszak határán*, Bp., Akadémiai, 1983, 74–75. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://mek.oszk.hu/05100/05107/05107.pdf>

egy magángyűjteményt, amelynek méretei nem ismertek, de az összetételéről annyit tudni lehet, hogy kőületekből, csigákból, halakból, kétélűekből és emlősökből, kitömött állatokból, valamint fizikai eszközökből állt, így joggal lehet az ország rész első természettudományi múzeumának nevezni.¹³ József külföldön megszerzett ismereteit az oktatásszervezésben is kamatoztatta: élete végéig ő volt a marosvásárhelyi kollégium főkurátora, és ebbéli minőségében igyekezett nagyobb teret biztosítani a természettudományok oktatásának, illetve az iskola természettudományi „múzeuma” (azaz szertára) számára is adományozott eszközöket.¹⁴ Mecénásként olyan tudósok pályájához járult hozzá anyagi vagy szakmai segítséggel, mint az önálló állatrendszertant kidolgozó Severini János, az első magyar nyelvű mineralógiai munka írója, Benkő Ferenc, vagy a magyarországi statisztika egyik úttörője, Magda Pál.

Teleki László (1764–1821) szintén folytatott külföldi tanulmányokat, elsősorban a göttingeni egyetemen; az ő érdeklődését azonban inkább a tervezett közéleti pálya határozta meg, aminek következtében főleg a jogi kar óráit hallgatta, illetve tanult statisztikát, politikát, ökonómiát, technológiát, áruismeretet és úgynevezett Policeywissenschaftot, ami államjogi, államigazgatási, közgazdaságtani és politikai ismereteket foglalt magába.¹⁵ A gazdasági tárgyak hallgatása természetesen biológiai jellegű ismeretek elsajátítását is jelentette, amennyiben növénytermesztési és állattenyésztési kérdésekről volt szó. Ám hazatérése után László a közigazgatásban helyezkedett el, többek között Somogy vármegye főispáni helytartója és a hétszemélyes tábla bírója lett, a tudományos életben pedig a nyelvújítás kérdése foglalkoztatta, például maga Kazinczy is nagy tisztelettel kezelte a meglátásait.¹⁶ A természettudományokkal tehát nem foglalkozott különösebben. Tudományszervezői-mecénási tevékenységet azonban folytatott ő is: a nyelvújítással való foglalkozáson túlmenően tagja volt a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőbizottságának, ahol a résztvevők mindenféle témában eszmét cseréltek, kölcsönösen tanácsokkal segítve egymást.¹⁷ Így került kapcsolatba például a mezőgazdasági szakíró Pethe Ferencsel, vagy Fejér Györggyel, akihez

¹³ KÁDÁR Zoltán, PRISZTER Szaniszló. *Az élővilág megismerésének kezdetei hazánkban*, Bp., Akadémiai, 1992, 51; CSANAK 1983, i. m. 75–76.

¹⁴ KÁDÁR, PRISZTER 1992, i. m. 51; CSANAK 1983, i. m. 230–232.

¹⁵ RAB Irén, *Hungarus-tudat és diákmentalitás a 18. századi göttingeni peregrinációban* – különös tekintettel a medicinára – *emlékkönyvek és egyéb peregrinációs források tükrében*, PhD értekezés, Bp., 2015, 108–109. A dokumentum online is hozzáférhető: http://phd.semmelweis.hu/mwp/phd_live/vedes/export/rabiren.d.pdf

¹⁶ ÉDER Zoltán, *Túl a Dunatájon*, Fejezetek a magyar művelődéstörténet európai kapcsolatai köréből, Bp., Mundus, 1999, 133.

¹⁷ A *Tudományos Gyűjtemény* az első magyar jelentős, tartós életű (1817 és 1841 között, 25 éven át létezett), tudományos, enciklopédikus jellegű havi folyóirat volt. Megjelenését Fejér György (mint szerkesztő) és Trattner János Tamás (mint kiadó) kezdeményezte. Keletkezéséről és a magyar tudományos életben játszott szerepéről ld. pl. WALDAPPEL József, *Ötven év Pest-Buda irodalmi életéből*, Bp., MTA, 1935, 227–258; MADER Béla, *A Tudományos Gyűjtemény története Fejér György (1817–1818) és Thaisz András (1819–1827) szerkesztősége idején*, Szeged, 1976;

(egyéb tudományterületeken végzett munkássága mellett) az első magyar nyelvű antropológiai tanulmány megírása fűződik. Ezenkívül levelező kapcsolatban állt magyarországi természettudósokkal, például a jeles orvos és orvostörténet-író Weszprémi Istvánnal, vagy a – többek között – botanikával foglalkozó Benkő Józseffel.

László fia, József (1790–1855) ifjúkorában komoly érdeklődést mutatott a természettudományok, különösen a vegyészet és a geológia iránt, főleg a hegyekben végzett terepmunka és barlangok felkeresése szerepelt a tervei között.¹⁸ Gyenge egészsége miatt azonban a szülei lebeszéltek erről, s végül apjához hasonlóan a nyelvészet, valamint a történettudomány terén fejtett ki számottevő munkásságot, illetve ő lett a Tudós Társaság, vagyis a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke; a pozíciót 1830-tól 1855-ben bekövetkezett haláláig töltötte be. Kifejezetten természettudományos tevékenységet tehát ő sem végzett, de kiváló történészi munkássága mellett a történeti földrajz egyik megalapozójaként is számon tartjuk Magyarországon.¹⁹ Szintén említésre érdemesek a korabeli tudósokkal, köztük természettudósokkal fenntartott kapcsolatai; már a Tudós Társaság megalakulása előtt, apjával együtt tagja volt a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőbizottságának, valamint támogatta a Magyar Gazdasági Egyesület tevékenységét, és a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek megtartását.

Az Akadémiai Könyvtár alapító állományának kialakításában mindhárom fent említett Teleki fontos szerepet játszott. Az akadémiai elnök nagyapja, a koronaőr József kezdett el az erdélyi bibliotéka mellett Magyarországon is könyveket gyűjteni, amelyeket kezdetben sziráki birtokán, majd pedig pesti házában helyezett el; ez utóbbi a Szervita téren állt, 1783-ban került a gróf tulajdonába. Az itt tárolt állomány a Teleki József halála után készült listák szerint összesen 1723 művet tartalmazott 3231 kötetben, ez azonban nem maradt teljes egészében Pesten, mert a két örökös, László és József²⁰ felosztotta egymás között, és utóbbi az őt illető részt elszállította a házból.²¹ László azonban a századforduló környékén maga is Pestre költözött, és nagymértékben gyarapította az állományt, amely 1821-ben bekövetkezett halálakor mintegy huszonnégyezer kötetet számlált. Végakarátának megfelelően a fiai egyben tartották a hagyatékot, így az teljes egészében a tudományok iránt leginkább érdeklődő (III.) József birtokába került, aki a kö-

A magyar sajtó története, szerk. Buzinkay Géza, Kókay György, Bp., Magyar Újságírók Országos Szövetsége – Bálint György Újságíró-iskola, é. n., 53–56.

¹⁸ TOLDY Ferenc, *Emlékbeszéd gróf Teleki József M. Akadémiai elnök felett*, Pest, 1855, 9.

¹⁹ Teleki József életéről és tevékenységéről általában ld. pl. *Magyar életrajzi lexikon*; MÁZI Béla, *Gróf Teleki József (1790–1855)*. <http://teleki.mtak.hu/> (2018. 07. 24.); KÖRMENDY Kinga, *MÁZI Béla, 1855. február 15-én, 150 éve hunyt el gróf Teleki József nyelvész-történész, a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke = Magyar Tudomány*, 2005, 2, 225–231. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://real-j.mtak.hu/1917/>.

²⁰ Teleki (II.) József (1777–1817), nem összetévesztendő sem az apjával, a koronaőr (I.) Józseffel, sem az unokaöccsével, az akadémiai elnök (III.) Józseffel.

²¹ CSANAK 1983, i. m. 402–403.

vetkező években folytatta a könyvgyűjtést, és az 1826-os felajánlaskor – mint fentebb szó volt róla – már harmincezer kötetről beszélhetett.²²

A jelen tanulmány célja az Akadémiai Könyvtár Teleki-állományában található, természettudományos témájú könyvek egy meghatározott részének bemutatása, amely a botanikai és zoológiai műveket foglalja magában, azon belül is a magyar érdekeltségűeket, vagyis azokat, amelyek hozzájárultak a magyarországi flóra és fauna tudományos igényű feltáráshoz, vagy magyarországi (kötődésű) szerzőtől, illetve magyar nyelven láttak napvilágot.

A témaválasztást részben az indokolta, hogy a külföldi vonatkozású természettudományos irodalomról már megjelent egy kitűnő tanulmány Somkuti Gabriellától, aki Széchényi Ferenc könyvtárának és a Teleki-állománynak a könyveit vette számba és vetette össze egymással.²³ A munka mindazonáltal nem hibátlan, ami elsősorban annak köszönhető, hogy – mint arra maga a szerző is felhívta a figyelmet – a Teleki-könyvtár egészéről nem állt rendelkezésre semmilyen lista vagy egyéb segédlet, amelyből kiindulva a teljesség igényével lehetett volna vizsgálni az állományt. A közvetlen áttekintés is nehézségekbe ütközött, mivel a Teleki-könyveket ugyan egyedi bélyegzővel látták el és sokáig együtt tartották, elkülönítve őket az Akadémiai Könyvtár többi részétől,²⁴ végül azonban 1865-ben, amikor a könyvtárat beszállították az Akadémia palotájába, szét lettek osztva a szakrend szerint felállított többi könyv között.²⁵ Így annak megállapítása, hogy mely kötetek tartoztak a Teleki-könyvtárba, csak a teljes állomány darabról darabra történő áttekintése révén lett volna lehetséges, annak híján a fennmaradt segédletek nyújthattak némi támpontot az állomány mibenlétére vonatkozólag. Ezek változó terjedelmű és minőségű kéziratos katalógusok, amelyeket még a Telekiek készítettek a 18. század végén és a 19. század első éveiben, de az 1826-ban felajánlott gyűjteménynek csupán egy részét tartalmazzák.²⁶ A legteljesebbnek tekinthető ilyen könyvlistát,²⁷ amit Somkuti is használt, az 1800-as évek elején állították össze, több mint húsz évvel a könyvtár felajánlása előtt, de ebben is csu-

²² A Teleki-állomány történetéről és gyarapodásáról ld. CSANAK Dóra, *A Telekiek gyűjteménye = Örökségünk, élő múltunk*, Gyűjtemények a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában, szerk. Fekete Gézáné, Bp., 2001, 11–33, ott 14–17. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://real-eod.mtak.hu/334>.

²³ SOMKUTI Gabriella, *Korszerű természettudományos irodalom Széchényi Ferenc és Teleki László könyvtárában = Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1965–66*, szerk. Bélley Pál, Haraszthy Gyula, Keresztury Dezső, felelős szerk. Dezsényi Béla, technikai szerk. M. Gönczy Ilona, Bp., 1967, 187–209, 408–428. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://epa.oszk.hu/01400/01464/00006/pdf/187-209.pdf> és <http://epa.oszk.hu/01400/01464/00007/pdf/408-428.pdf>

²⁴ CSANAK Dóra, *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig*, Bp., 1959, 16–23. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://real-eod.mtak.hu/169>.

²⁵ FRÁTER Jánosné, *Részletek az Akadémiai Könyvtár történetéből (1865–1875)*, Bp., 1965 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei, 45), 3–7, 11. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://real-eod.mtak.hu/138>.

²⁶ A listák az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában találhatóak: Bibl. 2r 3–6, 8, 10, 13–14, 17.

²⁷ Bibl. 2r 14 / I-II.

pán mintegy tizenkétezer kötet szerepel az 1826-ban említett harmincezerből. Így fordulhatott elő, hogy Somkuti tanulmánya több esetben olyan szerzők és művek meglétét hiányolja, amelyek valójában részét képezték az állománynak, csak az említett listán nem szerepelnek, például N. J. Jacquin, G. Cuvier, R. A. Réaumur munkáit.²⁸ Mára azonban megtörtént a Teleki-gyűjtemény alaposabb rekonstrukciója, amely magában foglalta a többi fennmaradt kézirat katalógus áttekintését is, továbbá az Akadémiai Könyvtár köteteinek közvetlen ellenőrzését, melynek során az említett bélyegző segítségével meg lehetett állapítani, hogy mi tartozott az alapító állományhoz. A teljes, valóban mintegy harmincezer kötetnyire rúgó lista ismeretében immár nagyobb biztonsággal lehet megállapításokat tenni a Teleki botanikai és zoológiai könyvállományára vonatkozóan.

A koronaőr Teleki József növény- és állattani könyvei

A gyűjtemény 1826-os állapotának ismertetése előtt érdemes megvizsgálni annak korábbi helyzetét; a József halálakor meglévő példányokról ugyanis fennmaradt három teljes lista,²⁹ amelyek tudományterületekre lebontva mutatják be azokat, összesen 1723 művet 3231 kötetben. Pontosan tudni lehet tehát, hogy a pesti könyvgyűjtést elkezdő Teleki József milyen bibliotékát alakított ki magának.³⁰

Az ő könyvtárában található könyvek közül a növény- és állattannal foglalkozó példányok az említett katalógusokban a „Physica et Mathematica” címszó alatt szerepelnek, amely így egy általános természettudományos szakcsoportot alkot (kivéve a földrajzot, amit „geographia” néven a történelemhez csatoltak). Összesen 107 mű tartozik ide 271 kötetben, tehát a természettudományos könyvek az állomány körülbelül 8 százalékát teszik ki. Ezeknek mintegy a fele (52 mű) tárgyal a botanikával és a zoológiával kapcsolatba hozható témákat. Nemcsak a szűkebb értelemben vett szakirodalomról van szó, hanem olyan művekről is, amelyek a gazdasággal álltak összefüggésben: ide soroltak 9 kertészeti, 10 növénytermesztési, 4 állattenyésztési, 3 pincészeti, 2 erdészeti és egy selyemhernyó-tenyésztési művet. Vannak továbbá a természettudománnyal általában foglalkozó leíró, rendszerező munkák, például a kor egyik legkiválóbb tudománynépszerűsítő szerzőjének számítót G. L. L. Buffon könyvsorozatának tizenöt darabja németre fordítva,³¹ a raguzai születésű polihisztor, R. J. Bošković egyik általános természettani írása,³² vagy a botanika és a zoológia területén egyaránt maradandót alkotó svájci Ch. Bonnet

²⁸ SOMKUTI 1967, i. m. 416–417.

²⁹ Szintén az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában: Bibl. 2r 4 és 2r 6.

³⁰ CSANAK Dóra a *Két korszak határán* című könyvében alapos kutatást végzett Teleki József pesti könyvtáráról, és röviden be is mutatja azt, de a növény- és állattani könyvekre nem tér ki részletesen.

³¹ *Allgemeine Naturgeschichte*, Troppau, 1784.

³² *Philosophiae naturalis theoria redacta ad unicum legem virium in natura existentium*, Bécs, Kaliwoda, 1759.

értekezései;³³ megvolt továbbá Telekinek F. M. Decker és F. A. Weber *Naturgeschichte* című összeállítása négy kötetben.

A botanikai művek közül ki kell emelni Linné növényrendszertani munkáját – amelynek egy német nyelvű, nürnbergi kiadását³⁴ szerezte meg Teleki –, illetve a növényélettan egyik úttörőjének, Monceaunak egy hatkötetes sorozatát.³⁵ A Kélet-Indiába vándorolt holland G. E. Rumph *Herbarium Amboinense* című munkája az illusztrált díszkiadások közé tartozik,³⁶ ahogyan a szintén holland származású H. R. van Drakenstein által írt *Hortus Indicus Malabaricus*;³⁷ valamint a *Flora Danica* című, 122 év(!) alatt összeállított sorozat is, amely utóbbiból két kötet volt meg Telekinek.³⁸ Angol nyelvű mű csak egy található a gyűjteményben, R. Furbernek, az első angliai magkatalógus összeállítójának *The Flower-Garden* című, virágokról szóló munkája.³⁹ Részben az orvostudomány illetékességébe tartozik J. T. Tabernaemontanus, a 16. században élt orvosbotanikus gyógynövényeket leíró *Kräuter-Buch*ja, amelynek kétszáz éven keresztül jelentek meg kiadásai.⁴⁰ Említést érdemel még Linné követőjének, a német orvosbotanikus A. C. Ernstingnek az egyik munkája.⁴¹

Állattani témájú könyvből kevesebb van, azok is inkább állattenyésztéssel és állategészségügyi kérdésekkel foglalkoznak. Úgy tűnik, Teleki József leginkább a juhtenyésztés iránt érdeklődött, ebből a témakörből négy mű is megtalálható a katalógusokban.⁴² Természetesen magyar nemesként a lovakat sem hagyhatta

³³ *Betrachtungen über die Natur*; Lipcse, J. F. Junius, 1772.

³⁴ *Des Ritters Carl von Linné ... vollständiges Pflanzensystem*, Nürnberg, Gabriel Nicolaus Raspe, 1777–1783).

³⁵ *Traité de la culture des Terres suivant les principes de M. Tull Anglois*, Párizs, Chez Hippolyte-Louis Guerin, 1753–1761.

³⁶ *Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas terrestres et aquaticas quae in Amboina, et adiacentibus reperiuntur insulis adcuratissime descriptas iuxta earum formas, cum diversis denominationibus, cultura, usu, ac virtutibus*, Amszterdam, Apud Franc. Changuion, Joan. Catuffe, Herm. Uytwerf, 1741.

³⁷ *Hortus indicus Malabaricus*, Amszterdam, Sunpt. Ioan. van Someren et Joannis van Dyck, 1678.

³⁸ OEDER, Georg Christian, *Abbildungen von Pflanzen zu dem Werke Flora Danica*, Kopenhagen, Nicolaus Möller, 1761–1763.

³⁹ *The flower-Garden display'd: in above four hundred curious representations of the most beautiful flowers*, London, Printed for R. Montagu, 1734.

⁴⁰ *Neu Vollkommen Kräuter-Buch, mit schönen und künstlichen Figuren, aller Gewächs der Bäumen, Stauden und Kräutern*, Bazel, Bey Emanuel Thurneysen (etc.), 1752.

⁴¹ *Historische und physikalische Beschreibung der Geschlechter der Pflanzen, welcher Hrn. Linnäus systematisches Verzeichniss von den Geschlechtern der Pflanzen beigefüget worden*, Lemgo, gedruckt mit Meyerischen Schriften, 1762.

⁴² HASTFER, Friedrich Wilhelm, *Ausführlicher Unterricht von der Zucht und Wartung der besten Art von Schafen*, Lipcse, Heinsius, 1785; GERMERSHAUSEN, Christian Friedrich, *Das Ganze der Schafzucht aus Beurtheilung u. Berichtigung älterer u. neuerer Theorie*, Lipcse, Fr. Junius, 1789–1790; LOSSIUS, Friedrich David, *Die beste und natürlichste Behandlung der Schaaf dieselben vor allerlei bössartigen Zufällen zu verwahren und die Schäferereien in Aufnahme zu bringen*, Lipcse,

teljesen figyelmen kívül, így a lótenyésztésről is beszerzett egy kiadványt.⁴³ A korabeli gazdaságban fontos szerepet játszott a selyemhernyó-tenyésztés⁴⁴ és a halászat,⁴⁵ ezekről szintén egy-egy könyv szól. Szorosabb értelemben vett zoológiai munkaként csak Buffon sorozatának néhány, külön tételként szereplő darabját lehet említeni,⁴⁶ továbbá a 16. századi angol J. Caius latin nyelvű értekezéseinek gyűjteményét.⁴⁷ A modern eszközök és módszerek iránti érdeklődést tükrözi J. T. Needham mikroszkóppal tett megfigyelésekről beszámoló kötete.⁴⁸

Teleki József növény- és állattani könyveinek gyűjteményében tehát egyaránt megtalálhatók általános természettudományi leírások, elsősorban Buffon sorozata, vagy reprezentatív kiadványok, mint a *Herbarium Amboinense* vagy a *Flora Danica*; míg a zoológiával kapcsolatba hozható könyvek főleg állategészségügyi és állattenyésztési szakmunkák, amelyek a magyarországi gazdaság aktuális kérdéseivel álltak összefüggésben. Így a természettudományi rész is jól tükrözi a pesti gyűjtemény jellegét, amennyiben kitűnik belőle, hogy Teleki József a bibliotéka kialakítása során elsősorban a saját érdeklődésére volt tekintettel. Valószínűleg ez az oka annak is, hogy magyar vonatkozású darabokat nem szerzett be a pesti könyvtárba, inkább az őt kiváltképpen érdeklő témák aktuális szakirodalmából válogatott, a legkorszerűbb eredményekről pedig a hazai természettudomány elmaradottsága miatt inkább csak külföldi munkákból tájékozódhatott.

Az Akadémiai Könyvtár alapító állománya

A koronaőr József által összegyűjtött könyvtár – mint láttuk – annak halála után részben a fia, László tulajdonába került, aki Pestet tette meg első számú lakóhelyének, így az általa újonnan vásárolt kiadványokat is ide szállíttatta, néhány év alatt a többszörösére növelve a bibliotékát. Gyűjtőtevékenységének jellege azonban eltért az apjától: nem a saját érdeklődési köre volt a fő meghatározó szempont, hanem értékes művek viszonylagos teljességének megszerzésére tö-

A. Fr. Böhmen, 1791; KLOBB, Heinrich Eduard, *Abhandlung von den Hauptkrankheiten und Verhalten der Schaafte*, Regensburg, Montag, 1790.

⁴³ SIND, J. B. von, *Gründlicher Unterricht von der Pferdezzucht*, Frankfurt – Lipcse, H. Bröner, 1769.

⁴⁴ *Hinlängliche Anleitung zur Seidenzucht und zuverlässige Anweisung*, Ulm, A. Fr. Bartholomäi 1767.

⁴⁵ *Wohlbewährte Fischgeheimnisse oder, Deutlichen Unterricht der grossen Nutzbarkeit der Fischerey*, Nürnberg, G. Bauer, 1758.

⁴⁶ *Naturgeschichte der vierfüssigen Thiere*, Troppau, 1785–1786; *Naturgeschichte der Vögel*, Brünn, Joseph Georg Trassler, 1786.

⁴⁷ *De canibus Britannicis, lib. 1., De rariorura animalium et stirpium historia, lib. 1., De libris propriis, lib. 1., De pronunciatione Graecae et Latinae linguae ... libellus*, London, Davis, 1729.

⁴⁸ *Nouvelles observations microscopiques, avec des découvertes intéressantes sur la composition et la décomposition des corps organisés*, Párizs, chez Louis Etienne Ganeau, 1750.

rekedett.⁴⁹ Könyvtárában nagyobb volt a régi könyvek, például az ősnyomtatványok és a 16. századi ún. antikvák száma, és az egyes tudományterületek között is egyenletesebb volt a megoszlás, bár eltérő korabeli helyzetük és a magyarországi viszonyok miatt természetesen nem egyforma arányban képviseltették magukat. László 1821-ben bekövetkezett halála után a fia, a majdani akadémiai elnök, József vette át a könyvtár kezelését, aki az 1826-os felajánlás megételéig, majd az 1844-es tényleges elszállításig tovább gyarapította azt, sőt a végrendeletében a saját személyes gyűjteményét is az Akadémiai Könyvtárnak adományozta, ami ismét módosította a tudományterületek arányát.⁵⁰ Teleki József ugyanis történettudománnyal foglalkozott, és ennek megfelelő témájú könyveket vásárolt magának, akadémiai elnökként pedig reprezentatív értékű ajándékokkal gyarapította a könyvtárat, például egy külföldön megszerzett Corvinával, illetve egy számos ősnyomtatványból álló gyűjteménnyel.

A fentiekből következik, hogy sem László, sem a fia, József nem fordított kiemelt figyelmet botanikai és zoológiai könyvek vásárlására, ami azonban nem jelenti, hogy teljesen elhanyagolták volna ezeket a tudományokat; az állomány vizsgálata során számos ilyen témájú kiadványt lehetett azonosítani. Az említett kéziratos katalógusokban⁵¹ mindazonáltal a növény- és állattani munkák nem szerepelnek külön csoportban. Ha az adott dokumentum tudományterületek szerint osztja fel a benne szereplő állományt, akkor a „*historia naturalis*” címszó alá sorolja be őket, többnyire hozzájuk kapcsolva még a „*physica*” és a „*chymia*” témaköröket is. A csoport így a természettudományok széles körét foglalja magába, összesen csaknem ezer kötetnyi terjedelemben, amelyek nagyobb része azonban nem botanikai vagy zoológiai tartalmú. Ez a helyzet 1865-ben változott meg, amikor az Akadémia újonnan épült palotájába vitték át a könyveket. Hunfalvy Pál főkönyvtárnok egy korszerű tudományfelosztás, szakrend szerint helyezte el a köteteket, immár külön „Növénytan” és „Állattan” kategóriákat hozva létre, azokon belül pedig további három-három alcsoportot állapított meg a méret alapján (főlió, negyedré, nyolcadrét). Ezekben ma összesen 87 növénytani és 142 állattani Teleki-kötet található, de a 19. századi mennyiség ennél bizonyosan nagyobb volt, mert a régi szakrend szerint elhelyezett könyvek egy részét azóta máshová tették, illetve több darab ma már nincs a könyvtár tulajdonában.⁵²

⁴⁹ CSANAK 2001, i. m. 15.

⁵⁰ Mivel Teleki József könyveiről külön lista nem maradt fenn, és a beszállításukkor, 1856-ban ugyanazzal a Teleki-bélyegzővel látták el őket, mint a korábbiakat, ezért nem lehet pontosan külvizálatstani őket az alapító állománytól, legfeljebb az 1826 után megjelent kiadványok esetében.

⁵¹ Ld. 26. j.

⁵² A könyveket először az újonnan épült Akadémiai Palota könyvtártermében helyezték el, és az említett szakrendet megtartva gyarapították tovább egészen a második világháború utáni évekig, amikor számkódos rendszert vezettek be; az újonnan kapott nyomtatványokat már eszerint állították fel. Az 1980-as években, mikor a gyarapodó állomány miatt szükségessé vált, hogy a könyvtár önálló épületbe költözzön, a régebbi könyveket a szakrendet meghagyva a törökbálinti raktárba szállították át. Jelenleg is itt találhatóak, a 19. században kialakított rendben felállítva, csak annyit

Figyelembe kell venni továbbá, hogy más szakjelzetek alá sorolt munkákban is vannak fontos botanikai és zoológiai megállapítások, elsősorban a „Földrajz” és a „Magyar Földrajz” szakban, ahol egy-egy ország vagy tájegység jellemzésénél gyakran annak flórájára és faunájára is kitérnek a szerzők, valamint a „Gazdaság” szakban, ahol sok mű a növénytermesztés és az állattenyésztés kérdéseivel foglalkozik. Így is megkockáztatható azonban a kijelentés, hogy mindössze néhány száz botanikai és zoológiai mű lehetett a több tízezer kötet között, tehát meglehetősen csekély súlyt képviseltek az alapító állományban. Természetesen figyelembe kell venni, hogy ezek a tudományok még Európában is inkább csak kibontakozóban voltak a gyűjtési időszakot jelentő 17–18. század folyamán, Magyarországon pedig nemcsak elmaradás volt tapasztalható, hanem kifejezetten más témák álltak az érdeklődés homlokterében (jog, történelem, nyelvészet), szoros összefüggésben a politikai és kulturális élettel. Sokkal szűkebb kínálatból lehetett tehát válogatni és könyveket beszerezni, mint például a filozófiai vagy a történelmi művek esetén.

Növénytan

A botanika területén a legkorábbi kiadvány általában véve is az első magyar növénytan könyvnek számít. Méliusz Juhász Péter és Heltai Gáspárné 1578-ban adták ki *Herbariumukat*,⁵³ amelynek a célja az volt, hogy külföldi munkák alapján egy hasznos növényismereti összegzést nyújtson; egy általános orvosi fűvészkönyvről van tehát szó, amely az önmagukat gyógyítani kívánóknak mutatja be a gyógyfűvek hasznát, s összesen 627 növényfaj leírását adja. Fő forrása Adam Lonitzer frankfurti orvos 1569-es *Kreuterbuchja* volt, de Méliusz természetesen a híres ókori és középkori szerzőket is olvasta, s megállapításaikat könyve megírásakor fel is használta. A kutatók az általa leírt növényfajok közül 480-at tudtak azonosítani, s ezek közül 138 máig is ismert. A mű még nem igazi botanikai szakmunka, de korának mégis fontos, magyar nyelvű kiadványa volt, amely számos hasonló munka megírását inspirálta. Méliusz egykori iskolatársának fia, Beythe András már 1595-ben az ő műve alapján írt fűvészkönyvet.⁵⁴ A Méliusz által bemutatott témakört azonban tudományos szinten először a híres erdélyi orvos, Pápai Páriz Ferenc tárgyalta a 17. század utolsó évtizedében divatossá lett nagy sikerű művében, a *Pax Corporisban*, amely legalább 14 kiadást élt meg, és közülük többet a Telekiek is beszereztek maguknak.⁵⁵

változás történt, hogy a gyakran használt vagy egyéb szempontból fontos darabokat kiemelték, és a könyvtár másik részlegébe helyezték át.

⁵³ *Herbarium, Az faknac füveknek nevekroel, természetekroel, és hasznairól*, Kolozsvár, Heltai Gáspárne műhelyébe, 1578. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://real-r.mtak.hu/686/>

⁵⁴ GAZDA István, *Magyar tudománytörténet*, A reáltudományok területén magyar kutatók által 1945 előtt elért kiemelkedő eredményekből, Bp., Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2013, 67.

⁵⁵ Egy 1692-es löcsei és egy 1747-es kolozsvári példány volt meg a könyvtárunkban.

A magyarországi flóra módszeres feltárása a németalföldi származású Ch. de l'Ecluse (Carolus Clusius, 1526–1609) révén kezdődött meg, aki 1574 és 1586 között Magyarországon tartózkodott, és Beythe István protestáns prédikátorral együtt több növénygyűjtő körutat tettek. Ennek eredményeként Clusius 1584-ben Antwerpenben adta közre a „ritkább magyarországi növényeket” bemutató könyvét, s ennek függelékében kettejük neve alatt jelent meg az első magyar növénynévjegyzék, amely 400 magyar népi növénynevet is tartalmaz.⁵⁶ A Teleki-könyvtárban mind a könyv, mind – külön kiadványként – a függelék megvolt; hiányzik azonban Clusius legmaradandóbb értékű írása, amelyben a magyarországi gombákat mutatja be olvasóinak, és amely a tudományos gombászat, a mikológia első alpművének nevezhető.⁵⁷

A botanika tudományos irodalmának következő nagy lépését a pozsonyi Lippay János háromkötetes összefoglalója jelentette, amely nem kis részben a szerző bátyjának, Lippay György érseknek európai hírű kertje alapján készült.⁵⁸ A háromrészes munka első egysége a dísznövényeket mutatja be, s közülük másfél száznak a termesztési tudnivalóit is közli olvasóival. A második rész elsősorban a zöldségfélékkel foglalkozik, köztük azok savanyításának módozataival, s a szerző szól az állati kártevőkről is. Műve utolsó része a gyümölcsöskerteket, s azon belül is az oltást és szemzést, a facseteték nevelését s más hasonló témaköröket tárgyal. Nemcsak a tanárok, de a gyakorló kertészek is kézikönyvüknek tartották e munkát, s nem kis részben ennek és a hozzá hasonló magyar nyelvű könyveknek köszönhetjük, hogy fennmaradtak, öröklődtek a régi magyar botanikai és kertészeti szakkifejezések.

A 18. századi Magyarország legsokoldalúbb tudósának, Bél Mátyásnak a munkásságából természetesen a botanika sem maradt ki. *Hungariae antiquae et novae prodromus* című művében⁵⁹ nemcsak egy részletes országleírás tervét vázolta fel, amely a természetrajzi kérdésekre is kiterjedt, hanem két értekezést is közölt benne a wittenbergi egyetem egykori hallgatójától, Matolay Jánostól, aki a különféle szőlőfajták összehasonlítása és rendszerezése területén úttörő volt a hazai botanika történetében.⁶⁰ Bél egy másik műve, az *Adparatus ad historiam Hungariae* számos, ma is forrásértékű adatot tartalmaz a hazai állat- és növényvi-

⁵⁶ *Caroli Clusii Atrebatii Rariorum aliquot stirpium, per Pannoniam, Austriam & vicinas quasdam provincias observatarum historia, quatuor libris expressa*, Antwerpen, Plantin, 1583. A növényjegyzék címe *Stirpium nomenclator Pannonicus*, a következő évben külön kiadványként is megjelent Antwerpenben.

⁵⁷ *Fungorum in Pannoniis observatorum brevis historia*, Antwerpen, Plantin, 1601). Vö. KÁDÁR, PRISZTER 1983, i. m. 19.

⁵⁸ *A Posoni kert*, Győr, Streibig, 1753. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://real-rmtak.hu/455/>

⁵⁹ *Hungariae antiquae et novae prodromus*, Nürnberg, Monath, 1723. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://mek.oszk.hu/16100/16131/16131.pdf>

⁶⁰ A tanulmányok címe: *Commentatio epistolica de vino Semproniensi és De vineis et vino Hungariae*.

lággra vonatkozólag.⁶¹ A munkái megírásához szükséges anyaggyűjtésben a szerző szakképzett botanikusok segítségét is igénybe vette,⁶² mint például a soproni Gensel János Ádámét vagy Loew Károly Frigyesét. Ez utóbbiak egy másik kutatót is segítettek, a német utazót, Franz Ernst Brückmant, aki magyarországi flóra-megfigyeléseit könyvben is közreadta.⁶³

Bél tanítványai közé tartozott az első magyar gyógyszerészkönyv szerzője, Torkos Justus János, aki Győrben és Pozsonyban működött orvosként, de a növénytanhoz is jól értett, amit mutat, hogy a firenzei botanikai társaság, sőt a londoni Royal Society is tagjai közé választotta. A Teleki-könyvtárban különféle ásványos gyógyvizekről és azok egészségügyi hatásairól írt munkái találhatók meg.⁶⁴

Holland tudósok nyomán indult el pályáján Mátyus István, aki európai szinten is úttörőnek számított az egészséges életmódhoz szükséges tudnivalókat összefoglaló *Diaetetica* című többkötetes sorozatával.⁶⁵ A könyvek az orvosi vonatkozások mellett megemlékeznek a táplálkozásban szerepet játszó növény- és állatfajokról is. A műhöz nemcsak vásárlóként volt közülük a Telekieknek, hanem a megjelenését is támogatták, a szerző a sorozat néhány kötetét kifejezetten a család tagjainak ajánlotta.

A század folyamán természetesen kisebb terjedelmű, specifikusabb témájú botanikai munkák is születtek; közülük ki kell emelni az egyetemi disszertációkat, amelyek egy-egy növényt mutattak be, elsősorban azok egészségügyi hatásaira koncentrálnak. Ezek a disszertációk a könyvtárak állományának egyre fontosabb részét képezték. A Teleki-gyűjteményben is található ilyen kiadványok, például a Szászvárosban, Nagyenyeden és Bécsben tanult Bruz László 1775-ös munkája, a réti harmatkása (mannakása, boszorkánykása) epilepsziában történő alkalmazásáról.⁶⁶ Ennél jelentősebb Szentmiklósi Sebeők Sándor műve a mára már erősen

⁶¹ *Adparatus ad historiam Hungariae, sive collectio miscella, monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium*, Pozsony, Typis Joannis Pauli Royer, 1735.

⁶² Ahogyan más kérdésekben is konzultált az adott terület szakértőivel, többek között az erdélyi kancellár hasonnevű unokájával, Teleki Mihállyal.

⁶³ *Specimen posterius botanico-medicum exhibens arborem Limbowe Drewo, eiusque oleum Limbowi Oley dictum*, Braunschweig, 1727. [egy kolligátum részeként]

⁶⁴ *Thermae Almasienses quod earum situm aspectum contenta virtutes et proprietates jussu excelsae camerae regiae Hungaricae*, Pozsony, Typis Royerian, 1746; *Sal minerale alcalicum nativum Pannonicum et ex eodem parata remedia liquor polychrestus alcalicus et sal polychrestum alcalicum muncupata desiderio et voluntati multorum satisfactorius candido calamo explicat*, Pozsony, Typis Joan. Michaelis Landerer, 1763; *Bericht von der königlichen des Königreichs Hungarn Frey-Stadt Pressburg Lage, Wässern und Luft*, Pozsony, Johann Michael Landerer, 1764; *Schediasma de Thermis Pöstheniensibus*, Pozsony, Typis Royerian, 1745.

⁶⁵ Ó és új diaetetica az az, Az életnek és egészségnek fenn-tartására és gyamolgatására Istentől adattetott nevezetesebb természeti eszközöknek a szerint való elé-számálzása a mint azokra reá kaptak, és eleitől fogva min ez ideig magok károkra vagy hasznokra vélek éltek az emberek, Pozsony, Fűskúti Landerer Mihály betűivel, 1787–1792).

⁶⁶ *Dissertatio inauguralis de gramine mannae, sive festuca fluitante*, Bécs, Trattner, 1775.

megrítult állományú – 1982 óta fokozottan védett – tátorjánról, amit a részletes leírás mellett a növényt ábrázoló nagyméretű metszet is kiemel a disszertációk sorából.⁶⁷ Külön érdekesség, hogy a szerző mestere, Jacquin kérésére választotta ezt a fajt értekezésének témájául, aki már régóta szeretett volna ismereteket szerezni erről az általa még nem látott növényről.

Az eredetileg holland származású Nicolas Joseph Jacquin volt a leghíresebb a korabeli Magyarországon tevékenykedő, növénytannal foglalkozó tudósok közül; „Bécs Linnéjének” is nevezték. A selmeci bányászati akadémia első professzora volt, 1763-tól tanított itt, majd Bécsbe költözött, ahol huszonnyolc éven át működött a botanika professzoraként. Itt jelentette meg botanikai szakkönyvét, amelyben Magyarországról gyűjtött növények is szerepelnek.⁶⁸

A növényrendszertan történetében mérföldkövet jelentő Linné első hazai követőjének Benkő József református lelkész tekinthető, aki egy 1777 januárjában tartott halotti beszédében erre utaló példákat hozott fel a növényvilágból, majd ezt négy évre rá Nagyszébenben nyomtatásban meg is jelentette, de ahhoz már lábjegyzeteket is írt, s azok sorában ismertette Linné növényteni rendszerét. Ez a gyászbeszéd nem volt meg a Teleki-könyvtárban, beszerezték viszont a szerző szorosabb értelemben vett tudományos művét, amely Erdély részletes bemutatásának szándékával készült, és az ország flórájára is kitér, bár a többkötetesre tervezett munkának csak az első része jelent meg.⁶⁹

Selmecen Jacquin utódja egy másik kiváló természettudós, Giovanni Antonio Scopoli lett, aki a krajnai élővilágról tett közzé alapvető munkát, de (többek között magyarországi) fossziliákat is vizsgált.⁷⁰ Kifejezetten magyar vonatkozású művei közül a Teleki-könyvtárban csak ásványtani könyve található meg,⁷¹ szintén magas színvonalú, az országban felfedezett gombákról írt értekezése⁷² nem.

1770-ben megalakult a nagyszombati – nem sokkal később pedig Budára, majd Pestre költöztetett – egyetem orvosi karának kémia és botanika tanszéke, s ezzel kezdetét vette a hazai botanikusképzés. A korszak legnagyobb hatású tudósa az első tanszékvezető, Winterl József Jakab lett, aki nemcsak tanítványai révén gyakorolt befolyást a hazai növénytan fejlődésére, hanem botanikus kerteket is létesített, továbbá számos disszertáció az ő irányítása mellett készült el; hozzá

⁶⁷ *Dissertatio inauguralis medico-botanica de Tataria Hungarica*, Bécs, Schmidt, 1779.

⁶⁸ *Miscellanea Austriaca ad Botanicam, Chemiam, et historiam naturalem spectantia*, Bécs, ex officina Krausiana, 1778–1781.

⁶⁹ *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae Principatus olim Dacia Mediterranea-dictus orbi nondum satis cognitus nunc multifariam, at strictim illustratus*, Bécs, typis Josephi Nobilis de Kurzböck 1778.

⁷⁰ *Deliciae florum et faunae Insubricae*, Pavia, Ex Typographia Reg. & Imp. Monasterii S. Salvatoris, 1786; *Entomologia carniolica exhibens insecta Carnioliae indigena et distributa in ordines, genera, species, varietates, methodo linnaeana*, Bécs, typis Joannes Thomae Trattner, 1763; *Einleitung zur Kenntniss und Gebrauch der Fossilien*, Riga – Mietau Johann Friedrich Hartknoch, 1769.

⁷¹ *Crystallographia Hungarica*, Prága: apud Wolfgangum Gerle, 1776.

⁷² *Dubia botanica: Fungi in Hungaria detecti = Anni historici-naturales IV*, Lipsce, 1770.

köthető könyvet azonban csak gyógyvizekkel kapcsolatos témában vásároltak a Telekiek.⁷³

Megtalálható viszont a könyvtárban Winterl leghíresebb tanítványának, Kitaibel Pálnak legfontosabb munkája.⁷⁴ Kitaibel több mint két évtizeden át folyamatosan végezte az ország széles körű természetrajzi feltárását mintegy 20 000 km kutatóutat megtéve. Pontos és részletes leírást adott számos korábban felfedezett, de kellő alaposággal nem vizsgált fajról, illetve maga is fedezett fel újakat. Munkássága révén nemzetközileg is elismertté tette a magyar botanikát. Eredményei nagyrészt egy háromkötetes munkában jelentek meg, amely a cseh Waldstein Ferenc gróffal közösen tett útjai nyomán született; ezt a kiadványt vásárolták meg a Telekiek is.

Növény- és állattani szempontból egyaránt jelentős az egyetemen tanító Piller Mátyás és Mitterpacher Lajos közös kiadványa, amely 1782-ben tett szerémségi kutatóútjukat mutatja be, az annak során felfedezett és rendszerezett új növény- és állatfajokkal együtt;⁷⁵ ebben a könyvben jelentek meg először hazai nyomdában készült, természetű növény- és állatképek. Mitterpacher másik fontos műve volt az *Elementa rei rusticae*, ami alapvetően egy agrártudományi tankönyv, de rendkívül sok botanikai és zoológiai ismeretanyagot is közöl, a legújabb nemzetközi eredményeket figyelembe véve.⁷⁶ Mitterpachertől ezenkívül még néhány kisebb jelentőségű tankönyv található a Teleki-könyvtárban.⁷⁷

Csak közvetett bizonyítékok alapján⁷⁸ tekinthető az állomány részének Groszinger János ötkötetes munkája, amely az első kísérlet volt a teljes hazai flóra és fauna szisztematikus bemutatására.⁷⁹ A botanikával csak az utolsó kötet foglalkozik, amit a szerző a növénytani sorozat első darabjának szánt, de a folytatás nem készült el.

⁷³ ÖSTERREICHER MANES József: *Analyses aquarum Budensium, praemissa methodo Cl. Prof. Winterl. quas pro Dissertatione Inaugurali ad obtinendam Doctoratus Lauream Annuente Inclyla Facultate Medica Universitatis Budensis Publicae Disquisitione exponit in Palatio die XVII. Augusti Anni 1781*, Óbuda, apud Rudolphum Graeffer, é. n.

⁷⁴ *Francisci Comitis Waldstein et Pauli Kitaibel descriptiones et icones plantarum rariorum Hungariae*, Bécs, Typis Matthiae Andreae Schmidt, 1802–1808.

⁷⁵ *Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam mensibus Junio, et Julio Anno 1782*, Buda, Typis Regiae Universitatis, 1783.

⁷⁶ *Elementa rei rusticae in usum academicorum regni Hungariae*, Buda, Typis Regiae Universitatis, 1777–1779.

⁷⁷ *Physikalische Erdbeschreibung*, Bécs, Wappler, 1789; *Elementi d'agricoltura*, Milánó, Nell Imperial Ministero di s. Ambrogio Maggiore, 1784.

⁷⁸ A feltételezést az indokolja, hogy a könyv még a 19. században felállított szakrendi részlegben található, és mind előtte, mind utána Teleki-könyvek szerepelnek; a listákkal való összevetés alapján pedig számos ilyen esetben bebizonyosodott, hogy a kötetek rendszerezése során csupán hanyagságból maradt ki a Teleki-bélyegző az adott példányból.

⁷⁹ *Univerſa Historia Physica regni Hungariae secundum tria regna naturae digesta*, Pozsony, Typis Simonis Petri Weber, 1793–1797.

A 18. század folyamán több külföldi utazó is megfordult Magyarországon, akik megfigyelték annak állat- és növényvilágát, illetve meglátogatták a különféle főpapi és főúri természettudományos gyűjteményeket, majd könyv formájában számoltak be tapasztalataikról. Közéjük tartozott J. C. Hoffmannsegg gróf, akinek nyomtatásban megjelent levelei⁸⁰ feltételezhetően megtalálhatóak voltak a Telekieknél.

A Teleki-könyvtár részét képezhette⁸¹ egy magyar jezsuita, Éder Xavér Ferenc kuriózum jellegű műve is, amelyet rendtársa, Makó Pál adott ki 1791-ben. Éder a mai Bolívia területén tevékenykedett misszionáriusként, és a helyi flórával és faunával kapcsolatban tett megfigyeléseit foglalta össze könyvében.⁸² Egy másik jezsuita, Molnár János tudománynépszerűsítő műveiről vált híressé, a növények világát versbe szedve bemutató munkája az 1780-ban megjelent *Phytologicon*.⁸³ Az agrártudomány új vívmányait próbálta a vidéki lakosság körében elterjeszteni Tessedik Sámuel, akinek *A' paraszt ember Magyar Országban* című műve alapvetően agrártörténetileg jelentős, de fontos agrobotikai megállapítások is szerepelnek benne.⁸⁴

A pesti egyetem mellett az ország másik tudományos központjában, Debrecenben szintén élénk botanikai kutatások folytak. Növénytant is tanított például a kiemelkedően széles látókörű professzor, Hatvani István, illetve az ő hatására természettudományos érdeklődésűvé vált Weszprémi István. A Teleki-könyvtárban mindkettőjük művei megtalálhatók, de kifejezetten botanikai írásuk nem született. Annál jelentősebb botanikai szerzőnek nevezhető Csapó József, akinek füveskönyve több száz gyógynövény ötnyelvű elnevezését adja meg, hasznos útmutatót kínálva azok orvosi felhasználásához, bár nem Linné rendszerét követi, és a leírásai is hiányosak.⁸⁵ Szintén Debrecenben látott napvilágot Fazekas Mihály és Diószegi Sámuel közös nagy füvészkönyve,⁸⁶ amely már linneánus elvek szerint épül fel, és az első magyar nyelvű növényhatározónak nevezhető, melynek nagy értéke az új terminológia, a nyelvi gazdagság, a szerzők által meg-

⁸⁰ *Reise des Grafen von Hofmannsegg in einige Gegenden von Ungarn bis an die türkische Gränze, Ein Auszug aus einer Sammlung von original Briefen*, Görlitz: C. G. Anton, 1800. Itt is az előző könyvnél említett helyzetről van szó, ez indokolta a Teleki-állományhoz való (feltételes) besorolást.

⁸¹ Egy újabb, véletlenül le nem bélyegzett könyvről lehet szó.

⁸² *Descriptio provinciae Moxitarum in regno Peruano quam e scriptis posthumis Franz Xav. Eder e Soc. Jesu annis XV. sacri apud eosdem curionis digessit, expolivit, et adnotatiunculis illustravit abb. et consil. reg. Mako*, Buda, Typis Universitatis, 1791.

⁸³ *Phytologicon, complexum historiam naturalem vegetabilium*, Buda, Typis Regiae Universitatis, 1780.

⁸⁴ *A' paraszt ember Magyar Országban*, Pécs, Engel, 1786.

⁸⁵ Új füves és virágos magyar kert, melyben mindenik fűnek és virágnak neve, neme, ábrázatja, természete és ezekhez képest külömbféle hasznai értelmessen megjegyztettek, Pozsony, Landerer Mihály 1775. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://real-r.mtak.hu/443/>.

⁸⁶ *Magyar füvészkönyv, melly a' két magyar hazában található növényeknek megismerésére vezet a' Linné, alkotmánya szerint*, Debrecen: Csáthy György, 1807.

alkotott mintegy félezer magyar szakkifejezés, tehát elsősorban az, hogy a már ismert népi növényneveket saját szóalkotásaikkal egészítették ki, s helyezték el a kifejezéseket a linnéi rendszertanban. Szintén Diószegi személyéhez fűződik az 1813-ban megjelent orvosi fűvészkönyv függelékeként közölt első magyar növénynévi szinonimaszótár.⁸⁷

A 19. század elejének jeles tudósa volt a keszthelyi Georgikon egyik első tanára, Pethe Ferenc. Tessedikhez hasonlóan ő is az agrártudományi ismeretek gyakorlati hasznosításával akarta megismertetni a magyarországi parasztságot, de több új növénynevet is leírt a műveiben, illetve fontos agrokémiai megállapításokat tett.⁸⁸ Egy másik, tankönyvnek szánt írásában az élővilágot a természettudományok egészébe ágyazva akarta bemutatni, elsőként a magyar szakirodalomban.⁸⁹

A Teleki-állomány legkésőbb megjelent botanikai műve Bartosságh József mezőgazdasági szakíró 1841-ben, német nyelven kiadott könyve a bálványfáról.⁹⁰ Ki kell még emelni Baumgarten János Keresztélyt, egy szászországi származású segesvári orvost, akinek nevéhez az első erdélyi flóramű megírása fűződik.⁹¹ A könyv ugyan nem található meg a pesti Teleki-könyvtárban, de maga a szerző kapcsolatban állt a családdal: a tékaalapító Teleki Sámuel erdélyi kormányzósága idején támogatta Baumgarten botanikai kutatásait, aki hálából egy általa felfedezett növényfajt (*Telekia speciosa*) a grófról nevezett el.

Állattan

Már az első magyarországi írott források is számos utalást tesznek a Kárpát-medencében található különféle állatfajokra, Szent Gellért legendájától kezdve Kézai Simon krónikáján át Oláh Miklós *Hungariájáig*, ezek azonban, bár közülük sok megtalálható volt a Telekieknél, még tágabb értelemben véve sem igazán nevezhetőek zoológiai irodalomnak.

Egyfajta vegyes csoportot képeznek továbbá azok az általános természetrajzi munkák, leírások, amelyek a botanikával kapcsolatban már előkerültek, de zoológiai kérdésekre is kitérnek. Lippay például a *Posoni kertben* megemlíti a vetemények kártevőit, tanácsokat adva az eltávolításukra, Mátyus István *Diaeteticája* pedig a táplálkozással kapcsolatban közöl zoológiai információkat, valamint beszámol két sáskajárásról is. Bél Mátyás specialisták bevonásával készült

⁸⁷ *Orvosi Fűvész Könyv, mint a' Magyar Fűvész Könyv praktika része*, Debrecen, Csáthy György, 1813.

⁸⁸ *Pallérozott mezei gazdaság*, I, Sopron, Szűz Antal József, 1805.

⁸⁹ *Természet-történet és mesterségtudomány a tanítók és tanulók szükségekre s az ebben győnyörködők hasznokra*, Bécs, Nemzeti Gazda Hivatal, 1815.

⁹⁰ *Beobachtungen und Erfahrungen über den Götterbaum*, Pest, Gyurián – Bagó, 1841.

⁹¹ *Enumeratio stirpium in Magno Principatu Transsilvaniae praepimis indigenarum*, Bécs, Camesinae, 1816.

országleíró sorozata egy-egy tájegységnél külön kitér a helyi állattenyésztési viszonyokra, a vadon élő állatállományra, valamint a vadászati lehetőségekre és szokásokra. Piller Mátyás és Mitterpacher Lajos szerémségi útjukon számos madár- és rovarfajt vizsgáltak, az utóbbiak közül többet ők fedeztek fel. Benkő József munkája Erdély jellegzetes állatainak leírását is magában foglalja. Hoffmannsegg magyarországi utazásairól szóló leveleiben az általa felkeresett természetrajzi gyűjtemények, kitömött és élő állatokat bemutató kiállítások is szerepelnek. Grossinger sorozatának az utolsót kivéve valamennyi kötete az állatvilágról szól.

A tényleges állattani munkákat – bár sem a kéziratok listákon, sem a szakrend szerint felállított könyvtári részekben nem így szerepelnek – tematikusan célszerű bemutatni. Az első csoportot az enciklopédikus leíró munkák jelentik. Ide tartozik mindjárt a legkorábbi magyar könyv, amely részletesen foglalkozik a hazai állatvilággal, Apáczai Csere János enciklopédiája, amelynek egy példánya a Telekieknél is megtalálható.⁹² Az első magyar nyelvű, szorosabb értelemben vett állattani munka Miskolczi Csujak Gáspár református prédikátor nevéhez fűződik, s az 1702-es évben jelent meg, bár a Telekieknek egy 1769-es kiadás volt meg belőle.⁹³ Ez nem a saját műve volt, hanem Wolfgang Franz lutheránus teológus állattanát fordította le, viszont szép magyarsággal íródott. A jezsuita Szentiványi Márton tollából jelent meg egy enciklopédikus munka az 1600-as évek végén, s annak harmadik kötetében a botanikáról is és az állattanról is szó esik.⁹⁴ Művének érdekessége, hogy számos gyakorlati tanácsot tartalmaz, tehát az állattant összekapcsolja a vadászattal és az állattenyésztéssel is, kitér a mezőgazdaságot sújtó rovarkártevőkre. 1714-ben adták ki a jezsuita rendbe tartozó Csiba Mihály István magyarországi hegységekről szóló természetrajzi ismertetőjét,⁹⁵ amely számos hegyvidéki állatfajról közöl figyelemre méltó adatot, és tőle származik a hazai bölényekről szóló egyik utolsó tudósítás. Nagy jelentőségű volt a hazai fauna feltárásában az évtizedeken át Magyarországon élt itáliai tudós, Marsigli enciklopédikus jellegű, hat kötetben megjelent Duna-monográfiája, amelyet Nürnbergben nyomtattak 1726-ban. A sorozat mintegy kétszáz rézmetszetű illusztrációt tartalmaz. Marsigli e kötetében a halak mellett a vízimadarakat éppúgy bemutatja, mint a Duna környékén fellelhető emlősállatokat. A Teleki-könyvtárban a monográfiában közzétett, később önálló kötetben megjelent, 31 térképet tartalmazó, francia nyelvű atlasz található meg, de a könyvtár később beszerezte a teljes latin nyelvű művet is.⁹⁶

⁹² *Magyar encyclopaedia*, Utrecht, 1653. Az Akadémiai Könyvtár példánya online is elérhető: <http://real-r.mtak.hu/378/>

⁹³ *Egy Jeles Vad-Kert*, Kolozsvár, 1769. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://real-r.mtak.hu/614/>

⁹⁴ *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea*, Nagyszombat, Typis Acad. J. A. Hörmann, 1702.

⁹⁵ *Dissertatio historico-physica de montibus Hungariae*, Nagyszombat, Typ. acad. per Georg. Roden, 1714.

⁹⁶ *La Hongrie et le Danube*, Hága, La Compagnie, 1741.

Az ország gazdag állatvilágát vetíti elénk Turóczy László jezsuita is az 1729-ben Nagyszombatban megjelent országleíró könyvében,⁹⁷ ami népszerű lehetett a korban, mert több példányt is szereztek belőle a Telekiek. A sokoldalú tevékenységet folytató evangélikus lelkész, Klein Mihály Magyarország természeti ritkaságait leíró könyve⁹⁸ a természet mindhárom országával foglalkozik, de főleg zoológiai szempontból érdekes, amennyiben részletesen ír a magyarországi kígyófajokról, külön fejezetet szentel a tűzoknak, és a magyar szerzők közül elsőként említi a hosszúszarvú magyar juhot. A magyar nyelven írt, első önálló természetrajzot az idősebbik Gáti Istvánnak köszönhetjük, s ebben az állatvilágot így osztja fel: barmok, madarak, vízi állatok, kétlélűek, bogarak, férgek, ami nem túl modern rendszerezés, így a munka inkább csak nyelvi szempontból számít fontosnak.⁹⁹

Nem hiányoztak a Teleki-könyvtárból az oktatással kapcsolatos zoológiai könyvek sem. A legkorábbi darab a *Ratio educationis*ban lefektetett elveket tükröző egyik első disszertáció, Kereszturi József, Tichy István és Reiff Jakab közös munkája.¹⁰⁰ Kifejezetten iskolai tankönyvnek készült a selmecebányai evangélikus gimnázium igazgatója, Severini János zoológia munkája, amelyben egy saját állatrendszertan bevezetésére tett kísérletet.¹⁰¹ Egy másik, metszetekkel ellátott tankönyv, a debreceni Szentgyörgyi Józsefé, szintén az állatok országát kívánta bemutatni, egy egész természetrajzra kiterjedő sorozat első részeként, amelynek folytatása azonban nem valósult meg.¹⁰²

Külön csoportként lehet kiemelni a Teleki-állományban szép számmal megtalálható, őslénytani megfigyelésekről beszámoló műveket, amelyek a legtöbbször alapvetően mineralógiai témájúak, bár már Apáczai Csere János is említi művében a fosszilizálódás folyamatát, ahogy Marsigli, Bél és Brückmann is megemlékeznek műveikben magyarországi ősköveletről. Részletesebben először a botanika és ásványtan terén is jelentős munkásságot kifejtő Fridvalszky János számolt be erdélyi mineralógiai művében növények, kagylók, halak megkövült maradványairól.¹⁰³ Piller és Mitterpacher közös könyvükben térnek ki arra, hogy tuskésbőrűek megkövült maradványaira bukkantak Pozsega határában, Klein Mihály pedig a tihanyi „kecskekörömről” és egy Bánátban talált *Deinotherium*-koponyáról számol be ritkaságokat leíró művében. Born Ignáctól, aki a korabeli

⁹⁷ *Ungaria suis cum regibus compendio data* [több kiadás is megvolt a Telekieknél].

⁹⁸ *Sammlung der merkwürdigsten Naturseltenheiten des Königreiches Ungarn*, Pozsony – Lipcse, Anton Löwe, 1778.

⁹⁹ *A természet históriája*, Máramarossziget, 1792.

¹⁰⁰ *Tentamen ex regno animalium quod in regia universitate Budensi anno 1779 subibunt*, Buda, Typis Regiae Universitatis, 1779.

¹⁰¹ *Tentamen zoologiae Hungaricae*, Pozsony, Patzko, 1779. Severini egyébként más tudósok írásainak kiadásával is foglalkozott, amely munkájában a koronaőr Teleki József is tanácsaival és anyagi támogatásával segítette.

¹⁰² *Legnevezetesebb természeti dolgok esmérete*, Debrecen, Szigethy Mihály, 1803.

¹⁰³ *Mineralogia magni principatus Transsylvaniae*, Kolozsvár, Typis Academicis Societatis Iesu, 1767.

Habsburg Birodalom egyik leghaladóbb szellemű és igen termékeny mineralógusa volt, szintén egy olyan ásványtani munka található meg a Telekieknél, amelyik fossziliákról is említést tesz,¹⁰⁴ illetve egy általa készített ismertetés tanítványának, a lelkes ásványgyűjtő Eléonore de Raabnak a kollekciójáról,¹⁰⁵ amelyben főleg Selmecbánya környékéről származó növény- és állatmaradványok szerepeltek.¹⁰⁶ Saját kollekcióját bemutató, *Index fossilium ...* című könyve azonban nem volt meg nekik, a bécsi múzeum természettudományos anyagát bemutató két katalógusa közül pedig csak a kagylókkal foglalkozó második rész,¹⁰⁷ amely azonban – főleg rendszertani szempontból – figyelemre méltó alkotása a konchiológiai szakirodalomnak. Pozsonyi születésű volt, de Erdélyben tevékenykedett Fichtel János, akinek a nevéhez az erdélyi gerinctelen állatok első paleofaunisztikai összefoglalása fűződik; tőle három kisebb értekezés szerepel a Teleki-könyvtárban.¹⁰⁸ Nemcsak vásárlóként, hanem mecénásként is kapcsolatban álltak a Telekiek az első magyar nyelvű mineralógiai kiadvány szerzőjével, Benkő Ferencel, aki művében sokat ír az általa megfigyelt fossziliákról is.¹⁰⁹

A Telekiek gazdaság iránti érdeklődése – ami nagybirtokos mivoltuknak köszönhetően részben kötelességnek mondható – állattenyésztési és állategészségügyi szakmunkák vásárlásában is megnyilvánult. Mint láttuk, Teleki József több juhtenyésztést tárgyaló kiadványt szerzett be, valamint egy hippológiai művet. Fia és unokája ez utóbbi vonalat erősítették, megvásárolván Tolnay Sándor igazi sikerkönyvnek számító munkáját,¹¹⁰ valamint a magyar állami ménésintézetek megszervezőjének, Csekonics Józsefnek a fajtanemesítés alapvetéseit tartalmazó, német nyelvű művét.¹¹¹ Érdekes módon Széchenyi és Wesselényi e témában írt könyvei nem voltak meg nekik, bár azok már az Akadémia és a könyvtár lét-

¹⁰⁴ *Briefe über mineralogische Gegenstände, auf seiner Reise durch das Temeswarer Bannat, Siebenbürgen, Ober- und Nieder-Hungarn an den Herausgeber derselben, Johann Jacob Ferber geschrieben*, Frankfurt – Lipcse, 1774.

¹⁰⁵ WILSON, Wendell E., *Fifty-four early mineral collection catalogs – Part III = Axis*, Volume 2, Number 1(2006), 44–74, 44. A dokumentum online is hozzáférhető: <https://mineralogicalrecord.com/pdfs/Highlights%20from%20Record%20Library-III-B.pdf> Feltöltés dátuma: 2006. 03. 05.

¹⁰⁶ *Catalogue méthodique et raisonné de la collection des fossiles de Mlle Eléonore de Raab*, Bécs: J. V. Degen, 1790.

¹⁰⁷ *Testacea Musei Caesarei Vindobonensis, quae jussu Mariae Theresiae Augustae disposuit et descripsit Ignatius a Born*, Bécs, Sumptibus Joannis Pauli Kraus, 1780.

¹⁰⁸ *Beytrag zur Mineralgeschichte von Siebenbürgen*, Nürnberg, In Verlag der Raspischen Buchhandlung, 1780; *Mineralogische Bemerkungen von den Karpathen*, Bécs, Joseph Edlen von Kurzbeck, 1791; *Testacea microscopica aliaque minuta ex generibus Argonauta et Nautilus = Microscopische und andere kleine Schalthiere aus den Geschlechtern Argonaute und Schiffer*, Bécs, Camesinische Buchhandlung, 1803.

¹⁰⁹ *Magyar minerologia, az az a 'kövek' s értzek tudománya*, Kolozsvár: a Református Kollégium betűivel, 1786.

¹¹⁰ *A lovak külső szép, vagy rút termetek s hibái meg-esméréséről, és azoknak belső, s külső betegségeik orvoslásáról*, Buda: Magyar Királyi Univerzítás, 1816.

¹¹¹ *Praktische Grundsätze die Pferdezucht betreffend*, Pest, 1817.

rehozása – legalábbis az országgyűlési bejelentések megtétele – után íródtak, így valószínűleg a szerzők személyesen gondoskodtak róla, hogy műveik elérhetőek legyenek a Tudós Társaság tagjai számára. A „barmok” gyógyításával foglalkozó művek is vannak az állományban, például a már említett Tolnaytól¹¹² és Pethe Ferencről.¹¹³ Utóbbinak számos egyéb gazdasággal foglalkozó munkája látott napvilágot, amelyek közül egy érdekes zoológiai vonatkozású mű volt meg a Telekieknek, az *Időprófeta vagy időváltozást jövendölő pókok* (Pest, 1816). További, a Telekiet érdeklő területnek számított még a méhészet, a hazai szerzők közül itt két egyházi személy, Szigeti Gyula kolozsvári református lelkész¹¹⁴ és Handerla György nagyszombati katolikus pap¹¹⁵ munkáit szerezték be.

Specifikus, valamilyen állatfajjal, vagy egy adott zoológiai kérdéssel foglalkozó írások is találhatóak a Teleki-állományban. Az egyik Roskoschnik János munkája, amely egy bonchidai saskajarást örökít meg, egy metszett képet is tartalmaz, és a K. G. Windisch kezdeményezésére létrejött *Ungarisches Magazin* második kötetének különnyomataként jelent meg.¹¹⁶ A másik ilyen munka egy jóval ismertebb és jelentősebb tudós nevéhez köthető: a magyarországi zoológia, elsősorban az ornitológia és az őslénytan legjelesebb alakjai között számon tartott Petényi Salamon Jánosé, akinek a Teleki-könyvtárban csupán egy kisebb értekezése található meg,¹¹⁷ egy szóbeli előadás nyomtatott kiadása, amit a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók IV. Vándorgyűlésén mondott el. A Vándorgyűlés évtizedeken keresztül a hazai természettudományos élet egyik legfontosabb fórumának számított.¹¹⁸

Összegzés

A Teleki-gyűjtemény természettudományi részének feltérképezését a teljes állomány – pályázati keretek között megvalósult – rekonstrukciója tette lehetővé, amely magában foglalta az összes ún. régi könyv darabról darabra történő áttekin-

¹¹² *Oktatás a marha dögnök megelőzéséről és orvoslásáról*, Buda, Magyar Királyi Univerzitas, 1816.

¹¹³ *Baromorvos könyv*, Bécs, 1814.

¹¹⁴ *Méhész könyvetske*, Kolozsvár, 1763.

¹¹⁵ Új méhészt, vagy-is a méheknek magyar hazánkhoz alkalmaztatott gondviselése, Pozsony, Wéber Simon Péter, 1810.

¹¹⁶ *Nachricht von den nach Bontzhida in Siebenbürgen gekommenen Zugheuschrecken, ihrem Aufenthalte daselbst und ihrer Ausrottung, nebst einigen die Naturgeschichte derselben betreffenden Bemerkungen*, Pozsony, Anton Löwe, 1782.

¹¹⁷ *Pár szó az emlősökről általában és a magyarhoniakról különösen, melyet a magyar természetvizsgálók és orvosok Temesvárott tartott IV-ik nagygyűlése alkalmával nyárutó 11-én az állattani szakülésben, 12-én pedig az utolsó közgyűlésben mondott Petényi Salamon János*, Pest, Trattner-Károlyi, 1844.

¹¹⁸ http://real-eod.mtak.hu/view/series/Magyar_orvosok_=E9s_term=E9szetvizsg=E11=F3k_nagy-gy==01711=E9seinek_munk=E1latai.html

tését, valamint a Telekiek könyvtáráról rendelkezésre álló kéziratos katalógusok vizsgálatát, aminek eredményeként azonosítani lehetett a mintegy harmincezer kötetből álló bibliotékát. Ennek eredményeként vált lehetővé a magyar és külföldi vonatkozású természettudományos kiadványoknak a korábnál pontosabb elkülönítése mind a tényleges alapító állományt, mind a könyvtár összeállítását elkezdő Teleki József gyűjteményét tekintve, mint az a függelékben szereplő listákból látható.

Utóbbinak körülbelül ezerhétszáz műből álló bibliotékája volt Pesten, amelyek közül 107 foglalkozik természettudománnyal; ezeknek pedig mintegy a fele (51) tárgy a botanikával és a zoológiával kapcsolatba hozható témákat. Vannak köztük nagyívű, több kötetből álló leírások, metszetekkel illusztrált, díszes kiadványok és gazdasági jellegű értekezések is, de mindegyik külföldi szerzőktől származik és idegen nyelven íródott. A magyarországi botanika és zoológia történetéhez csak annyiban van közük, hogy miután elérhetővé váltak a szélesebb közönség számára, elősegítették a hazai tudósok tájékozódását.

Az 1826-ban felajánlott alapító állomány természettudományos része csak számában, de nem arányában jelent növekedést a koronaőr József gyűjteményének állapotához képest, sőt, inkább csökkenés tapasztalható, amennyiben a teljes gyűjtemény nagyjából három százaléka tartozott ide; köztük a régi szakrendes nyilvántartás szerint 87 növénytani és 142 állattani kötet volt megtalálható; ezekből 65 olyan művet lehet kiválogatni, amelyek valamilyen módon magyar vonatkozásúak. Csekély számuk ellenére mindazonáltal nagy változatosságot mutatnak ezek a könyvek, ugyanúgy megtalálhatóak közöttük hosszú leíró monográfiák, mint eseti tanulmányok vagy gondosan elkészített metszetekkel díszített nyomtatványok. Némelyik azért érdemel figyelmet, mert tartalma vagy magyar nyelvűsége miatt úttörőnek számít a hazai flóra és fauna kutatástörténetében, míg másokat külföldi szerzők írtak, akik magyarországi tapasztalataik és vizsgálódásaik eredményeit a publikálásuk révén nemzetközileg is ismertté tették.

A Magyar Tudományos Akadémia elsősorban a magyar nyelv ápolására, fejlesztésére jött létre, így működésének kezdetén a természettudományok művelése nem számított elsődleges szempontnak. Hasonló volt a helyzet az intézmény könyvtárával is, amely a Teleki család három generációjának tudományos érdeklődését tükrözte, ez pedig főleg filozófiai, államigazgatási, nyelvészeti és történettudományi témákra terjedt ki. A Telekiek a könyvtár alapítása idején nem voltak képzett botanikusok vagy zoológusok, természettudományos műveltségük azonban a kor színvonalán bőven elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy felismerjék ezen diszciplínák jelentőségét, és ha más területekhez képest csekélyebb számban is, de jó érzékkel ki tudjanak választani a könyvtáruk számára fontosnak mondható műveket.

Teleki (I.) József növény- és állattani könyveinek listája

- BOŠKOVIĆ, Ruder Josip, *Philosophiae naturalis theoria redacta ad unicum legem virium in natura existentium*, Bécs, Kaliwoda, 1759.
- BONNET, Karl, *Betrachtungen über die Natur*, Lipsce, Junius, 1772.
- BOURGUET, Louis, *Lettres philosophiques sur la formation des sels et des crystaux et sur la génération et le mechanisme organique des plantes et des animaux*, Amszterdam, l'Honore, 1729.
- BUFFON, Georges-Louis Leclerc, *Naturgeschichte der Vögel*, Berlin, Pauli, 1772–1777.
- BUFFON, Georges-Louis Leclerc, *Allgemeine Naturgeschichte*, Troppau, 1785.
- BUFFON, Georges-Louis Leclerc, *Naturgeschichte der vierfüssigen Thiere*, Troppau, 1785–1786.
- CAIUS, Ioannes Britannus, *De canibus Britannicis, lib. 1., De rariorura animalium et stirpium historia, lib. 1. De libris propriis, lib. 1. De pronunciatione Graecae et Latinae linguae ... libellus*, London, Davis, 1729.
- DECKER, Johann Matthias, *Naturgeschichte aus den besten Schriftstellern mit Merianischen und neuen Kupfern*, Heilbronn, Eckebrechtische, 1774.
- DRAAKESTEIN, Henricus van Rhede van, *Hortus indicus Malabaricus*, Amszterdam, van Dyck, 1678.
- ERNSTING, Arthur Conrad, *Historische und physikalische Beschreibung der Geschlechter der Pflanzen, welcher Hrn. Linnäus systematisches Verzeichnis von den Geschlechtern der Pflanzen beigefüget worden*, Lemgo, Meyer, 1762.
- FURBER, Robert, *The flower-Garden display'd: in above four hundred curious representations of the most beautiful flowers; regularly dispos'd in the respective months of their blossom, curiously engrav'd on copper-plates from the designs of Mr. Furber; and others, and coloured to the life: to which is added, a flower-garden for gentlemen and ladies: as it is now practised by Sir Thomas More, Bart*, London, Montagu, 1734.
- GERMERSHAUSEN, Christian Friedrich, *Das Ganze der Schafzucht aus Beurtheilung u. Berichtigung älterer u. neuerer Theorie*, Lipsce, Junius, 1789–1790.
- GROTJAN, Johann August, *Physikalische Winter-Belustigung mit Hyacinthen, Jonquillen, Tazzeten, Tullipanen, Nelken und Levcojen*, Nordhausen, Grosz, 1751.
- GUYOT, Edme Gilles, *Forst-Handbuch*, Nürnberg, Schwarzkopf, 1771.
- HASTFER, Friedrich Wilhelm, *Ausführlicher Unterricht von der Zucht und Wartung der besten Art von Schafen*, Lipsce, Heinsius, 1785.
- HENNE, Samuel David Ludwig, *Anweisung wie man eine Baumschule von Obstbäumen im grossen Anlegen und gehörig Unterhalten solle*, Halle, Hendel, 1773.
- KLOBB, Heinrich Eduard, *Abhandlung von den Hauptkrankheiten und Verhalten der Schaaf*, Regensburg, Montag, 1790.
- KRAFT, Johann, *Pomona Austriaca*, s. 1., s. a.
- LANGGUTH, Georg August, *Neuer Schauplatz der Natur*, Frankfurt – Lipsce, 1772.

- LINNÉ, Carl von, *Des Ritters Carl von Linné ..., Vollständiges Pflanzensystem nach der dreyzehnten lateinischen Ausgabe und nach Anleitung des holländischen outtuynischen Werks übersetzt und mit einer ausführlichen Erklärung ausgefertigt*, Nürnberg, Raspe, 1777–1783.
- LOSSIUS, Friedrich David, *Die beste und natürlichste Behandlung der Schaafe dieselben vor allerlei böartigen Zufällen zu verwahren und die Schäfereien in Aufnahme zu bringen*, Lipcse, Böhme, 1791.
- MARTINI, Friedrich Heinrich Wilhelm, *Allgemeine Geschichte der Natur in alphabetischer Ordnung mit vielen Kupfern nach Bomarischer Einrichtung*, Berlin, Pauli, 1774–1778.
- MAUPIN, *Die Kunst Wein zu machen*, Bécs, Kurzböck, 1779.
- MILLER, Philipp, *Allgemeines Gärtner-Lexicon das ist ausführliche Beschreibung der Geschlechter und Gattungen aller und jeder Pflanzen nach dem neuesten Lehrgebäude des Ritters Linne eingerichtet worinnen zugleich eine Erklärung aller Botanischen Kunstwörter ... enthalten ist*, Nürnberg: Lochner, 1769–1776.
- MONCEAU, Henri-Louis Duhamel du, *Traité de la culture des Terres suivant les principes de M. Tull Anglois*, Párizs, Guerin, 1753–1761.
- NEEDHAM, John Turberville, *Nouvelles observations microscopiques, avec des découvertes intéressantes sur la composition et la décomposition des corps organisés*, Párizs, Ganeau, 1750.
- OEDER, Georg Christian, *Abbildungen von Pflanzen zu dem Werke Flora Danica*, Kopenhága, Möller, 1761–1763.
- QUINTINIE, Jean de la, *Instruction pour les jardins fruitiers et potagers*, Párizs, La Compaigne de Libraires, 1730.
- RÉAUMUR, René Antoine Ferchault de, *Art de faire éclore et d'élever en toute saison des oiseaux domestiques de toutes especes, soit par le moyen de la chaleur du fumier, soit par le moyen de celle du feu ordinaire*, Párizs, L'Imprimerie Royale, 1749.
- RUMPF, Georg Eberhard, *Herbarium Amboinense, plurimas complectens arbores, frutices, herbas, plantas terrestres et aquaticas quae in Amboina, et adiacentibus reperiuntur insulis adcuratissime descriptas iuxta earum formas, cum diversis denominationibus, cultura, usu, ac virtutibus*, Amszterdam, Changuion – Catuffe – Uytwerf, 1741.
- La SALLE de l'Etang, Simon Philibert, *Manuel d'agriculture pour le laboureur, pour le propriétaire, et pour le gouvernement: contenant les vrais & seuls moyens de faire prospérer l'agriculture, tant en France que dans tous les autres états où l'on cultive*, Párizs, Lottin l'Ainé, Dessain Junior, 1764.
- SIND, J. B. von, *Gründlicher Unterricht von der Pferdezucht*, Frankfurt – Lipcse, Brönnner, 1769.
- SNORRONIUS, Johannes, *Tractatus historico-physicus de agricultura Islandorum*, Kopenhága: Lillie, 1757.

- TABERNAEMONTANUS, Jacob Theodor, *Neu Vollkommen Kräuter-Buch, mit schönen und künstlichen Figuren, aller Gewächts der Bäumen, Stauden und Kräutern*, Bázel, Thurneysen, 1752.
- TREW, Christoph Jacob, *Plantae selectae quarum imagines ad exemplaria naturalia Londini in hortis curiosorum nutrita manu artificiosa doctaque pinxit Georgius Dionysius Ehret germanus occasione haud vulgari collegit nominibus propriis notisque subinde illustravit et publico usvi dicavit Christoph. Iacobus Trew medicus Norimbergensis in aes incidit et vivis coloribus repraesentavit Ioannes Iacobus Haid pictor et chalcographus Augustanus*, s. l., 1750–1755.
- WALPOLE, Horace, *Progrès de l'art des Jardins*, Lausanne, Mourer, 1788.
- WOLFF, Christian, *Allerhand nützliche Versuche, dadurch zu genauer Erkänntnis der Natur und Kunst der Weg gebähnet wird, denen Liebhabern der Wahrheit mitgetheilet*, Halle, Renger, 1727.
- Abhandlung vom Pottaschsieden, und Versuche zu Bestimmung des wahren Gehalts verschiedener Baum- und Holzarten ... an Pottasche*, Drezda, Walther, 1771.
- L'art de former les jardins modernes, ou l'art des jardins anglois: a quoi le traducteur a ajouté un Discours préliminaire sur l'origine de l'art, des Notes sur le texte, et une Description détaillée des Jardins de Stowe, accompagnée du Plan*, Párizs, Jombert, 1771.
- Declinationes hortorum*, s. l., s. a.
- L'école du jardin potager*, Párizs, Boudet – Leprieur, 1770.
- Hinlängliche Anleitung zur Seidenzucht und zuverlässige Anweisung*, Ulm, Bartholomäi, 1767.
- Histoire naturelle du cacao et du sucre divisée en deux traitez, qui contiennent plusieurs faits nouveaux, et beaucoup d'observations également curieuses et utiles*, Amszterdam, Strik, 1720.
- Jardinier portatif ou la culture des quatre classes de jardins*, Rouen, Dumemil, 1781.
- Die Kunst sich geschwinde durch den Ackerbau zu bereichern: alles durch Erfahrungen bewiesen*, Augsburg, Stage, 1763.
- Mélanges intéressans et curieux ou abrégé d'histoire naturelle, morale, civile et politique de l'Asie, l'Afrique, l'Amérique et des Terres Polaires*, Párizs, 1763.
- Nürnbergische Hesperides, oder gründliche Beschreibung der edlen Citronat-, Citronen- und Pomerantzen-Früchte, wie solche in selbiger und benachbarten Gegend recht mögen eingesetzt, gewartet, erhalten und fortgebracht werden*, Nürnberg, Endter, 1708.
- Sur la formation des Jardins*, Párizs, Dorez, 1775.
- Traité sur la manière de planter, d'élever et de cultiver la Vigne*, Yverdon, 1768.
- Versuch einer Anweisung zur Anlegung, Verbesserung und Nutzung der Wildbahnen sowohl im Freyen als in Thiergärten*, Berlin – Stettin, Pauli, 1779.
- Wohlbewährte Fischgeheimnisse oder, Deutlichen Unterricht der grossen Nutzbarkeit der Fischerey*, Nürnberg, Bauer, 1758.

*Magyar vonatkozású botanikai és zoológiai művek
az Akadémiai Könyvtár alapító állományában*

- APÁCZAI Csere János, *Magyar encyclopaedia*, Utrecht, 1653.
- BARTOSSÁGH József, *Beobachtungen und Erfahrungen über den Götterbaum*, Pest, Gyurián – Bagó, 1841.
- BÉL Mátyás, *Hungariae antiquae et novae prodromus*, Nürnberg, Monath, 1723.
- BÉL Mátyás, *Adparatus ad historiam Hungariae, sive collectio miscella, monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium*, Pozsony, Royer, 1735.
- BENKŐ Ferenc, *Magyar minerologia, az az a' kövek's értzek tudománya*, Kolozsvár, Református Kollégium, 1786.
- BENKŐ József, *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae Principatus olim Dacia Mediterranea-dictus orbi nondum satis cognitus nunc multifariam, at strictim illustratus*, Bécs, Kurzböck, 1778.
- BORN Ignác, *Briefe über mineralogische Gegenstände, auf seiner Reise durch das Temeswarer Bannat, Siebenbürgen, Ober- und Nieder-Hungarn an den Herausgeber derselben, Johann Jacob Ferber geschrieben*, Frankfurt – Lipsce, 1774.
- BORN Ignác, *Testacea Musei Caesarei Vindobonensis, quae jussu Mariae Theresiae Augustae disposuit et descripsit Ignatius a Born*, Bécs, Kraus, 1780.
- BORN Ignác, *Catalogue méthodique et raisonné de la collection des fossiles de Mlle Éléonore de Raab*, Bécs, Degen, 1790.
- BRUZ László, *Dissertatio inauguralis de gramine mannae, sive festuca fluitante*, Bécs, Trattner, 1775.
- BRÜCKMANN, Franz Ernst, *Specimen posterius botanico-medicum exhibens arbo-rem Limbowę Drewo, eiusque oleum Limbowi Oley dictum*, Braunschweig, 1727.
- CSAPÓ József, *Új füves és virágos magyar kert, mellyben mindenik fűnek és virágnak neve, neme, ábrázatja, természete és ezekhez képest külömbféle hasznai értelmessen megjegyeztettek*, Pozsony, Landerer, 1775.
- CSEKONICS József, *Praktische Grundsätze die Pferde- und Zucht betreffend*, Pest, 1817.
- CSIBA Mihály István, *Dissertatio historico-physica de montibus Hungariae*, Nagyszombat, Typis Academicis, 1714.
- Miskolczi CSUJAK Gáspár, *Egy Jeles Vad-Kert*, Kolozsvár, 1769.
- l'ECLUSE, Charles de, *Caroli Clusii Atrebatensis Rariorum aliquot stirpium, per Pannoniam, Austriam & vicinas quasdam provincias observatarum historia, quatuor libris expressa*, Antwerpen, Plantin, 1583.
- l'ECLUSE, Charles de, *Stirpium nomenclator Pannonicus*, Antwerpen, Plantin, 1584.
- DIÓSZEGI Sámuel és FAZEKAS Mihály, *Magyar fűvész könyv, melly a' két magyar hazában található növényeknek megismerésére vezet a' Linné, alkotmánya szerént*, Debrecen, Csáthy, 1807.
- DIÓSZEGI Sámuel, *Orvosi Fűvész Könyv, mint a' Magyar Fűvész Könyv praktika része*, Debrecen, Csáthy, 1813.

- ÉDER Xavér Ferenc, *Descriptio provinciae Moxitarum in regno Peruano quam e scriptis posthumis Franz Xav. Eder e Soc. Jesu annis XV. sacri apud eosdem curionis digessit, expolivit, et adnotatiunculis illustravit abb. et consil. reg. Mako*, Buda, Typis Universitatis, 1791.
- FICHTEL János, *Beytrag zur Mineralgeschichte von Siebenbürgen*, Nürnberg, Verlag der Raspischen Buchhandlung, 1780.
- FICHTEL János, *Mineralogische Bemerkungen von den Karpathen*, Bécs, Kurzbeck, 1791.
- FICHTEL János, *Testacea microscopica aliaque minuta ex generibus Argonauta et Nautilus = Microscopische und andere kleine Schalthiere aus den Geschlechtern Argonaute und Schiffer*, Bécs, Comesina, 1803.
- FRIDVALSZKY János, *Mineralogia magni principatus Transsylvaniae*, Kolozsvár, Typis Academicis Societatis Iesu, 1767.
- GÁTI István, *A természet históriája*, Máramarossziget, 1792.
- GROSSINGER János, *Universa Historia Physica regni Hungariae secundum tria regna naturae digesta*, Pozsony, Weber, 1793–1797.
- HANDLERLA György, *Uj méhész, vagy-is a méheknek magyar hazánkhoz alkalmaztatott gondviselése*, Pozsony, Weber, 1810.
- HOFFMANNSEGG, Johann Centurius von, *Reise des Grafen von Hofmannsegg in einige Gegenden von Ungarn bis an die türkische Gränze, Ein Auszug aus einer Sammlung von original Briefen*, Görlitz, Anton, 1800.
- JACQUIN, Nicolas Joseph, *Miscellanea Austriaca ad Botanicam, Chemiam, et historiam naturalem spectantia*, Bécs, Krausiana, 1778–1781.
- KERESZTURI József és REIFF Jakab és TICHY István, *Tentamen ex regno animali quod in regia universitate Budensi anno 1779 subibunt*, Buda, Typis Regiae Universitatis, 1779.
- KITAIBEL Pál, *Francisci Comitis Waldstein et Pauli Kitaibel descriptiones et icones plantarum rariorum Hungariae*, Bécs, Schmidt, 1802–1808.
- KLEIN Mihály, *Sammlung der merkwürdigsten Naturseltenheiten des Königreiches Ungarn*, Pozsony – Lipcse, Löwe, 1778.
- LIPPAY János, *A Pisoni kert*, Győr, Streibig, 1753.
- MARSIGLI, Luigi Ferdinando, *La Hongrie et le Danube*, Hága, La Compagnie, 1741.
- MÁTYUS István, *Ó és új diaetetica az az, Az életnek és egészségnek fenn-tartására és gyámolgatására Istentől adattatott nevezetesebb természeti eszközöknek a szerint való elé-számlázása a mint azokra reá kaptak, és eleitől fogva min ez ideig magok károkra vagy hasznokra vélek éltek az emberek*, Pozsony, Landerer, 1787–1792.
- MÉLIUSZ Juhász Péter: *Herbarium, Az faknac fiveknec nevekroel, természetekroel, és hasznairól*, Kolozsvár, Heltai, 1578.
- MITTERPACHER Lajos, *Elementa rei rusticae in usum academicorum regni Hungariae*, Buda, Typis Regiae Universitatis, 1777–1779.
- MITTERPACHER Lajos és PILLER Mátyás, *Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam mensibus Junio, et Julio Anno 1782*, Buda, Typis Regiae Universitatis, 1783.

- MITTERPACHER Lajos, *Elementi d'agricoltura*, Milánó, Nell Imperial Monistero di s. Ambrogio Maggiore, 1784.
- MITTERPACHER Lajos, *Physikalische Erdbeschreibung*, Bécs, Wappler, 1789.
- MOLNÁR János, *Phytologicon, complexum historiam naturalem vegetabilium*, Buda, Typis Regiae Universitatis, 1780.
- ÖSTERREICHER MANES József, *Analyses aquarum Budensium, praemissa methodo Cl. Prof. Winterl. quas pro Dissertatione Inaugurali ad obtinendam Doctoratus Lauream Annuente Inclyla Facultate Medica Universitatis Budensis Publicae Disquisitione exponit in Palatio die XVII. Augusti Anni 1781*, Óbuda, Graeffer, é. n.
- PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *Pax corporis, az az: az emberi testnek belső nyavalyáinak okairól, fészkeiről, s' azoknak orvoslásának módgyáról való tracta*, Lócse, Brewer, 1692.
- PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *Pax corporis, az az: az emberi testnek belső nyavalyáinak okairól, fészkeiről, s' azoknak orvoslásának módgyáról való tracta*, Kolozsvár, Academia, 1747.
- PETÉNYI Salamon János, Pár szó az emlősökről általában és a magyarhonaikról különösen, mellyet a magyar természetvizsgálók és orvosok Temesvárott tartott IV-ik nagygyűlése alkalmával nyárutó 11-én az állattani szakülésben, 12-én pedig az utolsó közgyűlésben mondott Petényi Salamon János, Pest, Trattner-Károlyi, 1844.
- PETHE Ferenc, *Pallérozott mezei gazdaság*, I, Sopron, Szűz, 1805.
- PETHE Ferenc, *Baromvros könyv*, Bécs, 1814.
- PETHE Ferenc, *Természet-történet és mesterségtudomány a tanítók és tanulók szükségekre s az ebben gyönyörködők hasznokra*, Bécs, Nemzeti Gazda Hivatal, 1815.
- PETHE Ferenc, *Időpróféta vagy időváltozást jövendölő pókok*, Pest, Trattner, 1816.
- ROSKOSCHNIK János, *Nachricht von den nach Bontzhida in Siebenbürgen gekommenen Zugheuschrecken, ihrem Aufenthalte daselbst und ihrer Ausrottung, nebst einigen die Naturgeschichte derselben betreffenden Bemerkungen*, Pozsony, Löwe, 1782.
- SCOPOLI, Giovanni Antonio, *Einleitung zur Kenntniss und Gebrauch der Fossilien*, Riga – Mietau, Hartknoch, 1769.
- Szentmiklósi SEBEŐK Sándor, *Dissertatio inauguralis medico-botanica de Tataria Hungarica*, Bécs, Schmidt, 1779.
- SEVERINI János, *Tentamen zoologiae Hungaricae*, Pozsony, Patzko, 1779.
- SZENTGYÖRGYI József, *Legnevezetesebb természeti dolgok esmérete (I)*, Debrecen, 1803.
- SZENTIVÁNYI Márton, *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea*, Nagyszombat, Typis Academicis, 1702.
- SZIGETI Gyula, *Méhész könyvetske*, Kolozsvár, 1763.
- TESSEDIK Sámuel, *A' paraszt ember Magyar Országban*, Pécs, Engel, 1786.

- TOLNAY Sándor, *A lovak külső szép, vagy rút termetek s hibái meg-esméréséről, és azoknak belső, s külső betegségek orvoslásáról*, Buda, Magyar Királyi Univerzítás, 1816.
- TOLNAY Sándor, *Oktatás a marha dögnök megelőzéséről és orvoslásáról*, Buda, Magyar Királyi Univerzítás, 1816.
- TORKOS Justus János, *Schediasma de Thermsi Pösthensibus*, Pozsony, Royer, 1745.
- TORKOS Justus János, *Thermae Almasienses quod earum situm aspectum contenta virtutes et proprietates jussu excelsae camerae regiae Hungaricae*, Pozsony, Royer, 1746.
- TORKOS Justus János, *Sal minerale alcalicum nativum Pannonicum et ex eodem parata remedia liquor polychrestus alcalicus et sal polychrestum alcalicum muncupata desiderio et voluntati multorum satisfactorius candido calamo explicat*, Pozsony, Landerer, 1763.
- TORKOS Justus János, *Bericht von der königlichen des Königreichs Hungarn Frey-Stadt Pressburg Lage, Wässern und Luft*, Pozsony, Landerer, 1764.
- TURÓCZY László, *Ungaria suis cum regibus compendio data*, Nagyszombat, Typis Academicis, 1729.
- TURÓCZY László, *Ungaria suis cum regibus compendio data*, Nagyszombat, Typis Academicis, 1768.

SALLAI, ÁGNES – SZABÓ, ÁDÁM

Les ouvrages botaniques et zoologiques de la collection Teleki de l'Académie Hongroise des Sciences

L'objectif de notre étude est la présentation des ouvrages conservés, depuis sa fondation (en 1826), à la Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences (MTA KIK), ayant joué un rôle dans l'histoire de la botanique et de la zoologie en Hongrie, soit par leur contenu portant sur la flore et la faune du pays, soit par leur langue, soit par les liens de leurs auteurs avec la Hongrie. Le stock de livres en question a été offert, au nom de la famille très illustre des Teleki, à l'Académie fondée un an auparavant, par Joseph Teleki. L'examen minutieux de la collection a été longtemps empêché par les événements qui avaient lieu dans les premières décennies de l'histoire de la Bibliothèque. Nous avons pu terminer notre étude en profitant de l'exploration systématique de la collection (grâce à la bourse de jeunesse accordée par l'Etat hongrois). L'occasion a été le 1er colloque consacré à l'histoire de la science de la Société Hongroise de Biologie – nous y avons présenté une affiche intitulée *les Teleki au service de la science*.

Keywords: 19th century, library history, bibliography, Teleki family, botany, zoology, natural history.

NÉMETH LUCA ANNA

A Singer és Wolfner Kiadó gyerekkönyv-kiadási és hirdetési tevékenysége a századfordulón

1888–1920

A gyerek- és ifjúsági irodalom fogalmát épp olyan komplexitás és heterogenitás jellemzi, mint azt a sokszereplős, gazdaságilag, politikailag, szociokulturálisan és ideológiailag meghatározott erőteret, amelybe akkor került, amikor a könyvkiadás új piaci célcsoportként fedezte fel a maga számára a gyerekeket. Noha ez a folyamat mintegy kétszáz évvel ezelőtt kezdődött, a gyerek- és ifjúsági irodalom vizsgálatának teoretikai megalapozása és történelmi aspektusú vizsgálata az elmúlt néhány évtizedben vált igazán jelentőssé.¹

A jelen tanulmány ehhez a történelmi aspektusú vizsgálathoz kíván adalékul szolgálni, különös tekintettel a magyar gyerek- és ifjúsági irodalom társadalomtörténelmi kontextusára, illetve intézmény- és reklámtörténelmi vonatkozásaira.

A következőkben a magyar gyerekirodalom Hermann Zoltán által javasolt korszakolása² alapján az intézményesülés és a nyitott könyvpiac időszakát, vagyis az 1888-tól az első világháború végéig tartó periódust vizsgálom a gyerekkönyvkiadás stratégiai és reklámtörténelmi vonatkozásaira fókuszálva. A kutatás középpontjában a korszak egyik meghatározó kiadója, a Singer és Wolfner gyerekkönyv-kiadási gyakorlata, illetve *Az Én Újságom* című gyereklapban megjelent könyves hirdetési tevékenysége áll.

A gyerekirodalom és a gyerekkönyvkultúra

A gyerekirodalomhoz fűződő definíciók sokféleségét az a kulturális metszéspont magyarázza, amelyben maga a vizsgált fogalom elhelyezkedik. A lehetséges meghatározások figyelembe vehetnek pszichológiai, szociokulturális vagy szocioökonómiai szempontokat, közelíthetnek a tartalom, a recepció vagy a befogadók összetétele felől. Csak a gyerekek által olvasott irodalom gyerekirodalom? Mi határoz meg egy irodalmi művet? A közönség, amelynek szánták, vagy a közönség, amely valójában olvassa? Számatalan kérdés nehezíti a gyerekirodalom

¹ EWERS, Hans-Heino, *Erfahrung schrieb's und reicht's der Jugend, Geschichte der deutschen Kinder- und Jugendliteratur und vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*, Frankfurt, Peter Lang, 2010, 9.

² HERMANN Zoltán, *Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez = Mesebeszéd*, A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve, szerk. Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, Mészáros Márton, Szekeres Nikoletta, Bp., FISZ, 2017, 15–31, 31.

definiálását – a különböző megközelítések közös pontja azonban, hogy a fogalmat bizonyos identitásjegyekkel rendelkező szövegcsoporthként határozzák meg.³

A kiemeltként kezelt identitásjegyek alapján a gyerekirodalom-elméletet többfajta szemléletmód jellemzi attól függően, hogy a hangsúly a gyerekirodalmi narratívákra, a gyerekirodalmi művek címzettjeire vagy annak általános státuszára kerül.⁴

Mínthogy a gyerekirodalmat a gyerekkönyvkultúrával való kölcsönhatásában vizsgáljuk, célszerű olyan elméleti háttérrel választani, amely nemcsak magának a szövegnek a szintjén igyekszik megragadni a gyerekirodalom mibenlétét, hanem a textuális jegyeken túl a gyerekirodalomhoz köthető tevékenységeket és szereplőket is figyelembe veszi. Ez a Hans-Heino Ewershez⁵ fűződő rendszerelméleti megközelítés kiterjeszti a definíció hatókörét, a gyerekirodalmat az azt övező szociokulturális erőterben vizsgálja, és a tekintélyelvűség alapján jelöli ki a gyerekirodalomhoz tartozó szövegek csoportját: azokat sorolja ide, amelyeket bizonyos társadalmi tekintéllyel rendelkező személyek vagy intézmények ilyennek ítélnék. Ez a szemlélet tehát számol azokkal az elemekkel és személyekkel – oktatási intézményekkel, az egyházzal, a könyvpiac különböző szereplőivel –, amelyekkel és akikkel hagyományosan a gyerekkönyvkultúra tágabb területén találkozunk.

A gyerekkönyves kultúra meghatározott olvasásszociológiai jelenségekkel függ össze, ekképpen pedig nem tekinthető a gyerekirodalom „állandó tartozékának”. Kialakulása mintegy 200 évvel ezelőttre, a 18. és 19. század fordulójára, az olvasóközönség expanziójának idejére tehető. Az olvasók körének szélesedésével együtt a könyvkiadók is professzionalizálódtak és specializálódtak, figyelmük pedig további lehetséges olvasói rétegek integrálására irányult. A 19. századi Európában az elemi iskolai oktatás elterjedése új célcsoportot teremtett: a gyerekolvasókét.⁶ A gyerekirodalom virágzó iparrá vált, nem függetlenül „a gyermekkor felfedezésétől”, amelynek keretében a korszakban először ismerték el a gyerek- és serdülőkort önálló, saját problémákkal és igényekkel rendelkező életszakaszként.⁷

Az új olvasói réteg és célcsoport, illetve a hozzá köthető különböző olvasástechnikák (az olvasni nem tudástól a „vezetett” olvasáson át az önálló olvasásig) új könyves műfajokat teremtettek: képeskönyvek, foglalkoztatók, képességfejlesztő kiadványok és ismeretterjesztő könyvek, ábécéskönyvek, illusztrált köte-

³ EWERS, Hans-Heino, *Literatur für Kinder und Jugendliche, Eine Einführung*, München, Wilhelm Fink, 2000, 15.

⁴ O’SULLIVAN, Emer, *Comparative Children’s Literature*, London–New York, Routledge, 2005, 12–19.

⁵ EWERS 2000, i. m.

⁶ LYONS, Martin, *A 19. század új olvasói: nők, gyermekek, munkások = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo Cavallo, Roger Chartier, ford. Sajó Tamás, Bp., Balassi, 2000, 348–380, 358.

⁷ *Uo.*, 362.

tek stb. jelentek meg. Könyvkiadási szempontból ezek eltérő célú és funkciójú alkotások, amelyeknek csak egy része sorolható a gyerek- és ifjúsági irodalomhoz. Így vált szét a könyvpiac által meghatározott gyerekkönyv, illetve az esztétikai alapú gyerekirodalom fogalma.

Mindebből talán már kirajzolódik a gyerekkönyves kultúra és a gyerekirodalom viszonya, illetve kölcsönhatása: a gyerekirodalom a gyerekkönyves kultúra része, hiszen a gyerekkönyvek egy csoportját alkotja – Ewerst követve – bizonyos tekintélyelvűség által létrehozott szempontrendszer mentén. A gyerekirodalom és a gyerekkönyvkultúra ebből következő kölcsönhatása a korábban említett Ewers-féle gyerekirodalom-elmélet egyik legfontosabb pontja is, minthogy ezáltal számolhatunk leginkább a gyerekirodalom felnőtt „közvetítőivel”. A gyerekirodalmi munkák sajátossága ugyanis a specifikus kulturális szegmenshez tartozásuk mellett a „kettős megszólítás” (Doppeltaddressiertheit⁸), vagyis a kifejezett célcsoport mellett a felnőtt közvetítővel való kommunikáció is, amelyből a gyerekirodalmi szövegek ambivalenciája is fakad: miközben ez a szövegcsoporthoz egy meghatározott rendszerhez (gyerekirodalom) tartozik, közben egy másik rendszer (felnőtteknek szóló irodalom) tagjai is olvassák.⁹

A gyerekkönyvek funkciói

A gyerekkönyvek esetében a pszichológiai, szocializációs, valamint az akkulturációs funkciókat szokás elkülöníteni.¹⁰

A pszichológiai funkciók az olvasás személyiségfejlesztő hatásával, az elsajátítható és elsajátítandó olvasási műveletekkel és stratégiákkal kapcsolatosak. Ezekkel függ össze az esztétikai akkulturáció funkciója, amely Ewers szerint elsősorban a gyerek- és ifjúsági irodalom alábbi normáiból és koncepcióiból eredeztethető: a gyerek- és ifjúsági irodalom mint didaktikus irodalom; mint a gyerekek számára megfelelő irodalom, illetve mint teljes értékű, önálló irodalmi forma.¹¹ Az esztétikai akkulturációba ugyanis beletartozik az olvasásgyakorlat megszerzése, a komplexebb olvasmányok intellektuális értelmezési módjainak elsajátítása, összetettebb irodalmi formák megismerése vagy az esztétikai és művészettudományi diskurzusok bevezetése.

A történeti megközelítés az erős szociokulturális beágyazottsága miatt a gyerekkönyvek társadalmi, kulturális és nyelvi szocializációs funkciójára helyezi a hangsúlyt. Míg a 18. század végéig a szóbeli nyelvi-retorikai szocializációban az iskoladrámáknak volt vezető szerepük, a 19. század elejétől ezen a téren is előtérbe kerülnek a nyomtatott médiumok, amelyek a nyelvi-nyelvhasználati

⁸ EWERS 2000, i. m. 103.

⁹ SHAVIT, Zohar, *Poetics of Children Literature*, Athens and London, The University of Georgia Press, 1987, 37.

¹⁰ HERMANN 2017, i. m. 23–25.

¹¹ EWERS 2000, i. m. 178–185.

diverzitást voltak hivatottak közvetíteni. A magyar gyerekirodalomban a 19. században a késő romantikus, idealizáló népfelfogással összhangban sokáig a népies nyelvhasználat eszménye uralkodott, a századfordulótól jelentek meg egyéb szociolektusok, így például a városi standard. A gyerekkönyvek kulturális szocializációs funkciója igényli talán a legkevesebb magyarázatot, hiszen ez az aspektus a felnőtt irodalomban is megkerülhetetlen. Történeti szempontból azonban különösen sokat árulhat el egy korszakról, hogy a különböző gyerekirodalmi munkák milyen értékrendet, viselkedésmódokat közvetítenek.

A gyerekkönyvkultúra intézményrendszere

Az Ewers-féle rendszerelméleti megközelítés a gyerekirodalmat körülvevő, különböző kulturális faktorok meghatározta erőteret egy olyan több szereplős és több rétegű rendszerként értelmezi, amelynek résztvevői a gyerekkönyves kultúra aktív cselekvői, akik a gyerekirodalom kezelésében hasonló mintákkal bírnak, és párhuzamosan, egymással kölcsönhatásban működnek.¹² Elsődleges célcsoportjából fakadóan a gyerekkönyvkultúra intézményrendszerének irodalmi és oktatási vonatkozásai is vannak, így a rendszer tagjai a következők: a könyvpiac (szerzők, kiadók, könyvkereskedelem, kritikusok, közvetítők, vásárlók), könyvtárak, oktatási intézmények, a pedagógusi nyilvánosság, az irodalmi nyilvánosság egy része, a gyerekirodalmi nyilvánosság és a gyerekjogok.¹³ A felsoroltak egymásra is hatnak, így hozva létre a produkció, a befogadás, a közvetítés, illetve az értékelés-kanonizáció intézményesült formáit. Ezek dinamikája határozza meg a gyerekkönyvkultúra intézményrendszerét, amelyben – a sok szereplő együttes és egyidejű jelenlétéből fakadóan – gyakori, hogy egyes szerepkörök megoszlanak az intézmények között.

A produkciós intézményrendszer részei a szerzők, a szerkesztők, az illusztrátorok és egyéb kiadói szakemberek – napjainkban pedig ide számíthatjuk a multimediális tartalmakat előállítókat is. A kulturális javakat előállító műhelyeket a lektori és kritikai rendszerek, továbbá díjak és egyéb szakmai szervezetek támogathatják. A produkció mellett a befogadás esetében is beszélhetünk intézményi keretekről, ez napjainkban elsősorban a differenciált könyvterjesztésben mutatkozik meg (vö. bevásárlóközpontok gyerekkönyvkínálata).¹⁴

A gyerekirodalmi intézményrendszer, illetve intézménytörténet másik fontos része a produkciós oldal mellett a közvetítő intézmények alakulása – a jelen dolgozat is ezen kutatási irányhoz kíván csatlakozni. A gyerekkönyvkultúra legfőbb mediális színterei között tarthatjuk számon a különböző médiumokat és tartalomszolgáltató egységeket, a gyerekkönyvtári hálózatokat, a gyereklapokat, de idesorolhatók a kötelező vagy iskolai olvasmányok, valamint az oktatási in-

¹² *Uo.*, 42.

¹³ *Uo.*, 41.

¹⁴ HERMANN 2017, i. m. 28–30.

tézmények is. A gyerekirodalom egyik legfontosabb mediális színtere ugyanakkor a könyvpiac, amelynek szereplői között található kizárólag gyerekirodalmi profillal rendelkező kiadók, illetve olyanok is, amelyek profiljának csak egy része gyerekirodalmi. A kimondottan gyerekirodalmi könyvpiac az általános könyvpiac egyik szegmense, amelynek három fontos eleme a produkciónak (kiadók), a disztribúciónak (könyvkereskedelem) és a fogyasztásnak (vásárlók).¹⁵ A fogyasztói oldal esetében érdemes kiemelni egy, kifejezetten a gyerekkönyvek vásárlására jellemző jelenséget, miszerint az ilyen könyvek jelentős részét vásárolják olyanok, akik nem olvassák az adott művet. Ennek oka, hogy egy gyerek kívánságát teljesítik, esetleg más tanácsára vásárolnak a kiadványból, de a gyerekkönyvek esetében a 19. század eleje óta hangsúlyos az „ajándékkönyv” jelleg is.¹⁶

Végül az értékelő-kanonizációs intézményrendszer említendő, amely azonban sok esetben átfedést mutat a közvetítő intézményekkel. A legszembetűnőbb ez esetben az iskolai kanonizáció, amelyhez az iskolai könyvtárhálózat egyszerre közvetítő és szelektáló funkciója kapcsolható.

A magyar gyerekirodalom és gyerekkönyvkultúra történeti előzményei

A magyar gyerekirodalom történetének megírása – egységes szempontrendszer híján – még várat magára, a korszakok, illetve azok főbb jellemzői azonban körvonalazhatók:¹⁷ eszerint a tárgyidőszakunkat megelőzően két periódussal, a kezdetektől az 1860-as évekig tartó, illetve az 1861-től, az Arany Lászlónak tulajdonított *Eredeti népmesék* megjelenésétől az 1888-ig, vagyis Benedek Eleknek a gyerekirodalom érdekében tett képviselőházi felszólalásáig tartóval számolhatunk.

Bár Szemák István 1924-es gyerekirodalom-történeti összefoglalója¹⁸ és periodizációs kísérlete elavult, néhány meglátását érdemes beemlíteni áttekintésünkbe, hiszen az általunk is vizsgált időszak gyerekirodalmi felfogását közvetíti. A kezdeteket ő a kísérletezés korszakának nevezi, és kiemeli, hogy ebben az időszakban még nem születtek kifejezetten a gyerekközönséget célzó művek. Az 1840-ben megjelenő és az első magyar gyerekkönyvként számon tartott *Flóri könyve*, Bezerédj Amália munkája már gyerekeknek szól, ám sokkal inkább tekinthető egyfajta foglalkoztatónak – a benne található „elmés versek”, „kedélyes énekek” elsősorban a gyerekek magyar nyelvű nevelését szolgálták. A 19. század eleji magyarországi irodalom meghatározó jelensége volt ugyanis a magyar–német kétnyelvűség, ami a magyarországi könyvkiadás profilját is meghatározta.¹⁹

E két jelenségből adódóan a könyvfogyasztó arisztokrácia és városi polgárság

¹⁵ EWERS 2000, i. m. 47.

¹⁶ *Uo.*, 45.

¹⁷ HERMANN 2017, i. m. 31.

¹⁸ SZEMÁK István, *A magyar ifjúsági irodalom története*, Bp., Neuwald, 1924, 42–43.

¹⁹ HERMANN 2017, i. m. 20; HERMANN Zoltán, *Szerény javaslat = Szépirodalmi Figyelő*, 2012/5, 25–33, 26.

többnyire német fordításban jutott hozzá a gyerekirodalmi klasszikusokhoz, a németül is olvasható munkák magyarra fordítására pedig nem volt szükség. Ez azonban azzal is járt, hogy számos gyerekkönyves vagy gyerekirodalmi műfaj nem jelent meg magyarul,²⁰ ami mégis, az olyan volt, amilyenre a német nyelvű kiadványok között nem volt példa, így született meg a *Flóri könyve* is. Magyar nyelvű gyerekirodalmi művek ebben az időszakban a magyar nyelv terjesztését programszerűen vállaló orgánusok (divatlapok, iskolai tankönyvek, egyes periodikák hétvégi melléklete) lapjain jelentek meg.

Az erős német nyelvi és kulturális befolyásra adott válasznak is tekinthető a második időszak gyerekirodalmának erőteljes nemzeti tematikája, amely a gyerekkönyvkultúrát domináló, a magyar folklórhoz tartozó műfajokban (mesék, mondák), illetve a magyarság történetével foglalkozó ismeretterjesztő munkákban mutatkozott meg. Jól jelzi ezt a korszakhatárként kijelölhető Arany családi népmese-gyűjtemény, az *Eredeti népmesék*, illetve Gyulai Pál meséi.

A magyar gyerekkönyves kultúra kezdeteit meghatározó kétnyelvűség és német nyelvi környezet hosszan érezteti majd hatását. Egyrészt idővel megjelennek a korábban magyarul nem elérhető klasszikusok fordításai, jelentős lesz a fordításiirodalom, nyelvi ideológiai szempontból pedig, egyfajta ellenhatásként, felerősödik az eredeti, magyar nyelvű munkák presztízse.

A magyar gyerekkönyvkultúra

a 19. század második és a 20. század első felében

Társadalomtörténeti és olvasásszociológiai kontextus

A 19. század közepétől a magyar társadalomra jellemző átrétegződés és modernizációs törekvések (jobbágyfelszabadítás, közteherviselés) elsősorban a történeti-jogi rendiség felszámolását, illetve a feudális viszonyok megszüntetését célozták. A társadalom erőteljes tagoltsága azonban nem szűnt meg – strukturálisan három tengely, a tevékenységszerkezet, a vagyon- és jövedelemmegoszlás, illetve a rang és a presztízis mentén írható le.²¹ A tárgyidőszakban a társadalom tevékenységszerkezetét alapjaiban három tendencia, az iparosodás, a piacosodás, valamint a professzionalizáció (vagyis „szakmásodás”) határozta meg. Utóbbi alapján az önállóak, a segédszemélyzethez tartozók és az alkalmazottak rétege különíthető el, olvasásszociológiai szempontból azonban számunkra az ún. értelmiségi csoportok kialakulása érdekes: ideszámították a papokat, a hivatalnokokat, az írókat és művészeket, ügyvédeket, közjegyzőket és az egészségügyben dolgozókat.

²⁰ A műfaj-történeti előzmények hiánya a mai napig érzékelteti hatásait a magyar gyerekkönyves kultúrában vö. HERMANN 2012, i. m. 26.

²¹ KÖVÉR György, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig* = GYÁNI Gábor, KÖVÉR György, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Bp., Osiris, 2006, 11–189, 70–113.

A vagyon- és jövedelemmegoszlás menti elkülönítés a tárgyalt időszakban még elmosódottabb határokat mutat: az arisztokraták, a(z eltérő méretű) birtokkal rendelkezők, a középosztály(ok)²², a nagypolgárság vagy burzsoázia (gazdaságilag aktív üzletemberek – már a 19. században negatív konnotációval), a (kis) polgárság, illetve az alsó középosztály rétegei nehezen írhatók le egységes osztályként.²³ Vagyoni szempontból a birtok nélküliek (pl. mezőgazdasági napszámosok), illetve a szak- és segéd munkások voltak leginkább hátrányos helyzetben.

A harmadik tengely, a rang és a presztízis – bár a 19. század második felének társadalmi diskurzusában erőteljesen jelen voltak, az ennek lebontására irányuló kísérletek – alapjaiban határozta meg a magyar társadalmat a feudális társadalmi felépítés után is. A rangtengelyhez köthető Max Weber elképzelése a társadalmi rendekről, amelynek figyelembevétele – tekintettel az olvasásszociológiai vonatkozásokra – számunkra is célszerűnek tűnik. Weber a társadalom rendekbe szerveződését három tényező mentén írja le: életvitel, formális nevelés, származás és foglalkozási presztízis.²⁴ Ezek közül az olvasási szokásokat elsősorban az életvitellel kapcsolatos jellemzők befolyásolják.

Tárgyunk szempontjából további fontos demográfiai tényező az etnicitás, illetve az ehhez kötődő nyelvhasználat: a 19. század második felének jellemző változása a korábbiakhoz képest a magyar nyelvhasználat terjedése, amely a magyar nyelv kötelező tárgyként való tanításának is köszönhető. Ennek ideológiai és könyvpiaci vonatkozásaival a későbbiekben foglalkozunk.

Az olvasásszociológiai aspektust a szociokulturális szempontokkal egy szinten kezelve az alábbiakat érdemes kiemelni. A dualizmus korának magánkönyvtárait vizsgáló első könyvtári statisztika alapján a tárgyalt időszakban az arisztokrácia, illetve a művelt középbirtokos nemesség, valamint egyes középosztálybeli rétegek (tanszemélyzet, papok, orvosok, ügyvédek, bírák) és a városi polgárság számított rendszeres könyvfogyasztónak. Ugyanez a felmérés mutatja azt is, hogy a magánkönyvtárak állományának kb. 40%-a magyar, 30%-a német nyelvű volt.²⁵ A század második felére az olvasói igények is átalakultak: míg korábban a történelmi tárgyú munkák voltak túlsúlyban a magánkönyvtárakban, ebben az időben a magyar nyelvű szépirodalmi művek váltak törzsanyaggá. A 19. század végére tehát e kulturális orientáció megváltozásával egyre inkább kialakult a magyar nyelvű olvasói kultúra, amelyben a szépirodalom is helyet kapott.

²² A középosztálykérdés rendkívül összetett voltára itt és most csak annyiban reflektálunk, hogy ebben az esetben ezen a csoporton egy rendkívül heterogén réteget értünk, amelynek ügye két másik csoporttal, a zsidósággal és a dzsentrikérdéssel is összefonódik. Vö. KÖVÉR 2006, i. m. 163–170.

²³ *Uo.*, 98.

²⁴ *Uo.*, 99.

²⁵ GYÁNI Gábor, *Az olvasó táblabíró: középosztályi műveltség a 19. század végén* = Uő, *Az urbanizáció társadalomtörténete*, Kolozsvár, Korunk, 2012, 231–259, 235.

Ideológiai vonatkozások

A kulturális orientáció effajta változása nemcsak a könyvfogyasztásban érhető tetten, hanem a kulturális élet egyéb színterein is, és mint tendenciaszerű, a szociokulturális változásokkal is összefüggő jelenség, nem nélkülözi az ideológiai vonatkozásokat sem, amelyek, amint azt később látni fogjuk, a gyerekkönyvkiadásban is megjelennek. Minthogy ez a változás alapvetően nyelvi-kulturális jellegű, a nyelvi tudatra vonatkozó ideológiai háttér bemutatására szorítkozzunk.

A nyelvi ideológiák Lanstyák István tágabb értelmezése szerint „olyan gondolatok, gondolatrendszerek, amelyek a nyelvi rendszerrel, a nyelvhasználattal, a nyelvi közösségek helyzetével, a nyelvek egymáshoz való viszonyával stb. kapcsolatos bármilyen tények és eljárások magyarázatára, ill. igazolására szolgálnak, attól függetlenül, hogy ezeknek van-e »elnyomó« célzatuk, vagy sem”²⁶.

A tárgyalt korszak társadalmának nyelvről való gondolkodásában a nyelvi nacionalizmus játszott meghatározó szerepet, amelynek legfontosabb gondolati elemei többek között az alábbiak: a nemzeti nyelv előtérbe helyezése, egy néppel, egy nemzettel és egy kultúrával való azonosítása, speciális gondolkodásmóddal és nemzeti karakterrel való összekapcsolása, illetve az idegen kifejezések használatának elutasítása.²⁷ Utóbbi egyszersmind a purista nyelvszemlélet alapja is.

E vélekedés művelődéstörténeti háttéréről szólva kiemelendő, hogy a nyelvi nacionalizmus és purizmus dominanciája az 1867 előtti önkényuralmi időszak erőteljes németesítési törekvésekre adott reakcióként értelmezhető.²⁸

A nyelvi nacionalizmus ideológiájának hatását a korabeli gyerekkönyvkultúrában nagyon jól példázza Böngérfi János író, költő és pedagógiai szakíró 1893-as beszéde, amelyet a Magyar Pedagógiai Társaság felolvasó ülésén tartott. Ebben nemcsak a lefordított gyerekirodalmi munkák túl nagy arányára, hanem a fordítások nyelvi állapotára is felhívja a figyelmet, „nyakatekert mondatszerkezeteket” és „vastag germanizmusokat” idézve fel.²⁹ A fordított művek arányát tekintve érdemes Böngérfi gondolataihoz hozzáfűznünk, hogy éppen ebben az időszakban kezd el nőni az eredeti, magyar munkák száma.

²⁶ LANSTYÁK István, *A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről = Nova Pisoniensa, (A pozsonyi magyar tanszék évkönyve)*, szerk. Misad Katalin, Csehy Zoltán, Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület – Kalligram Kiadó, 13–57, 16.

²⁷ MAITZ Péter, *A nyelvi nacionalizmus a dualizmus kori Magyarországon, Egy nyelvi ideológiai elemei = Magyar Nyelv*, 102(2006), 307–322, 313–321.

²⁸ TOLCSVAI NAGY Gábor, *Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében*, Bp., Áron Kiadó, 2004, 45–48.

²⁹ BÖNGÉRFI János, *A gyermek-, az ifjúsági és a népies irodalomról*, Bp., Markovits és Garai, 1894, 14.

Könyvpiaci tényezők

A 19. század második felében a könyvkiadási és olvasási kultúra alakulását két, a korábbiakban már részben érintett tényező határozta meg: az olvasóközönség nemzetiségi heterogenitása, illetve a magyar könyvkultúrának a némettel való szimbiózisa. Ebben az időszakban a hazai könyvpiac is átalakult, a század utolsó harmadában a nagy részvénytársaságok létrejötte jellemezte.

A dualizmus korának kezdetén „az olvasóközönség viszonylag szűk körű és kis igényű”³⁰ volt: az 1840-es években 60 000-re, az 1870-es években 100 000-re becsülik a számukat. Az iskolázottság, illetve az írni-olvasni tudás elterjedésével pedig az olvasók száma és igényessége folyamatosan növekedett – ezt követte a kiadott könyvek mennyisége is, amely 1876 és 1913 között megduplázódott. Minthogy a könyvek megvásárlásához, illetve olvasásához specifikus társadalmi változók és életvitel (stabil és jó anyagi helyzet, élet a gazdasági és kulturális központokban, iskolázottság, meghatározott műveltségi szint) szükségeltetett, az olvasói réteg, ahogyan már említettük, a művelt középbirtokos, illetve középosztályi rétegekből került ki.

Nemzetiségi és anyanyelvi aspektusból az olvasóközönség összetétele ugyancsak hatással volt a könyvkiadásra. A kiadott művek közel 80%-a magyar nyelvű volt, valamint, annak ellenére, hogy a német nemzetiségűek aránya a dualizmus időszakában 10% körül mozgott Magyarországon, ezt az arányt meghaladó mennyiségben jelentettek meg német nyelvű kiadványokat is.³¹ Műfaji szempontból az időszakra³² – az olvasóközönség társadalmi összetétele miatt – a tudományos, ismeretterjesztő és szakmai művek dominanciája volt jellemző, a szépirodalmi munkák száma alacsonyabb volt, bár arányuk folyamatosan emelkedett.

A magyar könyvpiacot a 19. század utolsó harmadában a kis kiadók eltűnése jellemezte, megjelentek a részvénytársaságok, nagy kiadóhivatalok, ezzel együtt pedig egyre hangsúlyosabbak lettek a könyvkiadás üzleti szempontjai; ezek támogatták például a könyvsorozatok vagy nagy írói életművek kiadását.³³ Részvénytársaságok jöttek létre, amelyek mellett – a kiadás és a nyomdászat 1872-es szabad iparrá válásával – közepes, kis és törpe kiadók is jelen voltak. A kiegyezést követő évtizedek nagy kiadói részvénytársaságaiban (pl. Athenaeum, Franklin-Társulat, Pallas Rt., Révai Rt., Légrády, Singer és Wolfner, Szent István Társulat) a kiadói, nyomdai és terjesztői feladatok összekapcsolódtak.

³⁰ Kovács Máté, *Az olvasóközönség, könyvkiadás, könyvtárak a dualizmus korában = A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében*, összeáll. Kovács Máté, Bp., Gondolat Kiadó, 1970, 74–120, 77.

³¹ *Uo.*, 80.

³² Gerő Lajos statisztikai adatai alapján. *Uo.*, 91.

³³ Vö. ELEK Artúr, *A magyar író és kiadója = Nyugat*, 1913, I, 42–53, 47.

Gyerekkönyvkiadás

A gyerekkönyvek kiadásának népszerűsége a 19. század második felében, a magyar könyvpiac intézményesülésének idején nőtt meg, nem függetlenül Benedek Elek 1888-as képviselőházi beszédétől, amelyben a gyerekirodalom támogatásának ügyét sürgette. Ez a könyvpiaci folyamat végül olyannyira felerősödött, hogy a néhány évtizeddel későbbi időszakot, a 20. század elejét vizsgálva Komáromi Gabriella megjegyzi, hogy ebben az időszakban már „szinte minden kiadó adott ki gyermekkönyvet”.³⁴ Ennek oka azonban – ahogy Komáromi is sejtetni engedi – nem feltétlenül, vagy nem csupán a gyerek- és ifjúsági irodalmat fogyasztók kiszolgálásának nemes célja volt, hanem a gyerekkönyvek korábban már említett, és a későbbiekben szintén tárgyalt „ajándékkönyv” jellege, amely gazdaságilag is észszerű döntéssé formálta a gyerekkönyvkiadást.

Tekintettel arra, hogy a magyar könyvkiadás még ebben az időszakban is a német könyvkultúra alrendszerébe tartozott, érdemes kitekinteni a német gyerekkönyves kultúra azonos időszakbeli alakulására.³⁵ A vizsgált periódusban a német könyvpiacot az alábbi főbb tendenciák határozták meg: a tömegtermelés irányába való elmozdulás, új kiadók alakulása, a könyvkiadás technikai modernizálódása, a gyerekirodalommal kapcsolatos egyesületek létrejötte és befolyásának növekedése, valamint a gyerekkönyvek népszerűsége és műfaji sokszínűsége. Ebben az időszakban vált a gyerek- és ifjúsági irodalom a szélesebb társadalmi csoportok által fogyasztott, populáris szórakozási kultúra részévé – ami, természetesen, új műfajok megjelenésével, a lektúrirodalom arányának növekedésével és az ezt övező kritikai diskurzus kialakulásával járt.³⁶ Emellett – a tömegtermeléssel, illetve a profitszerzési célokkal összhangban – népszerű lett az úgynevezett periodikus irodalom. Erre a két jelenségre a magyar könyvkiadási eljárások kapcsán is látunk majd példát.

A magyar gyerekirodalmat négy korszakra osztó Szemák István az 1870 és 1892 közötti időszakban három „könyvkiadói középpontot” emel ki: Lauffer Vilmost, a Légrády Testvéreket, illetve a pozsonyi Stampfel Károlyt. A felsoroltak még jól jelzik a magyar könyvkiadás korábban már említett német meghatározottságát, hiszen mind Lauffer, mind Stampfel német származású. Ezen központok mellett Szemák a Révai Testvéreket, az Emich Gusztáv üzletéből lett Athenaeumot, a Heckenastból lett Franklin Társulatot, a Lampel-Wodianert, valamint – már egy újabb korszakra utalva – a Szent István Társulatot és a Singer és Wolfnert említi.³⁷

A fent felsoroltak vezető szerepe a gyerekkönyvkiadásban a 20. század elején is megmaradt: az ekkor megjelenő gyerekkönyvek kb. egyharmada e nagy

³⁴ KOMÁROMI Gabriella, *Elfelejtett irodalom*, Fejezetek a magyar gyermek- és ifjúsági próza történetéből, 1900–1944, Bp., Móra Könyvkiadó, 2005, 53.

³⁵ WILKENDING, Gisela, *Vom letzten Drittel des 19. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg = Geschichte der deutschen Kinder- und Jugendliteratur*, Hrsg. Reiner Wild, Stuttgart – Weimar, J. B. Metzler Verlag, 2008, 171–241.

³⁶ *Uo.*, 177.

³⁷ SZEMÁK 1924, i. m. 42–43.

részvénytársaságok (Athenaeum, Franklin, Pallas, Révai, Légrády, Szent István Társulat, Singer és Wolfner) származik, a maradék kétharmad kisebb kiadóknál jelent meg. Utóbbiak között találjuk például az Apostolt, Dick Manót, Neuwald Illést, a Nyugatot, a Phönixet, Rákosi Jenő vállalatát vagy a Tolnai Világlapját. A hivatalos kiadók mellett pedig, különösen a századfordulótól kezdve különböző testületek, társaságok és egyesületek is jelentettek meg gyerekkönyveket.³⁸

A korszak gyerekkönyves kultúráját nemcsak a kiadók sokfélesége, hanem a megjelentett kiadványok műfaji sokszínűsége is jellemzi. E két jelenség nyilvánvalóan összefügg, hiszen az Ewers-féle könyvpiaci felosztást³⁹ alapul véve az említett kiadókról megállapítható, hogy egyik sem specializálódott gyerekkönyv-kiadásra, csak a profiljuk egy része volt gyerekirodalmi. Így nem rendelkeztek tudatos, esztétikailag vagy pedagógiailag meghatározott gyerekkönyv-kiadási programmal, deduktív módon a kiadó teljes portfóliója és tevékenysége határozta meg a megjelentetett címeket⁴⁰ – hogy ez a gyakorlatban miként alakult, arra a Singer és Wolfner esetében látunk majd példát.

A Singer és Wolfner Kiadó

A Singer és Wolfner általános könyvkiadási tevékenysége

Az 1855-ben Singer Sándor és Wolfner József által alapított⁴¹ Singer és Wolfner kiadványainak célközönségét az utókor az újabb olvasórétegekben, a polgárságban,⁴² illetve a középosztályban⁴³ határozza meg. Minderről a kiadó az első tíz évét összefoglaló kiadványjegyzékének előszavában⁴⁴ úgy fogalmaz, hogy általános stratégiájuk alapja „a magyar közönség igaz lelki szükségletei”-nek kielégítése olyan kiadványok megjelentetésével, amelyek a „magnagyobbodott magyar olvasótábor minél szélesebb körének izlését kielégítik. A kiadó saját bevallása szerint is igyekezett „a nagy közönség kívánságait, izlését kitapogatni” és bizonyos irodalmi irányokra, műfajokra összpontosítani, ugyanakkor könyvek között olyanokat is találunk, amelyek nem számíthattak közönségsikerre. A célcsoportként kezelt középosztály kiemelt jelentőségűvé tette a kiadó árpolitikáját is, hiszen a középosztály mint könyvvásárlói réteg igen árérzékeny.

Az olvasói igények kielégítésének kulcsát a Singer és Wolfner kiadási tevékenységében két műfaj adja meg: az „üzleti szempontból kigúnyolt” szépiroda-

³⁸ KOMÁROMI 2005, i. m. 55–56.

³⁹ EWERS 2000, i. m. 43.

⁴⁰ KOMÁROMI 2005, i. m. 59.

⁴¹ KÓKAY György, *A könyvkereskedelem Magyarországon*, Bp., Balassi Kiadó, 1997, 70.

⁴² KOVÁCS 1970, i. m. 84.

⁴³ KOMÁROMI 2005, i. m. 55.

⁴⁴ *Singer és Wolfner könyvkiadó cég összes kiadványainak jegyzéke*, Singer és Wolfner, 1896, 1–3.

lom, illetve a „végképpen árva gyermekirodalom”. Szépirodalmi portfólióját tekintve a kiadó a korszak legtöbb neves szerzőjét magáénak tudhatta (Benedek Elek, Bródy Sándor, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc, Ignóty, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán), ami vitathatatlanul szükséges volt a sikerekhez. Ezekhez azonban – ahogy az Előszóban jelzik – a magyar irodalmat kereső és aktívan fogyasztó olvasók számának növekedése is kellett. A magyarul olvasó, a magyar irodalomra igényt tartó olvasóközönség meglétének és növekedésének többszöri hangsúlyozása ugyanakkor nyilvánvalóan a korszak korábban már bemutatott (nyelvi) ideológiai háttéréből is fakad.

Ugyanezek az ideológiai vonatkozások érhetőek tetten a Singer és Wolfner gyerekkönyvkiadói munkásságának önértékelésében is. Miközben a megjelentetett gyerekkönyvek megítélését a kiadó a szülőkre és a nevelőkre bízta, összességében nem az első számú célközönség – vagyis a gyerekek – aspektusából mérlegeli az elért sikereket, hanem a magyar irodalom és a magyar kultúra terjesztésének ügyét állítja középpontba: „Mennyit szolgáltak e könyvek [gyerekkönyvek – N. L.] a magyarság ügyének, mint diadalmaskodott a magyar szó idegen helyeken, ellenséges levegőben: mi ezt nem számolgatjuk, de tudjuk és érezzük, hogy a magunk üzleti hasznán munkálkodva, szerencsések voltunk a magyarság nagy és szent ügyét is szolgálni.”⁴⁵

Gyerek- és ifjúsági irodalom a Singer és Wolfnernél

A kiadó gyerekkönyv-kiadási tevékenységének kiindulópontja és irányadója az 1889-ben alapított és a kiadónál megjelenő *Az Én Újságom* képes gyermeklap (részletes bemutatását lásd később), amellyel a cég szándéka a magyar gyermekirodalom alapjának megteremtése volt.

A Singer és Wolfner gyerek- és ifjúsági irodalmi könyvkiadását a kiadványjegyzékbeli ismertető⁴⁶ alapján a periodicitás, a célközönség életkori diverzitásának figyelembevétele, a tudatos árpolitika, valamint a korabeli könyvkiadás többször említett ideológiai vonatkozásainak megfelelően a megjelentetett művek eredetisége, magyarsága határozta meg.

A Singer és Wolfner a kiadói jegyzék által összefoglalt időszakban minden év őszién jelentkezett 10-15 címmel – itt érdemes emlékezetünkbe idéznünk a gyerekkönyvek esetében a „gyerekkönyv mint ajándékkönyv” értelmezést,⁴⁷ hiszen a megjelenések őszi időzítésének motivációját a karácsonyi könyvpiac igényeinek kielégítésében kell keresnünk. Ez a jelenség egyszersmind azt is mutathatja, hogy ebben az időszakban a gyerekkönyveknek erősebb volt az ajándéktárgy jellegük, és a gyerekkönyveladás elsősorban az őszi-téli, karácsonyi időszakra korlátozódott.

⁴⁵ *Uo.*, 3.

⁴⁶ *Uo.*, 37.

⁴⁷ EWERS 2000, i. m. 45.

A Singer és Wolfner kiadási stratégiájában a célközönség életkori sokféleségének figyelembevétele is jelen volt: „ma már az 5 éves, olvasni még nem tudó gyermektől fel a serdültebb ifjuig leányig, minden korbeli megtalálja kiadványaink közt a neki valót”. A különböző korosztályok igényeinek kielégítése mellett a kiadó árpolitikája is tudatosságot mutat: „hangsúlyoznunk kell azt is, hogy nemcsak minden korbeli megtalálja a magát, de válogathat a gyűjteményből a legszerényebb viszonyok közt lévő is”. Ezt a népszerű kiadványok egyszerűbb és olcsóbb (pl. puhafedeles) kiadásával érték el – amíg egy komolyabb kiállítású kötet akár 3-4 forintba is kerülhetett, addig az egyszerűbb megjelenésű könyvek némelyike már akár 80 krajcárért is elérhető volt. Ezt az érzékeny kiadói stratégiát vitte tovább a Pósa Lajos szerkesztette Filléres Könyvtár, amely indulásakor évi 12 címet jelentett meg. A sorozatot a műfaji sokszínűség (elbeszélések, regék, történelmi regények, versek, színdarabok, úti leírások) mellett a rendkívül jutányos ár jellemezte, hiszen egy kötet ára a kezdetekkor 25 krajcár volt.

A fentiek mellett a kiadó gyerekkönyv-kiadási tevékenységét leginkább meghatározó tényező a magyar nyelven, magyar szerzők által írt művek előtérbe helyezése volt – a Filléres Könyvtár ismertetése során az, hogy a sorozatban „csak is eredeti magyar munkák szerepelnek” egyenrangú tényező az alacsony árral. A kiadó büszkeségei között szerepelteti *Az Én Újságom* szerkesztőjének, Pósa Lajos munkásságának gondozását, továbbá a Bródy Sándor által „a magyar ifjuság számára” átdolgozott Jókai-regényeket. 1885 és 1896 között a korszak elismert és népszerű gyerekirodalmi szerzőit találjuk a Singer és Wolfner kiadványlistájában: Benedek Elek, Bródy Sándor, Forgó bácsi, vagyis Ágai Adolf, Gaál Mózes, Gárdonyi Géza, Mikszáth Kálmán, Rákosi Viktor vagy Sebők Zsigmond több kötettel is jelentkezett ez idő alatt.

A Singer és Wolfner gyerekkönyv-kiadási tevékenysége (1885–1896)

A megjelentetett művek kategorizálása

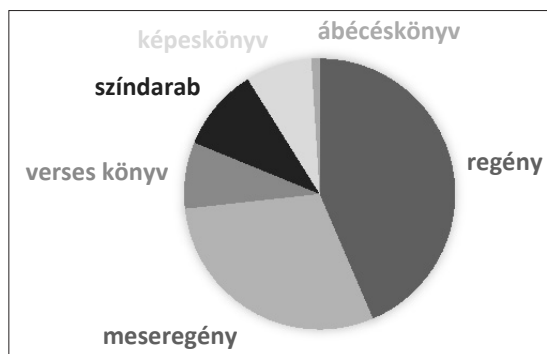
A tárgyalt időszakban a kiadó 106, műfajilag hagyományosan a gyerekirodalomhoz sorolható kiadványt jelentetett meg – utóbbi megkülönböztetéssel azért kell élnünk, mert a portfólió a gyerekneveléshez kapcsolódó módszertani szakkönyveket és antológiákat (Kisdédóvó-intézetek Kézikönyvei), illetve tankönyveket is tartalmaz. A tíz esztendő alatt megjelent kötetek száma nagyjából alátámasztja a kiadó által meghatározott évi 10-15 címes mennyiséget.

A listát tekintve a leginkább szembetűnő, hogy a könyvek között mindössze egyetlen fordított művet találunk, Szádi *Gulisztán (Rózsáskert)* című munkáját, amelyet dr. Erődi Béla ültetett át magyarra; egy másik pedig Karl May egyik művének átdolgozása, a *Kong-Kheou vagy becsületszó*, Tábori Róbert munkája. A *Gulisztán* tekinthető az egyetlen klasszikus műnek is a kiadványok sorában, ugyanis a lista azt mutatja, hogy a Singer és Wolfner kifejezetten kortárs magyar szerzőktől jelentetett meg könyveket. Ez beleilleszthető abba a tendenciába,

amelyre Szemák is felhívja a figyelmet az 1870 és 1892 közötti időszak tárgyalása során: „különösen rá kell mutatnom arra az örvendetes jelenségre, hogy a fordított művek száma ebben az időszakban folyton kisebbedik. Ebben mutatkozik éppen az önállóság, az idegen hatásoktól szabadulás felé irányuló elmozdulás.”⁴⁸ A névsor a később kialakuló gyerek- és ifjúsági irodalmi kánon tekintetében igen vegyesnek mondható, hiszen Benedek Elek, Gárdonyi Géza, Jókai Mór vagy Sebők Zsigmond mellett Faylné Hentaller Mariska, „Kornélia néni” vagy Tábori Róbert műveivel is találkozhatunk.

A kiadványjegyzék remek példája a kiadói és terjesztési tevékenység korábban említett összefonódásának, ugyanis a felsorolt könyvek közül a kiemelt kötetek külön oldalon, hosszabb-rövidebb leírással jelennek meg, így jellegükről és tartalmukról anélkül is részletesen tudomást szerezhethetünk, hogy kézbe fognánk őket. Ezen leírások, illetve a korosztályok szerinti kategorizálás alapján megállapítható, hogy műfaji és korosztályi tekintetben a Singer és Wolfner első 10 évében kiadott gyerekkönyvek változatosabb képet mutatnak.

Míthogy a kiadványjegyzék célja kettős – bemutatni a megjelent könyvet, illetve azok megvételére ösztönözni az olvasókat –, a kötetek leírása során minden olyan külső és belső jellemzőjük hangsúlyt kap, amely az értéküket növelheti. Egyértelműen ilyennek számít, ha illusztrált könyvről, különösen, ha „színezett képekkel” ellátottról van szó – a Singer és Wolfner által megjelentetett mesekönyvek, a kiadványjegyzék tanúsága szerint, mind ilyenek. A képek mellett megjelenő szöveg sokféle lehet, illusztrált mese- és verses könyvre, illetve antológiára (mesék, versek, elbeszélések, mondák, regék) egyaránt találunk példát. A képek mentén továbbhaladva látjuk, hogy a Singer és Wolfner szöveg nélküli képeskönyveket is kiadott. A portfólió ezek mellett ábécéskönyvet, színdarabokat, regényeket, illetve ismeretterjesztő, non-fiction irodalmat is tartalmaz – a műfajok arányainak megoszlását az 1. diagram szemlélteti.

1. diagram: A Singer és Wolfnernél 1885 és 1896 között megjelent könyvek műfajuk szerint

⁴⁸ SZEMÁK 1924, i. m. 41.

Az ábrán látszik, hogy a kiadványok nagyobb része, 42,3%-a regény. Ez elsősorban a Filléres Könyvtár sorozatnak köszönhető, amely a Singer és Wolfner emblematikus sorozata volt. A sorozat a középosztály mint célcsoport igényeire, könyvvásárlási szokásaira, illetve árérzékenységére épített. Egy évben 12 kötet jelent meg benne, a „színes borítékba” kötött kiadvány mindössze 25 krajcárba került. A kiadó tájékoztatása szerint a Filléres Könyvtárban „elbeszélések, regék, történelmi elbeszélések, versek, színdarabok és útleírások” kaptak helyet. Jókai vagy Mikszáth mint „húzónevek” hitelesítették a Pósa Lajos szerkesztette sorozatot, amelynek koncepciójában a korabeli (nyelvi) ideológia is tetten érhető, minthogy egyrészt csak magyar szerzők műveit kínálta olvasásra, másrészt a regényeknek nevelési célzatot is adott: „nemcsak szórakoztatja a gyermeket, hanem egyszermind neveli is. Tanítja törőlmetszett igaz magyarságra, magyarul gondolkodni, magyar szellemet lehel a gyermek lelkébe; történelmi elbeszélései hazafiságra, hazaszeretetre tanítják a gyermeket.”⁴⁹ Ezzel a célkitűzéssel az ideológia szempontok mellett egyszerre vonható párhuzamba a századvég megváltozott gyerekképével, amely a gyereket a társadalomba való beillesztésre, illetve nevelésre váró teremtményként látta, ⁵⁰ valamint a századforduló és a 20. század elejének azon ifjúságiirodalom-értelmezésével, miszerint „ifjúsági irodalom alatt azon művek összességét értjük, melyek elsősorban az ifjúság [...] szellemi és erkölcsi képzésére, művelésére íródtak.”⁵¹ Az irodalom esetleges szórakoztató funkciója tehát keveset nyom a latba. A didaktikai mellett a másik funkció, amely a Filléres Könyvtár koncepciójának alapeleme, a jutalmazás. A sorozat leírása mindezt így foglalja össze: „Van-e tehát alkalmasabb fiúknak, leányoknak való jutalomtárgy, mint a Filléres Könyvtár? Bátran mondhatjuk, hogy nincs. Olcsó, szép, tartalmas, értékes, becses kis gyűjtemény, mely gyönyörű címlapjával elég mutatós arra, hogy a gyermeknek kedves meglepetésül, jutalmul szolgáljon, másrészt olyan olcsó, hogy már csekélyebb összegért is sok kötetkével jutalmazhatjuk meg a gyermeket.”⁵²

A Filléres Könyvtár kiadványai mellett a Singer és Wolfnernél megjelenő regények szerzői sokszínűségére már utaltunk. A kiemelt könyvek ez esetben is olyan nagy – és leginkább eladható – szerzőkhöz kötődnek, mint Benedek Elek, Jókai Mór, Gárdonyi Géza vagy Rákosi Jenő. Különleges műfajt képviselnek Jókai Mórnak „a serdültebb ifjúság számára” Bródy Sándor által átdolgozott kötetei (*A rózsák szigete*, *Diákok regénye*, *A medvék országában*, *Ráby Mátyás viszontagságai*). A regények ifjúsági jellegét erősítheti, hogy szinte mindegyik tartalmaz illusztrációt is. Vizsgálódásainkat a gender szempontjával kiegészítve pedig érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy a kiadó külön kínál olvasmányt a fiatal

⁴⁹ *Singer és Wolfner könyvkiadó cég...* 1896, i. m. 50.

⁵⁰ PUKÁNSZKY BÉLA, *Tizenkilencedik századi magyar neveléstani kézikönyvek és tankönyvek gyermekszemlélete = Két évszázad gyermekei, A tizenkilencedik–huszadik század gyermekkorának története*, szerk. Pukánszky Béla, Bp., Eötvös József Könyvkiadó, 2003, 27–147, 135.

⁵¹ SZEMÁK 1924, i. m. 11.

⁵² *Singer és Wolfner könyvkiadó cég...* 1896, i. m. 50.

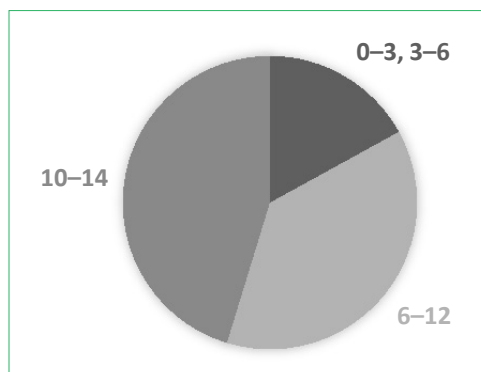
leányok számára is (ez a gesztus, természetesen, nem választható el a ténytől, hogy a *Magyar Lányok* című lapot a Singer és Wolfner jelentette meg): Szabóné Nogáll Janka két elbeszéléskötetét.

A műfaji összesítés azt mutatja, hogy a kiadó első 10 évének portfóliójában az elbeszélő műfajok egyértelmű túlsúlyban vannak, hiszen a regények után a meseregények adják a második nagy kategóriát. Ezek mindegyike színes vagy színezetlen képekkel illusztrált, olykor az illusztráció jellegét tovább specializálják (hazai művészek vagy Mühlbeck Károly rajzai). A leírások szerint gyakori bennük a versbetét (pl. Forgó bácsi, *Az én kis világom*; Hetey Gábor, *Mesék és versek*), ám ezek mellett kifejezetten gyerekverses kötetek is megjelentek (Pósa Lajos, *Csingilingi*; *Kis bokréta*; *Gyermekversek*). A művek között a műmesék vannak többségben, a kiadványjegyzék mindössze egy népmeseegyűteményt (*Móka bácsi meséskönyve*), illetve egy, a keleti meséket összegyűjtő kötetet említ (*Ezeregy éj*, Kardos Pál gyűjtése).

Az elbeszélő műfajok dominanciája mellett a képeskönyvek száma emelhető még ki: az összes megjelent kiadvány 7,7%-át ezek adják. Az olvasni még nem tudó, „apró embereknek” kínált könyvek szöveget egyáltalán nem, vagy csak keveset tartalmaznak, és a lapozók, illetve képeskönyvek műfajában ma is klaszszikusnak számító, a gyerek számára a világ megismerését segítő témaköröket mutatják be: *Állatok minden világrészből*, *Reggeltől estélig*, *Ház és udvar körül*, *Vadállatok közt* stb.

Az elbeszélő műfajok túlsúlya egyszersmind azt is jelenti, hogy a Singer és Wolfner gyerekkönyvkiadása a vizsgált időszakban a fikciós irodalomra épül, az ismeretterjesztő, nem fikciós munkák száma elenyésző (3,8%).

A kiadott művek életkor szerinti megoszlása értelemszerűen követi a műfaji arányokat. A kiadványjegyzék életkori kategóriákba rendezve adja közre az ismertett műveket, ám a korcsoportok sokkal kevésbé differenciáltak a mai gyakorlathoz képest, emellett sokszor hiányzik a konkrét életkor megnevezése. A kiadványok életkori megoszlását a 2. diagram szemlélteti.

2. diagram: A kiadványok életkor szerinti megoszlása

Az ábrán látszik, hogy a megjelentetett kötetek többsége a 10–14 év közötti korosztályt (44,4%), illetve a 6–12 éveseket (37%) célozza, ugyanakkor kisebbeknek szánt könyvek mennyisége is számottevő (16,6%). Ez egyben alátámasztja azt is, amit a kiadó saját magáról állít, amikor azt mondja, hogy „az olvasni még nem tudó gyermektől fel a serdültebb ifjuig, leányig, minden korbéli megtalálja kiadványaink közt a neki valót.”⁵³

A megjelentetett művek funkciók szerinti vizsgálata

A kiadó önreflexív mondatai, illetve a korábban már a Filléres Könyvtár kapcsán hangsúlyozott didaktikai funkció a gyerekirodalom klasszikus értelmezését, „a jóra tanítás büvkörét”⁵⁴ helyezi előtérbe. A „jóra tanítás” a kiadványjegyzék alapján többféleképpen ragadható meg: egyfelől magukat a könyveket is „jó gyermekeknek” szánják („jutalomkönyv jó gyermekek számára”, „Jó gyermekek számára írta Kiss József”, „Mesék és versek jó gyermekek számára” stb.), másfelől a leírásokból gyakran ki is derül, miféle jót lehet az adott könyvből megtanulni: „Azt kell belőle [az adott könyvből – N. L.] megtanulni, hogy szükséges a szerencsétlenséget csüggedés, a szerencsét elbizakodás nélkül viselni, mert mind a kettő Istentől van, és ha alázatosan viseled, Istenhez vezérel.”⁵⁵ Ez esetben az ideológiai szempontokat sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hiszen számos könyv ismertetőjében felbukkan közvetve vagy közvetlenül a magyarrá nevelés eszméje mint fontos szempont: „Aki magyar gyerek csak van, mind olvassa el ezt a szép könyvet”, „[a műben – N. L.] hű tükrét találjuk a magyar nép szokásainak, sajátságainak”.

Mindezek alapján úgy tűnik, a Singer és Wolfner első 10 évében a gyerekkönyv-kiadási stratégiát a gyerekkönyvek kulturális-társadalmi szocializációs funkciója határozta meg, a magyarsághoz rendelt pozitív értékszempontok mentén összeállított portfólióval, olyan művek kiadásával, amelyek célja a gyerekolvasóknak a magyar kultúrába való integrálása, „magyar olvasóvá” nevelése volt.

Az olvasni nem tudóknak, illetve a kezdő olvasóknak szánt kiadványok (képeskönyvek, ábécéskönyv) az esztétikai akkulturáció funkciójának meglétét is jelzik.

⁵³ *Singer és Wolfner könyvkiadó cég...* 1896, i. m. 37.

⁵⁴ LOVÁSZ Andrea, *Felnőtt gyerekirodalom*, Bp., Cerkabella, 2015, 9.

⁵⁵ *Singer és Wolfner könyvkiadó cég...* 1896, i. m. 49.

Az Én Újságom

Gyereksajtó a századfordulón

A vizsgált időszakban a gyerekkönyvkiadás mellett a gyereksajtó ügye is felélénkült, számos újság, magazin és egyéb periodika jelent meg a legkülönbözőbb formában, a nyomdai minőségűtől a házilag sokszorosítottig. A századfordulóig mintegy 150 gyereklapot (vagy gyereklap-próbálkozást) tartanak számon, ezek tartalmának minősége azonban igencsak hullámzó volt. Élettartamuk is igen széles spektrumon mozog, némelyik évtizedekig fennmaradt, mások csupán egy lapszámot éltek meg. Fogyasztóik – a könyvekhez hasonlóan – a középosztálybeli családok gyerekei voltak.

Az Én Újságom

A gyerekkönyvkiadásban megkerülhetetlen – és a gyerekkönyves kultúrában rejlő piaci lehetőségeket felismerő – Singer és Wolfner Kiadó 1889-ben indította el hetente jelentkező „képes irodalmi gyermeklapját”, *Az Én Újságom*-at, amely az első nagy példányszámú és hosszú életű gyereklap a magyar sajtótörténetben. Az elsősorban 6–10 éves gyerekek számára készült újságot 1891-ig Benedek Elek és Pósa Lajos, 1891 után 1914-ig Pósa Lajos egyedül szerkesztette és irányította, 1914-től huszonkét éven át pedig Gaál Mózes követte a lap élén.⁵⁶

A lap koncepciója és irodalmi programja szervesen illeszkedik az azt megjelentető Singer és Wolfner gyerekkönyv-kiadási stratégiájához, amennyiben „[Pósa Lajosnak – N. L.] az a cél lebegett a szeme előtt, hogy egy minden ízében tősgyökeres magyar újságot adjon a gyermek kezébe, amely igazán hamisítatlan magyar szellemet öntsön a gyermek lelkébe, amely már zsenge korában magyar gondolkozásra tanítsa meg a gyermeket; tanítsa meg a magyar nép, a magyar föld, édes hazánk rajongó szeretetére, imadására. [...] [Pósa Lajos] minden törekvése, becsvágya abban összponosul, hogy a magyar gyerek *igazán magyar legyen*. [kiem. az eredetiben].”⁵⁷

Emellett az újság kommunikációja is megfelel a kiadó által a könyvekkel kapcsolatban leggyakrabban hangoztatott üzeneteknek, hiszen a lapot nemcsak a legnagyobbként és legtartalmasabbként, hanem a legolcsóbbként is hirdetik.

A lap előfizetői száma már a kezdetekben igen magas volt – a főként a középosztály, illetve a felsőbb társadalmi rétegek soraiban keresendő előfizetők száma a századfordulóra a tízezret is meghaladta.⁵⁸ Fontosságát már ez is jelzi, az

⁵⁶ BALOGH Lídia, *Egy századfordulós gyermeklap, Az Én Újságom illusztrációi = Két évszázad gyermekei, A tizenkilencedik–huszadik század gyermekkorának története*, szerk. Pukánszky Béla, Bp., Eötvös József Könyvkiadó, 2003, 185–208, 185.

⁵⁷ *Singer és Wolfner könyvkiadó cég... 1896*, 40.

⁵⁸ BALOGH 2003, i. m. 186.

olvasási szokásokat (tudniillik egy családon belül többen, gyerekek és szülők is elolvasták a lapot) figyelembe véve, valamint számolva azzal, hogy az újság az iskolarendszeren keresztül a falusi, illetve munkáscsaládokhoz is eljutott, még nagyobb hatással számolhatunk.

Az *Én Újságomat* műfaji sokszínűség jellemzi: elbeszélések, versek, mesék, mondák és regék mellett fejtörők, „mulattató apróságok” is helyet kaptak a képekkel gazdagon illusztrált lapban, amelynek utolsó oldalain a levelezési rovat, valamint az apróhirdetések és reklámok voltak olvashatók – a következőkben ez utóbbiakat, a gyerekkönyveket hirdető reklámokat vizsgáljuk.

Gyerekkönyvhirdetések Az Én Újságomban

Az *Én Újságom* gyerekkönyves hirdetéseit a Singer és Wolfner kiadványjegyzékéhez igazított, ám annál hosszabb időszakot felölelő periódusban, az első lapszám 1889-es megjelenésétől⁵⁹ 1920-ig vizsgáljuk.

A gyerek- és ifjúsági irodalom mint speciális irodalmi kommunikációs helyzet

A gyerek- és ifjúsági irodalom az irodalmi kommunikáció szempontjából különleges helyzetet teremt azzal, hogy az általa közvetített üzenet célcsoportját specifikálja. A kommunikáció ez esetben is két oldal, az üzenet feladója és feltételezett befogadója között történik – hogy az üzenet célt ér-e, illetve hogy beszélhetünk-e kifejezetten gyerek- és ifjúsági irodalmi kommunikációról, az kérdéses.

Ez a különleges kommunikációs helyzet nemcsak az irodalmi művekben magukban, hanem ezek reklámozásában is megmutatkozik. Utóbbi esetben a korábban már érintett kettős címzés vagy Doppeltadressiertheit megkerülhetetlen jelenség. A központi szerep itt is a közvetítésé: Ewers a kettős címzéssel azt a körülményt érti, miszerint a gyerekkönyvekkel kapcsolatos kommunikáció nem csupán a gyerek- és fiatal olvasókra irányul, hanem a felnőtt közvetítőkre (pl. szülőkre, pedagógusokra) is.⁶⁰ Sok esetben a közvetítővel való sikeres kommunikáció nyitja meg az utat a valóban elérni szándékozott célcsoporthoz.

Ebben a harmadik fél által közvetített kommunikációban a gyerekkönyves kultúra sok összetevős jellege érvényesül. A közvetítő ugyanis a gyerek- és ifjúsági irodalommal professzionális és nem professzionális szinten foglalkozó egyaránt lehet (pl. könyvkereskedő, felnőtt vásárló, pedagógus, szülő stb.) Nekik mint közvetítőknél, egyfajta „kapuőrző” (*gate-keeper*) funkciójuk van, vagyis az ő dön-

⁵⁹ Mivel az újság első száma 1899. december 15-én jelent meg, az első vizsgált évfolyam az 1899/1900-as.

⁶⁰ *Uo.*, 103.

tésüktől függ, hogy a gyerek- és ifjúsági irodalmi művek által megvalósítani kívánt irodalmi kommunikáció célt ér-e.⁶¹

A hirdetések esetében ez a kettős címzés még inkább szembetűnő, hiszen a könyvet a felnőtt közvetítő vásárolja, őt kell meggyőzni arról, hogy az adott kiadvány megfelel a gyerek- és fiatal olvasók igényeinek. A médium, amelyben ezek a hirdetések helyet kaptak, gyerekekhez szól, a hivatalos címzettek köre a hirdetéseknel változik meg – itt érdemes felidézni azt a jelenséget is, hogy egy újságot egy adott család több tagja is elolvas.

Hirdetési kultúra a századfordulón

A századfordulón Magyarországon igen sokat fejlődött a reklámozás, amelyet számos vizsgálat alátámaszt: a hirdetések száma ebben az időszakban jelentősen megnőtt a *Vasárnapi Újságban*⁶² vagy a *Nyugatban*⁶³ is. Ez a tendencia nemcsak a tömegkultúra kibontakozásának köszönhető, hanem annak is, hogy az ilyen jellegű reklámozás az utcai plakátok kihelyezésénél olcsóbb volt. Elemzésünk szempontjából különösen fontos kiemelni, hogy a századfordulós hirdetések nagy része a papíriparral, a könyv-, illetve újságkiadói tevékenységgel kapcsolatos⁶⁴ – a ruházkodási cikkeken, élelmiszereken, kozmetikai szereken és egyéb termékeken kívül.

A korszak hirdetési gyakorlatának egyik fontos jellemzője a részletesség – a már említett társadalmi (esetleg politikai) értékek az eladni kívánt áru részletes ismertetésén keresztül kapcsolódhatnak a hirdetett termékhez, illetve annak fogyasztásához – noha ezzel a tömörség kívánalma gyakran nem érvényesül. Fontos a reklám szövegezése, az állandóságot biztosító márkanév, esetleg szlogen, illetve a szöveg értelmezését megkönnyítő, azt kiegészítő képi tartalom.⁶⁵

Hirdetések *Az Én Újságomban*

A reklámok és hirdetések vizsgálatában a nyelvi és a képi eszközök egymást támogató és erősítő szerepe, valamint a mit, kinek és hogyan hirdetnek kérdéskör veendő figyelembe.

⁶¹ *Uo.*, 101–102.

⁶² SZABÓ DÁNIEL, *Hirdetési kultúra a századfordulón = Budapesti Negyed*, 1997/2–3, nyár–ősz. <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00014/szabo.htm> (Utolsó letöltés: 2018. 04. 10.)

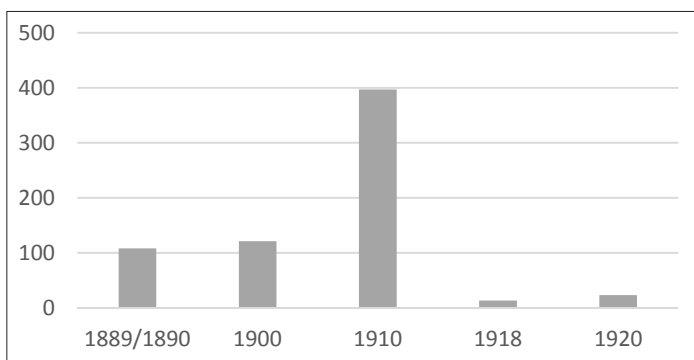
⁶³ VESZELSZKI ÁGNES, *A Nyugat folyóirat hirdetésszövegei 1908 és 1911 között = Az ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola hallgatóinak publikációs fóruma*, Online, 2008. <http://epika.web.elte.hu/doktor/VeszelszkiAgnes.pdf> (Utolsó letöltés: 2018. 04. 05.)

⁶⁴ SZABÓ 1997, i. m.

⁶⁵ JAKUSNÉ HARMOS ÉVA, *A kereskedelmi és politikai propaganda nyelvi eszközei = Magyar Nyelvőr*, 129(2005), 419–436, 423.

A reklámok jellemzően a gyereklap utolsó oldalán vagy oldalain, a gyerekeknek szóló fejtörők, találós mesék, illetve a szintén nekik címzett *A szerkesztő bácsi postája* levelezési rovat után a jelennek meg, kivétel ez alól az 1918-as évfolyam, amelyben hirdetésoldalak nem kaptak helyet.

A vizsgált évfolyamokat tekintve elmondható, hogy a hirdetési szempontból fellendülést mutató időszakban (1890-es évek–1910-es évek) *Az Én Újságom*-beli hirdetések száma is nő, 10 év alatt több mint a duplájára. A világháborús időszakban a hirdetések száma is drasztikusan visszaesik, ebből a szempontból az 1920-as évfolyam sem mutat jelentős változást (3. diagram) – utóbbinál azonban megjegyzendő, hogy ebben az időszakban a lap kéthetente és kevesebb oldalon jelent csak meg.

3. diagram: A hirdetések száma a vizsgált évfolyamokban

Az újság olvasórétege nagyrészt a középosztály soraiból került ki, ez pedig meghatározta a hirdetett áruk és szolgáltatások körét, amelyek így társadalmi jelentéstöbblettel is bírnak. A másik, ugyancsak fontos befolyásoló tényező *Az Én Újságom* jellege és tartalmának első számú célközönsége. Gyereklapként ugyanakkor az újság egy-egy családba bekerülve több családtag érdeklődésére is számot tarthatott, ez pedig a benne hirdetett árucikktípusokat is meghatározta: ezek értelemszerűen valamilyen szempontból a gyerekekhez kapcsolódnak, jelentős részük pedig női célközönséget feltételez, minthogy a gyereknevelés ügyes-bajos dolgait a nők intézték. A nőkre mint célközönségre egynémely reklám megszólító formulájából is következtethetünk: „Anyák figyelmébe!” (gyerekruhák) Ugyanakkor előfordul a gyerekek (mint a lap olvasói) megszólítása is: „Kedves olvasóinkat a felhívással egyidejűleg értesítjük, hogy Madarassy bácsi az októberi negyedre is rendkívül érdekes regényt írt.”

A hirdetések legnagyobb része a vizsgált periódusban könyves hirdetés, túlnyomó többségében – tekintettel a lap célközönségére és kiadójára – gyerekkönyves hirdetés. Felnőtteknek szóló könyvek reklámjával csupán az első lapszámban találkozunk, illetve a 1900-as évfolyamban a háziasszonyok és fiatal lányok figyelmébe ajánlott *Befőttek könyve* kap néhány hirdetést.

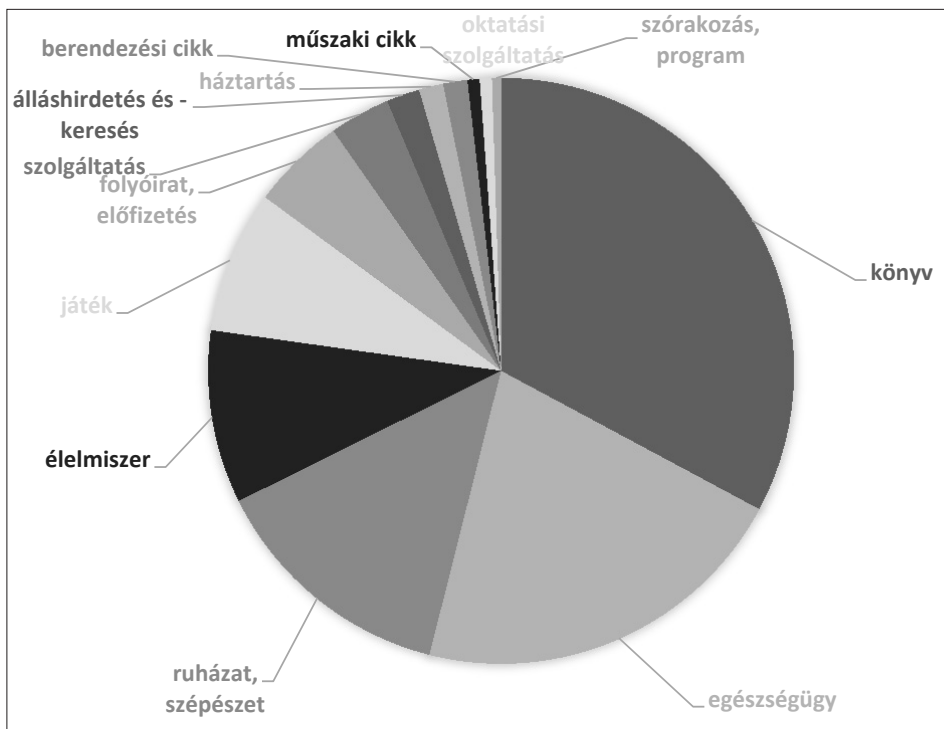
- Az egyéb árucikkek is a gyerekek igényeihez, szükségleteihez kötődnek:
- a ruházati, szépművészeti cikkek
pl. „Gyermek-ruhák fiúknak és leányoknak legjobban és legolcsóbban készíttetnek Friedmanné Hercz Irénnél”; „Legtökéletesebb gyermekápoló szerek a Vöröskereszt BABY”
 - az egészségügyi szolgáltatások és gyógyszerek
pl. „Dr. Szegő Kálmán Gyermek-sanatoriuma és vízgyógyintézete Abbáziában”; „Köhögés, rekedtség és hurut ellen nincs jobb a Réthy-féle pemete-fű-czukorkánál!”
 - az élelmiszerek
pl. „Phosphatine – A gyermekvilág legkiválóbb és legízletesebb tápszere”; „A Nestlé gyermeklisztje csecsemők, lábadozók, gyomorbetegségek részére”
 - játékok
„A Richter-féle Horgony-Kőépítőszekrény a gyermekek kedvenc játéka és a legjobb, a mit nekik játék- és foglalkoztató-szerű ajándékozhatunk”
 - az oktatási hirdetések
„Jelesen képesített elemi iskolai tanítónő órákat ad az elemi és polgári iskola tantárgyaiból. kezdőknek zongorából is ad oktatást.”; „Franciakurzus. A fr. nyelv módszeres tanítása. Nyelvtan, irodalom, művészettörténet, kereskedelmi levelezés.”
 - az álláshirdetések- és keresések
pl. „Nevelőnő kerestetik. Egy vidéki úri családnál egyetlen leányka mellé, ki a 8-ik polgárit magán úton végezné. Német nyelv és zongora tanítás szükséges. Teljes ellátáson kívül havi 15-20 ft fizetés.”; „Joghallgató sürgősen keres tanítást vidéken (hol jogakadémia vagy egyetem van) ellátás és csekély díjért.”
 - szolgáltatások
gyermek-balesetbiztosítás, kárpitos leányszoba berendezéséhez
 - szórakozás, program
„Augusztus hó 25-én, vasárnap délután 4 órakor Halason Oszkár bácsi Szalai Oszkár budapesti újságíró jótékony célú mesedélután tart, az 52-es gyalogezred özvegyei és árvái számára”

A könyves hirdetések mellett az előfizetési felhívások és folyóirat-hirdetések jelzik leginkább, hogy *Az Én Újságomat* a Singer és Wolfner adta ki, hiszen 1894-es megalapítása után megjelentek a lapban a *Magyar Lányok* hirdetései és előfizetési felhívásai is.

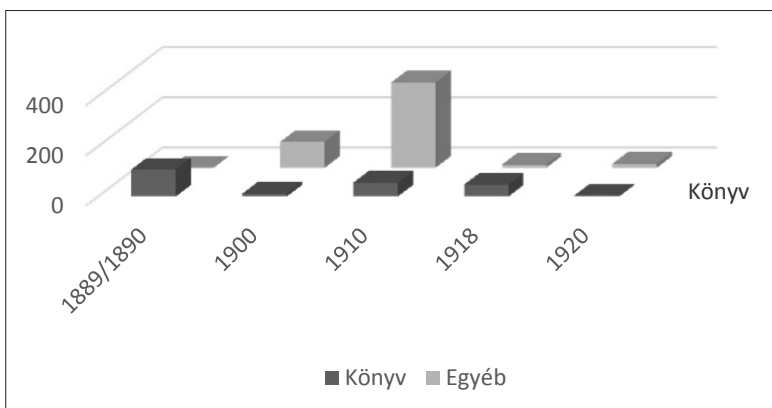
A 4. diagramon jól látszik, hogy arányaiban könyves hirdetésből találunk a legtöbbet, ezt az egészségügyi szolgáltatások és termékek, a ruházati, szépművészeti árucikkek, illetve az élelmiszerek és a játékok követik. *Az Én Újságom* vizsgált évfolyamaiban hirdetett árucikktípusok eloszlása korrelál Szabó⁶⁶ és Veszelszki⁶⁷

⁶⁶ SZABÓ 1997, i. m.

⁶⁷ VESZELSZKI 2008, i. m.

4. diagram: Az árucikk-típusok aránya az összes hirdetéshez képest

5. diagram: A könyves és az egyéb árucikkeket tartalmazó hirdetések aránya évfolyamonként

megfigyeléseivel. Az adatok emellett a középosztálybeli családok fogyasztói kultúrájához is adalékul szolgálnak.

Érdemes azt is megvizsgálni, miként alakult az egyes árucikktípusok hirdetések száma az elemzett évfolyamokban. Mivel vizsgálatunk középpontjában a gyerekkönyves hirdetések állnak, az egyszerűség kedvéért két kategóriát (könyvek, egyéb) jelölünk ki és vetünk össze.

Az 5. *diagramon* jól látszik, hogy az első évfolyamban kizárólag könyves hirdetések kaptak helyet, ahogy azonban nőtt a reklámok száma, úgy az arány eltolódott az egyéb árucikkek irányába. A fogyasztást negatívan befolyásoló világháborús időszakban visszaesett a hirdetések mennyisége, azonban ismét több könyves reklámmal találkozunk. (Reklámtechnikai szempontból az 1918-as évfolyam speciális, ezt a következőkben tárgyaljuk.)

A *mit* és a *kinek* kérdése után a hirdetések *mikéntjét* is érdemes megvizsgálni. Az *Én Újságom* elemzett évfolyamait tekintve a leginkább szembetűnő a hirdetések állandósága: egy-egy évfolyamban ugyanannak az 5–7 terméknek a reklámja olvasható, állandó szövegezéssel és arculattal. A hirdetett áru többnyire képpel vagy logóval jelenik meg, és változatos tipográfiai megoldásokkal is találkozhatunk (1. *kép*). Érdemes kiemelni az 1918-as évfolyamot, amelyben nem kaptak helyet kimondottan hirdetési célzatú oldalak, a (túlnyomórészt könyves) reklámok a lapok alján, egy-egy sorban jelentek meg (2. *kép*).

Gyerekkönyves hirdetések

Mit?

A gyereklap (gyerek)könyves hirdetési autoreferenciális, úgynevezett „önhirdetések”, hiszen a Singer és Wolfner Kiadó az újság megjelenítésével saját hirdetési felületet hozott létre, amelyen a saját kiadványait hirdette. A korábbiakban (5. *diagram*) láttuk, hogy az első évfolyamban megjelent hirdetések szinte kizárólag könyves hirdetések voltak. Az első lapszámban még helyet kaptak felnőtteknek szóló kötetek is (pl. Dosztojevszkijtől a *Raszkolnyikov*, Mikszáth Kálmán-almanach), a későbbiekben azonban már csak a gyerek- és ifjúsági irodalomhoz sorolható kötetek reklámjaival találkozunk. A sok könyves hirdetést egyrészt az éppen elinduló lap iránti érdeklődés kihasználása motiválhatta, másrészt figyelembe veendő az is, hogy az *Én Újságom* első lapszáma a karácsonyi szezon közepén, december 15-én jelent meg, ami megerősítette és támogatta – ahogyan erre már többször utaltunk – a „gyerekkönyvvásárlás ajándékvásárlás” koncepciót. Kereskedelmi szempontból az első évfolyambeli könyves hirdetések egyértelmű képet mutatnak: a könyvvásárlási szempontból releváns időszakokban jelennek meg a könyvreklámok. A 6. *diagram* tanúsága szerint ezen időszakok a következők: karácsony (1. és 49–52. sz.), nyár eleje (bizonyítványosztás; 24. sz.), szeptember (tanévkezdés, tankönyvek; 37–39. sz.).

**NESTLÉ GYERMEK-
LISZTJE**

szacsmák libabőrök gyomorhajások
A legjobb alpesi tejet tartalmazza.
Gyermekajándékú ismerő ritkái nyen küd NESTLÉ
Bécs 18. peratzege 11

**ÜNNEPI
VERSEK**

Szavalkönyv. Iskolai ün-
nepélyekre alkalmas köl-
temények gyűjteménye.

Fűzve 3 korona.
Díszkötésben 5 korona.

A hajhullás leggyakoribb oka a fej-
bőr korpásása. A korpá-
képződését kell tehát megakadályozni. A kinek
pedig már korpás a fejbőre, alaposan kell azt
tőle megtisztítani. Mindkét célra a legjobbnak
bizonyult

PETROL EGGER

A ki ezt a hajszeszt rendszeresen használja,
annak sose lesz korpás a fejbőre és nem fog
hullani a haja. Egy üveg ára 2 korona 40 fillér.

Főraktár: Gyógyszertár a Nádorhoz.
Budapest, VI. Váci-körút 17.

KÖHÖGÉS ELLEN LEGJOBB A

Kapható mindenütt. Pasztilla-alakban is kapható.

Vöröskereszt-gyógyszertár,
Budapest, Andrásy-út 84.

**GYERMEK-BALESET-
BIZTOSÍTÁST**

mint baleset-, gyermekellátási-, hoz-
mány-, katonai- vagy tanulmányt segítő
biztosítást ajánl és minden felvilágosításnál szel-
vesen szolgál a „Minerva” Áll. Biztosító Ré-
vénytársaság, Budapest, V. ker. Erzsébet-tér 3.

R Köhögés, rekedtség és hurut ellen nincs jobb a
Réthy-féle pemetefü-czukorkánál!
Vásárlásoknál jól vigyázzunk és határozottan Réthy-
féléit keressük, mivel sok hasonlatos utánozta van.

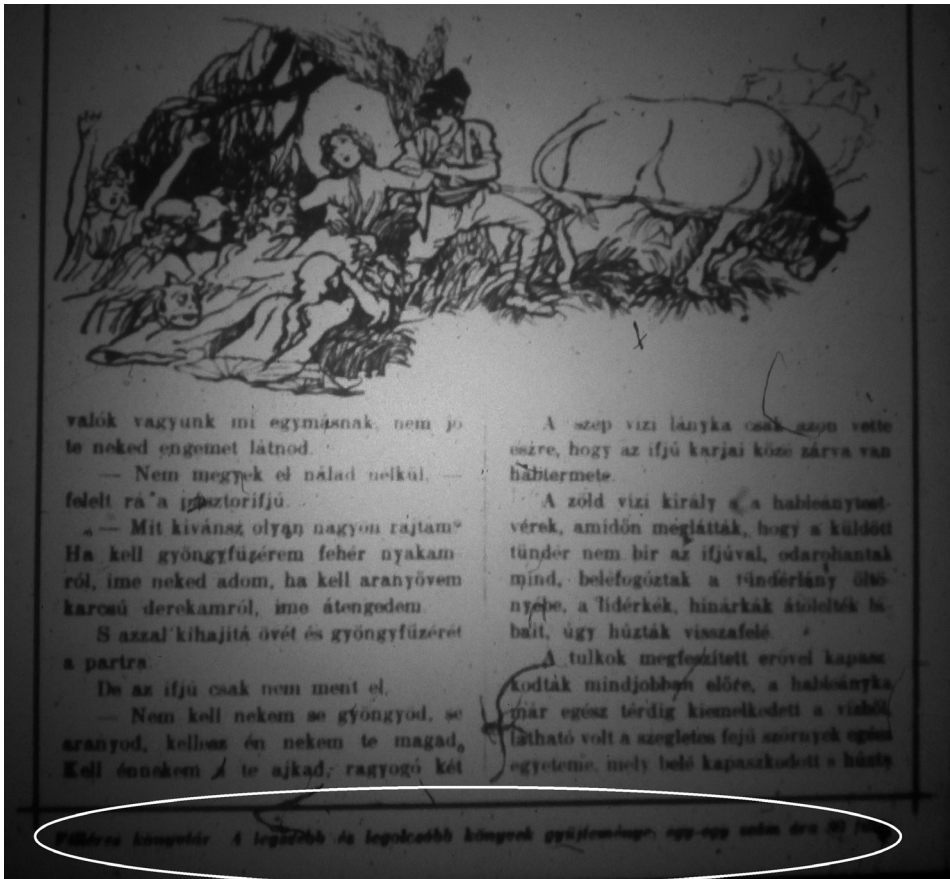
Sombfűrész-

kéllékek, fűszereit ka-
szetták, lombfűrészelés-
ben való fák és minták,
fáfaragás, faégetési cikkek
koresolyák pompás választékban a legolcsóbban kaphatók
Fischer László • szerszámkereskedésében,
Budapest, IV. Károly-utca 1. (Központi Városháza.)

A gyermekvilág legkiválóbb és legizletesebb
tápszere. Kóstolót szivesen küld a főraktáron
Zellán Béla gyógyszerész, Budapest, V. Szabadság-tér.

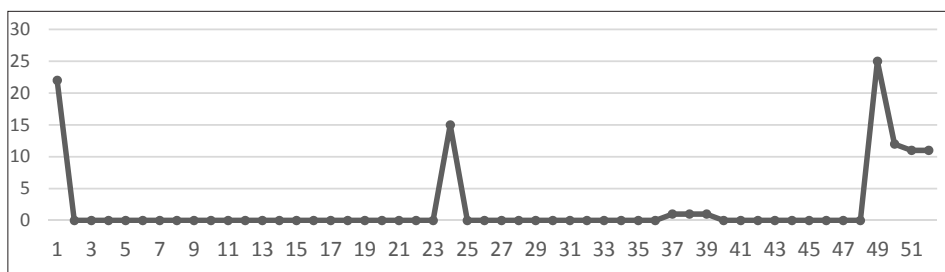
1. kép: Hirdetések Az Én Újságomban

2. kép: A Filléres Könyvtár lap alji hirdetése (1918): Filléres Könyvtár
– A legszebb és legolcsóbb könyvek gyűjteménye, egy-egy darab ára 60 fillér

A hirdetések számának és arányainak változásával (lásd korábban) a könyves hirdetések szezonálisága átalakul, amennyiben többnyire állandósult, az adott időszaktól független „önhirdetésekkel” (pl. Filléres Könyvtár) találkozunk, a karácsonyi könyvvásárlásnál pedig hangsúlyosabb lesz a „jutalomkönyv” koncepció a nyár eleji lapszámokban („Vizsgálati ajándékokra nagyon alkalmas és célszerű”).

Az egyéb árucikkek reklámozásának megjelenésével a könyves hirdetések változatossága is eltűnik. Míg az első évfolyamban összesen 94 db különböző kötet hirdetése kapott helyet, addig a későbbiekben a könyves reklámok jellemzően a Filléres Könyvtár állandósult hirdetéseire korlátozódnak, az 1900-ban megjelenő 52 lapszámban például csak a Filléres Könyvtár 12-szer megjelenő hirdetése adja a könyves tartalmat. Az 1910-es évfolyam 56 könyves hirdetésének többsége – 29 darab – is a Filléres Könyvtáré, 21 reklám az *Ünnepi versek* című szavalókönyvet,

6. diagram: A könyves hirdetések lapszámok szerinti eloszlása az 1889/1890-es évfolyamban

3 pedig az *Új szavalókönyvet* ajánlja az olvasók figyelmébe, ezenfelül 3 önálló címet találunk a hirdetések között. Az 1918-as évfolyam hirdetési szerkezete kivételt képez a vizsgált évfolyamok között (bővebben lásd később), és a korábbiakban azt is láttuk, hogy a világháború okozta gazdasági válságnak is köszönhetően az ebben az esztendőben megjelenő lapszámokban nincsenek hirdetésoldalak, illetve egyéb árucikkek reklámjaival sem találkozunk, ebből az aspektusból tehát ez az évfolyam az első, 1889/1890-esre hasonlít. Ahogy az egyéb fogyasztási cikkek eltűnnek, a reklámozott könyvek köre ismét sokszínűbbé válik, noha a hirdetések, illetve a hirdetett címek állandósulása itt is megfigyelhető.

Az *Én Újságom* gyerekkönyves hirdetéseinek alakulásában megmutatkozó tendenciák mozgatórugója a társadalomtörténeti kontextusban keresendő: a békeévekben fellendülő fogyasztói kultúra indokolta a különböző árucikkek hirdetési arányának növekedését, a világháború végén megjelenő lapszámokban ilyenekkel már nem találkozunk.

A vizsgált periódusban *Az Én Újságom* gyerekkönyves hirdetéseivel kapcsolatban az állandóság, illetve a reklámok és a reklámozott címek gyakori ismétlődése szembetűnő. A leggyakrabban hirdetett „termék” a Fülléres Könyvtár-sorozat – ez a Singer és Wolfner profiljával, kiadási és árpolitikájával magyarázható, hiszen, ahogy korábban már említettük, a kiadó – és egyben *Az Én Újságom* – célközönségét képező középosztály árérzékeny csoport, a Fülléres Könyvtár koncepciója pedig az elérhető áron alapult. Az állandósult hirdetések továbbá – hasonlóan a megjelenés periodicitásához – fokozhatták az olvasók elkötelezettségét is a Fülléres Könyvtár mellett.

Kinek?

A gyerek- és ifjúsági irodalomra jellemző kettős címzést továbbspecializálja a reklámok közege, azaz a tény, hogy egy gyereklapban jelennek meg. Vagyis azt mondhatjuk, hogy a könyvek mint árucikkek célcsoportja nagyrészt megegyezik *Az Én Újságom* célcsoportjával (természetesen vannak kivételek, például az olvasni nem tudóknak szóló képeskönyvek, leporellók), az árucikkeket hirdető szövegek célcsoportja azonban eltér ettől.

A reklámok megszólítottjaira az egyéb fogyasztási cikkekénél konkrét példát is láttunk („Anyák figyelmébe!”), ennyire direkt megszólító formulával a gyerek-

megjelölt a ugyanannál valószínű minden hazai könyvtárakban látható

PILLANGÓK
Gyermekversek
írta
PÓSA LAJOS
Ára 1 ft 60 kr.

Mutatvány a „PILLANGÓK”-ból
Legkedvesebb.

Kedves a pillangó,
Ha szállong a napon,
Máshordó méhecské,
Az is kedves nagyon.

Kedves a papírlé,
Mikor épkelget;
Kedves a nyelvelje
Játszi patak mellett.

Kedves a fű kékess
A szentjános-bogár;
Kedves az égbolton
A szép csillagok.

De azért azt nevedem,
Azt hirdetem én is!
Hogy a szelíd, jó lány
Legkedvesebb mégis.

PILLANGÓK
GYERMEKVERSEK
76 színes képpel és sok rajzzal
írta
PÓSA LAJOS.
Ára 1 ft 60 kr.

Mutatvány a „PILLANGÓK”-ból
Legkedvesebb.

Kedves a pillangó,
Ha szállong a napon,
Máshordó méhecské,
Az is kedves nagyon.

Kedves a papírlé,
Mikor épkelget;
Kedves a nyelvelje
Játszi patak mellett.

Kedves a fű kékess
A szentjános-bogár;
Kedves az égbolton
A szép csillagok.

De azért azt nevedem,
Azt hirdetem én is!
Hogy a szelíd, jó lány
Legkedvesebb mégis.

2-7 évesek számára.

Aranykert írta Pósa Lajos. — Öt színes képpel és hazai művészek rajzaival. — Ára papírkötésben 1 ft 50 kr., vászonkötésben 2 ft 60 kr.

4-7 évesek számára.

GYÖNGYVIRÁGOK
írta METTYE GÁBOR.
Uj pompás kiállítás vesécs könyv 4 színes és sok hazai művészek által készített fekete rajzzal. Ára 1. ft 60 kr. E könyvhöz Pósa Lajos írt előszót.

Gyermekversek.
írta Pósa Lajos.
Kis alakú színes könyvecské. Ára kemény kötésben 20 kr. — Vászonkötésben aranyonással 1 ft 60 kr.

4-7 évesek számára.

Kis aranykert. Gyermekversek, írta Pósa Lajos. Hazai művészek rajzaival. Díszesen köthető 60 kr.

4-7 évesek számára.

Minta Katinka és Fala Matyi (Magyar Szarvaspóter), írta Lajos László. 12 színes képpel és ugyanannyi tanulmányos verssel. Ára kötés 1 ft.

Kis bokréta.
írta Pósa Lajos.
Költésnyelv jó gyermeknek számára. 6 színes képpel. Nagyalakú könyvecské. Ára 1 ft 30 kr.

6-10 évesek számára.

Hol volt, hol nem volt. Hazai kisbáb gyermeknek számára. Színes képpel és tanulmányos képpel. Írta: Fuglós István. Hazai művészek rajzaival. Díszesen köthető 60 kr.

6-10 évesek számára.

Meggyöngyök az állatvilágból. Földrajzi Ácsognál meséi. Szabadon átdolgozta Hildner (Jambor Pál) 8 színes és számos tanulmányos képpel. Színyonkötés kötésben 60 kr.

6-10 éves gyermeknek számára.

Nelédhét országok tája. Tündérmesék. 6-10 éves gyermek számára. Színes képpel és tanulmányos képpel. Színyonkötés kötésben 60 kr.

3. kép: Gyerekkönyvhirdetés borítóval és borító nélkül

könyves hirdetésekben nem találkozunk. A könyv mint ajándék koncepciót magukba foglaló fordulatok („Vizsgálati ajándékul!”, „Ezen újabb gyermekkönyv nemcsak címe, tartalma, de már külalakjánál fogva is a legvonzóbb karácsonyi ajándékot képezi”) azonban indirekt módon utalnak a felnőtt célközönségre.

A könyves hirdetések közül csak a tankönyvek azok, amelyek reklámozásában a hirdetések megszólítottja egybeesik a termék célcsoportjával: „Kedves Olvasóink figyelmébe! Nemcsak Az Én Újságom-at, de mindenféle tankönyveket is megküld Az Én Újságom könyvkereskedése. Mindazok tehát, kiknek most az új tanév beálltával iskolai könyvekre szükségük van, forduljanak a kiadó bácsikhoz (sic!).”

Hogyan?

Az *Én Újságom* gyerekkönyves hirdetései a verbális meggyőzés eszközeinek használata jellemző, a reklámozott termék jellegének ellenére rendkívül kevés képpel (könyvborítóval) találkozunk. Ennek oka lehet a helyhiány (egy borítóval ellátott hirdetés jellemzően fél oldalt foglal el, ugyanakkora helyen borító nélkül rövid leírásokkal 10–12, azok nélkül még több könyv is hirdethető, lásd a 3. képet), illetve az is, hogy a potenciális könyvvásárlók orientálásához és meggyőzéséhez a vizuális ingereknél több információra volt szükség. Ebben az esetben is szempont lehet az árérzékenység, vagyis annak tudatosítása a vásárlóban, hogy pontosan milyen terméket kap a pénzéért. A képi elemek hiánya ugyanakkor nemcsak napjaink könyves hirdetéseivel összevetve figyelemre méltó jelenség, hanem *Az Én Újságom* jellege miatt is, hiszen (célközönsége miatt) maga a lap gazdagon illusztrált.

Ebből következik, hogy a gyerekkönyves hirdetésekben felerősödik a reklám ismeretközlő funkciója, a legtöbb hirdetés ugyanis az alábbi állandó elemekből tevődik össze: a kötet könyvészeti adatai (szerző, cím, kötés, oldalszám, illusztráltság, ár), műfaji és életkori besorolás, hosszabb-rövidebb tartalmi ismertető, esetleg a használatra vonatkozó információk. Ezeket egészítik ki a verbális meggyőzés eszközei:⁶⁸ a tényeket felsoroló racionális érvelés (pl. „A legteljesebb, legdíszesebb és a legolcsóbb képes ábécze”), illetve a különlegességek kiemelése, ami történhet a könyv külsejére vonatkozó értékelő, minősítő kifejezésekkel (pl. rendkívül díszes kiadás) vagy az újdonság hangsúlyozásával („Éppen most jelent meg!”). Némely esetben az adott kereskedelmi időszakra vonatkozó információk is beépülnek a hirdetési szövegekbe.

A gyerekkönyves hirdetések állandó elemeit az 1. táblázat foglalja össze.

1. táblázat: *A könyves hirdetések állandó nyelvi elemei*

<i>Nyelvi elem</i>	<i>Példa</i>
A külső ismertetése	Pompás színezetű szétnyitható képeskönyvek u. n. Leporello albumok
	Elszakíthatatlan képeskönyv vadállatokkal
	6 nagy negyedréti mozgatható (kiem. az eredetiben – N. L.) képpel és megfelelő szöveggel

⁶⁸ Vö. ÁRVAY Anna, *A manipuláció és a meggyőzés pragmatikája a magyar reklámszövegekben* = *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, 20(2003), 11–35, 28.

<i>Nyelvi elem</i>	<i>Példa</i>
	Kisebb alakú gyermekkönyv sok színezett képpel
	Nagy és rendkívül díszes mesekönyv
	Pompás kiállításban
	Pompás kivitelű nagy alakú mulatságos képeskönyv mozgatható képekkel
	Kihúzható színes képeskönyv apró versekkel. A könyv szétszakíthatatlan kemény lapokból van összeállítva.
	Képes mesekönyv, mozgatható képekkel
	Rendkívül díszes kiállítású s pompás kivitelű legújabb (kiem. az eredetiben – N. L.) képeskönyv verses mesékkel s gyönyörű képekkel.
	Új, pompás kiállítású verses könyv
	Kisebb alakú gyermekkönyv sok színezett képpel
	A Filléres Könyvtár változatos, szórakoztató és tanulságos kötetei új köntösben, ízléses kiállításban jelentek meg
A tartalom ismertetése	Tündérregék a gyermek-paradicsomból
	Tartalmazza a teljes ábéczt fokozatosan haladva, a Pósa-féle hírneves és nagyon kedves Arany Ábéczé-t csengő-bongó versekben, továbbá körülbelül hatvan verset, igen sok mesét s játékot.
	Hazafias ünnepekre, iskolai vizsgálatra és egyéb alkalmakra való költemények s kiváló köszöntők gyűjteménye
	Hazafias ünnepekre, iskolai vizsgálatra és egyéb alkalmakra való költemények s kiváló köszöntők gyűjteménye, 6–12 éves gyermekek számára, a legújabb magyar gyermekköltészetből összeválogatva.
	Ez a gyűjtemény aranykönyve a magyar ifjúságnak. Egyrészt az összes iskolai ünnepélyekre alkalmas szavakat csoportosítja, másrészt remekíróink költeményei mellett az újabb magyar költészet összes nevesebb képviselőinek kiszemelt műveit tartalmazza.
	Pósa Lajos sok ezer gyermekverséből kiválogattuk a legszebb 118 verset.
A használatra vonatkozó információk	E könyvek használat alkalmával teljesen szétnyitandók, mi által egy körülbelül 2,5 méter hosszú, kemény, hajlítható lap támad, melyből a földön egy kört képezve a gyermeket beleállíthatjuk.

<i>Nyelvi elem</i>	<i>Példa</i>
Verbális meggyőzés	Nincs képeskönyv, mellyel nagyobb örömet lehetne okozni a kicsiknek. Megragadóan szép, szívből jövő és szívhez szóló kis történetek A legteljesebb, legdíszesebb és a legolcsóbb képes ábéczé Ezen újabb gyerekkönyv nemcsak címe, tartalma, de már külalakjánál fogva is a legvonzóbb karácsonyi ajándékot képezi, amennyiben a könyv táblája az öreg Mikulás bácsit ábrázolja, mikor a csecsebecsékkel terhelt karácsonyfát hozza. Fiúk, lányok, örüljetek: / Megérkezett a könyvetek! / Olyan mint egy karácsonyfa, / Képpel, verssel telenyomva. // No ilyet még én sem láttam, / Pedig sok várost bejártam: / Karácsonyfa körös-körült, / De nem az erdőről került. // Karácsonyfa a külseje, / Kép, versike a belseje.../Fiúk, lányok, forgassátok. Versikéket olvassátok!
Különlegesség	Mesék és versek 4 színes képpel és sok hazai művész által készített rajzzal. Hat színes képpel Rendkívül díszes kiadás Színes képpel és 35 fametszvényvel Több mint száz művészi kivitelű fekete s négy gyönyörű színes képpel. 8 színes képpel és sok rajzzal Számos színes és fametszetű képpel, színnyomatú borítékba csinosan bekötve Éppen most jelent meg!
Szezonális	Ezen újabb gyerekkönyv nemcsak címe, tartalma, de már külalakjánál fogva is a legvonzóbb karácsonyi ajándékot képezi Kedves Olvasóink figyelmébe! Nemcsak Az Én Ujságom-at, de mindenféle tankönyveket is megküld Az Én Ujságom könyvkereskedése. Mindazok tehát, kiknek most az új tanév beálltával iskolai könyvekre szükségük van, forduljanak a kiadó bácsikhoz (sic!). Vizsgálati ajándékokra nagyon alkalmas és célszerű Vizsgálati ajándékul! Legszebb vizsgaajándék

A gyerekkönyves hirdetések állandó nyelvi elemeit tanulmányozva a következőket állapíthatjuk meg: a könyv külsejére vonatkozó információk rendkívül részletesek, a képi elemek szerepét a verbalitás veszi át; egy könyv értékét növelte,

ha színes képekkel volt illusztrálva. A képek figyelemfelkeltő szerepe helyett tipográfiai megoldásokkal (4. kép) emelték ki a hirdetett könyveket és azok legfontosabb adatait (cím, bizonyos esetben a szerző, illetve életkori ajánlás).

Ez a fajta sokszínűség azonban a vizsgált évfolyamok közül csak az 1899/1890-est jellemzi, a többi esetben még ingerszegényebb hirdetésekkel találkozunk. Ennek oka, ahogy a korábbiakban már utaltunk rá, hogy a könyves hirdetések variabilitása megváltozik, a Filléres Könyvtár reklámozása válik dominánssá, ami jellemzően az addig megjelent címek felsorolásával történik (5. kép). Kivételt képez ez alól a szezonális hirdetés, amely nem a megjelent kötetekre, hanem a sorozat funkciójára (vizsgaaajándék) helyezi a hangsúlyt.

A könyves hirdetések számának csökkenése azt is eredményezi, hogy az egyes kötetek reklámjai nem külön oldalon, hanem a többi termék között jelennek meg, ugyancsak kép nélkül, de a részletes leírást megtartva (7. kép).

Végül érdemes kitérni az 1918-as évfolyamban alkalmazott hirdetési megoldásra is, amelyet vélhetőleg helytakarékosági szempontok motiváltak: minden oldal alján helyet kapott egy „könyves hirdetés”, amely a hirdetett kötet szerzőjét, címét és árát minden esetben közölte, és többnyire műfaját és célcsoportjának életkorát is feltüntette (8. kép).

Összefoglalás

Kutatásunk a magyar gyerek- és ifjúsági irodalom történeti aspektusú vizsgálatahoz kívánt hozzájárulni, különös tekintettel annak társadalom-történeti kontextusára, illetve intézmény- és reklámtörténeti vonatkozásaira. A munka során az intézményesülés és a nyitott könyvpiac időszakát, vagyis az 1888-tól az első világháború végéig tartó periódust vizsgáltuk a gyerekkiadás stratégiai és reklámtörténeti vonatkozásainak aspektusából, a korszak egyik meghatározó kiadóját, a Singer és Wolfnert állítva középpontba.

Az egyes kiadók gyerekkiadási stratégiáinak elemzése, illetve a gyerekkiadás reklámtörténeti vizsgálata a magyar gyerek- és ifjúsági irodalom történetének összefoglalásában is fontos jelenségekre mutathat rá. Bár egy ilyen összegzés megírása mint számos terület összehangolását igénylő, komplex feladat még előttünk áll, a tanulmány ennek egyik lehetséges irányához, az intézménytörténeti vizsgálathoz szolgál adalékkul, felhívva a figyelmet olyan tendenciákra és jelenségekre, amelyek kiterjedtebb és részletesebb vizsgálatra érdemesek. Ezek elvégzése a jövő feladata.

Források

Az Én Újságom (1889/1890, 1900, 1910, 1918, 1920)

Singer és Wolfner könyvkiadó cég összes kiadványainak jegyzéke 1885–1896,
Singer és Wolfner könyvkereskedése, 1896.

NÉMETH LUCA ANNA

L'éditeur Singer et Wolfner et ses activités de publication de livres pour enfants au tournant du siècle

1888–1920

Dans mon étude, je me propose de contribuer à l'étude institutionnelle de la littérature d'enfance et de jeunesse. Je m'intéresserai surtout au contexte socio-historique et aux annonces publicitaires présentées par l'éditeur Singer et Wolfner. La périodisation, proposée par Zoltán Hermann, pour la littérature d'enfance étant adoptée ici, la recherche que je présenterai étudie la période qui est celle de l'institutionnalisation de la sphère et du marché ouvert, c'est-à-dire les années 1888–1918. Au centre de la recherche: l'une des maisons d'édition majeures de l'époque, le Singer et Wolfner. La première grande unité de mon étude présente les ouvrages pour enfants publiés par l'éditeur en question. Quant à la deuxième partie, elle soumet à l'analyse les publicités que Singer et Wolfner ont fait paraître sur les pages d'*Az Én Újságom* [*Mon journal à moi*] aux années suivantes: 1888/1889., 1900, 1910, 1918, 1920. Il ressort de la recherche qu'au début Singer et Wolfner publièrent uniquement des ouvrages hongrois contemporains et des oeuvres de fiction, leur stratégie étant fondée sur une conception qui mettait en valeur la fonction didactique de la littérature d'enfance et de jeunesse. Des exemplaires étaient souvent offerts aux enfants en tant que cadeaux ou récompenses. Ce didactisme se manifeste dans les annonces publiées en *Az Én Újságom*. Les annonces en question – privilégiant les instruments verbaux au dépens des images – ciblent, assez efficacement, des groupes spécifiques.

Keywords: 19–20th centuries, history of book publishing, book publishing, history of advertising, children's and youth literature, history of children's and youth literature.

PALKOVICS BRIGITTA ÉVA

Képtelen képregénytörténet

Képregények a könyvtárakban

„A képregény az egy ronda rajzokkal, bugyuta mesékkel és gatyás fickókkal telezsúfolt csicsás képes újság.” – írta Scott McCloud képregénykészítő¹ *A képregény felfedezése* című 1993-as művében.²

Természetesen csupán ironizált. Kissé eltúlozva ugyan, de a képregényekre vonatkozó közfelfogást igyekezett tükrözni, amelynek megváltoztatására törekedett – többek között – említett írásában is.³ Persze, amikor elmélyülünk majd a témában, rájövünk, hogy hajdanán ezeknél sokkal súlyosabb vádak is érték a műfajt. Tanulmányom célja bemutatni, milyen változásokon ment keresztül elterjedésük éveitől napjainkig a képregények megítélése, legfőképp a könyvtárak, tágabban a kulturális szféra szemszögéből az Amerikai Egyesült Államokban. Szeretnék rámutatni, mennyire rögzös úton jutottak el az újságosok standjaitól a könyvtárak polcaiig. A képregénytörténeti korszakokat az átláthatóság kedvéért a szöveg támpilléreiként fogom felhasználni; elsődlegesen az angol megnevezésükkel.

Keresztes hadjárat a képregények ellen

A legtöbb írás, amelyet a képregények negatív megítélésével kapcsolatban olvastam, átutorja a 'Platinum Age'-nek nevezett korszakot – amely hozzávetőlegesen az 1880-astól az 1930-as évek végéig tartó időszakot öleli fel⁴ –, és kifejezetten a képregényfüzetek megjelenéséhez kapcsolja a műfajt kísérő stigmát. Nem úgy Randall W. Scott, a Michigan State University képregény-gyűjteményének katalogizáló könyvtárosa *Comics Librarianship, A Handbook* című, 1990-es kiadású könyvében. Két esetről is beszámol, amelyek bizonyítják, hogy már a füzetek születése előtt uralkodó típust, az újságok népszerű képregénycsíkjait is leminősítették. Az első történetben egy nyugdíjas professzorral való beszélgetését tárgyalja. Az idős úr elmondása szerint 1936-ban hallgatóként könyvtári kisegítő

¹ McCLOUD, 2015, i. m. <https://www.lambiek.net/artists/m/mccloud.htm> (2018. 04. 29.).

² McCLOUD, Scott, *A képregény felfedezése*, Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2007, 9.

³ McCLOUD 2007, i. m. 10–11.

⁴ SERCHAY, David S., *The librarian's guide to graphic novels for adults*, New York, Neal-Schuman, 2010, 32.

munkát végzett az egyetemi könyvtárban, és az ő feladata volt minden reggel, hogy az újságokból kihelyezésük előtt kitépkedje a képregénycsikokat.⁵ Szinte elképzelhetetlen számomra, hogy egy könyvtárban – ahol ma megfagy a levegő egy pillanatra, és egyszerre szisszen fel mindenki, ha szakadó papír hangját hallják –, külön emberük volt arra, hogy megtépázza a napilapokat. A másik eset kevésbé horrorisztikus. Egy egyetemi könyvtár által újra kiadott 1926-os aprónyomtatványról tesz említést Scott, amiben talált egy idézetet, amely a képregényolvasó fiúkat különnek és elbutítottak titulálja.⁶ Scott szerint elképzelhető, hogy a társadalmi megítélést befolyásolta a generációs szakadék azok között, akik a képregénycsikok elterjedése előtt nőttek fel és tanultak meg olvasni, és akik utána. Egyrészt a képregényolvasáshoz eltérő kognitív képességek szükségesek, mint az átlagos olvasmányokhoz, és ez zavarhatta az idősebb generációkat; másrészt a közvélekedés úgy tartotta, hogy a képes történeteket gyerekeknek és írástudatlanoknak készítik. Valószínűleg az egyetemen dolgozók amellet, hogy diákjaikat „megóvják,” azt akarták elkerülni a képregénycsikok kirekesztésével, hogy mások műveletlennek bélyegezzék őket, és megszólják intézményüket.⁷

A képregények aranykora, tehát a 'Golden Age' 1938-ban kezdődött az *Action Comics* című sorozat kezdő számának megjelenésével, amelyben Supermant mutatta be a később *DC Comics* néven ismert kiadó. Az ezt követő években olyan, ma is töretlen népszerűségnek örvendő karakterek születtek meg, mint Batman és Wonder Woman.⁸ Arról, hogy a kulturális szféra hogyan vélekedett az új műfajról, több a korszakban megjelent publikáció is képet adhat nekünk.

Sterling North irodalomkritikus 1940-ben adta közre *A National Disgrace* című cikkét a *Chicago Daily News*-ban. North a képregényfüzeteket mérgező gombaszaporulatokhoz hasonlította. Kritizálta a kiadványok szövegét, rajzait és nyomdai minőségét. Nemcsak egyszerűen rossznak, de a fiatalságra veszélyesnek is ítélte őket: „Durva feketéik és vöröseik tönkreteszik a gyermek természetes színérzékelését; az általuk bőr alá fecskendezett szex és gyilkosság türelmetlenné teszi a gyermeket a jobb, ámbár nyugodtabb történetekkel szemben.”⁹ Felszólítja a szülőket és tanárokat, hogy lépjenek fel a füzetek ellen, és a képregényvásárlás ellenszereként a könyvtárak és könyvesboltok látogatását ajánlja. Allítása sze-

⁵ SCOTT, Randall W. *Comics Librarianship, A Handbook*, Jefferson, London, McFarland & Company, 1990, 11.

⁶ SCOTT 1990, i. m. 12. Habár sem az eredeti könyv, sem Scott nem jelöli meg pontosan, honnan származik az írás, kis szerencsével sikerült rátalálnom: az *Asbury Park Press* nevű New Jersey-beli újság 1923. november 30-i számában jelent meg *The Drug of Reading* címmel.

⁷ SCOTT 1990, i. m. 12–13.

⁸ HOLSTON, Alicia, *A Librarian's Guide to the History of Graphic Novels = Graphic Novels and Comics in Libraries and Archives: Essays on Readers, Research, History and Cataloging*, szerk. Robert G. Weiner, Jefferson, McFarland & Company, 10.

⁹ NORTH, Sterling, *A National Disgrace* (= *Chicago Daily News*, 1940) című munkáját idézi SERCHAY, David S., *The librarian's guide to graphic novels for children and tweens*, New York, Neal-Schuman, 2008, 134.

rint: „a szülőt, aki nem szerzi meg gyermekének ezt az orvosságot, hanyag gondatlanság terheli.”¹⁰

Habár még a tömeghisztériát megelőző években járunk, már most előkerült egy büntetőjogi kifejezés, és a helyzet csak egyre drámaibb lesz. Nem lépünk nagyot az időben:

1941-ben két cikket jelentetett meg a témában Stanley Kunitz Pulitzer-díjas költő a *The Wilson Library Bulletin* magazinban, amelyben saját rovata volt.

Librarians To Arms című írásában többek között North vezércikkét is tárgyalta, egyetértett vele abban, hogy a képregényeken nevelkedő gyermek sérül, és úgy vélte, közömbös lesz számára minden nyugodtabb kikapcsolódási forma. Továbbá, vitatta egy a Columbia Universityn dolgozó professzor állítását, miszerint a képregények segíthetnek az olvasáskészség fejlesztésében és a tanulásban. Szerinte a képregények csak annyira képesek, hogy megteremtsenek „egy generációnyi rohamosztagost,¹¹ körzetvezető nácit, és durva, vakmerő szuperembert.”¹² Azzal zárja gondolatmenetét, hogy felteszi a kérdést a könyvtárosoknak: mit fognak tenni ez ellen?

Következő, *The Comic Menace* címet viselő cikke egy olyan könyvtáros hölgy kálváriáját tárta az olvasók elé, akit a vezetőség „kényszerített rá,” hogy képregényfüzeteket rakjon ki a fiataloknak az olvasószobába, mert az számos előnye között segíti őket az olvasásban. Amikor megpróbálta eltávolítani azokat, fellengzősnek titulálták, és tudára adták, amíg ott dolgozik, köteles az igazgatóság kéréseit teljesíteni, amíg azok nem ütköznek az intézmény szabályzatával. Mesél egy másik könyvtárosról is, aki azzal a ravasz módszerrel csalta törbe olvasóit, hogy képregényes feliratokkal látta el a könyvespolcokat, majd mikor adott címet keresték volna nála, elmondta, hogy nem is tartanak képregényeket, és más történeteket ajánlott helyettük.¹³

Mindhárom eddig tárgyalt szövegből egyértelműen kiderül, hogy a műfaj ellenzői szerepvállalást vártak az ügyben a könyvtárosoktól. Az szintén leszűrhető, hogy a képregényeknek akadtak védelmezők is. Közéjük tartozott Gweneira Williams gyermekkönyvtáros és Jane Wilson középiskolai könyvtáros is:

1942-ben a *Library Journal*ben jelent meg közös cikkük, a *They Like It Rough*, amelyben a kérdésre, hogy mit fognak tenni a könyvtárosok a képregények ügyében, azzal a kérdéssel válaszoltak: „Miért kellene bármit is tenni?”¹⁴ Majd annak a félelemnek az eloszlására, hogy a gyerekeket teljesen elrontják a képregények, kifejtették, hogy egy általuk általános iskolai felsősök körében végzett fel-

¹⁰ NORTH, Sterling, *A National Disgrace* (1940) című munkáját idézi SERCHAY 2008, i. m. 135.

¹¹ A Star Wars filmekben a sötét oldalt szolgáló katonák.

¹² KUNITZ, Stanley, *Librarians To Arms* (= *Wilson Library Bulletin*, 1941, 15, 670–671) című munkáját idézi SERCHAY 2008, i. m. 135.

¹³ KUNITZ, Stanley, *The Comic Menace* (= *Wilson Library Bulletin*, 1940, 15, 846–847) című munkáját dolgozza fel SERCHAY 2008, i. m. 135–136.

¹⁴ WILLIAMS, Gweneira, WILSON, Jane, *They Like It Rough They* (= *Library Journal*, 1942, 67, 204) című munkáját idézi SERCHAY 2008, i. m. 136.

mérésből kiderült, hogy a gyerekek azért kedvelik a füzeteket, mert kalandosak és izgalmasak, a hősök pedig legyőzik benne a rosszfiúkat. Szerintük tehát, habár gyenge minőségűek a kiadványok, nem veszélyesebbek ezek a történetek, mint bármelyik klasszikus tündérmese.

A veszélyre figyelmeztető írások áradata természetesen nem állt meg, és egyre erősebb befolyással bírtak a felnőtt társadalom körében. A kiadók már 1941-ben felismerték, hogy tenniük kell valamit a kétségek eloszlatására, és szerkesztőbizottságokat állítottak fel oktatókkal, pszichiátereikkel és közkedvelt hírességekkel. Azt remélték, hogy a tagok neveinek a füzetekben való feltüntetésével lecsitítják a kedélyeket, de ez az erőfeszítés kevésnek bizonyult.¹⁵

Vannak, akik az aranykor részeként, mások külön korszakként kezelik az 'Atomic Age' néven emlegetett, a II. világháború után kibontakozó időszakot. Ekkor kezdett alábbhagyni a szuperhős témájú képregények népszerűsége, és ezzel párhuzamosan növekedett az érdeklődés a sci-fi – főleg az nukleáris sugárzással kapcsolatos, innen a korszak neve –, a horror és a krimi típusú történetek iránt.¹⁶ Utóbbi két műfaj felemelkedése tovább rontott a képregények megítélésén. Olyan közösségek, főleg szülői csoportok megalakulásához járultak hozzá, amelyek minden lehetséges módon igyekeztek bojkottálni a kifogásolható címek eladásait. Listákat is készítettek az általuk elfogadhatónak és a veszélyesnek vélt címekről, amelyeket újságokban is közreadtak. Ezeket gyakran könyvtárosok is véleményezték; továbbá cikkek megjelentetésével támogatták a mozgalmat.

A *Library Journal* lapjain jelent meg 1948-ban Jean Gray Harker, korábbi ifjúsági könyvtáros cikke *Youth's Librarians Can Defeat Comics* címmel. A szokásos panaszok mellett arra figyelmeztetett, hogy a képregények erkölcsileg megrontják a fiatalságot azzal, ahogyan a bűntényeket tálalják, sőt mi több, ötleteket is adnak nekik a helytelen cselekvésre. Kritikával illette a gyermekkönyvtárosokat, mert szerinte alulképzettek, és ezért nem képesek a gyermekek olvasási szokásait megfelelő irányba terelni: el a képregényektől.¹⁷

Az 1948-as év több szempontból is fontos. Létrejött az *Association of Comics Magazine Publishers*, amely a kiadók kísérlete volt az öncenzúrára. Szabályzatot készítettek, amely tartalmazta például, hogy a történet nem tüntetheti fel szimpatikus fényben a bűncselekményeket, továbbá női karaktert nem lehetett egyetlen módon ábrázolni. Annak a füzetnek, amely megfelelt a követelményeknek, jóváhagyó pecsét került a borítójára, így adva a vevő tudtára, hogy a termék biztonságos. A kísérlet kudarcba fulladt, mert sok kiadó nem akart csatlakozni a szövetséghez, és olyanok is akadtak, akik engedély nélkül használták a pecsétet.¹⁸

Fredric Wertham pszichiáter szintén ebben az évben kezdte meg hadjáratát

¹⁵ SERCHAY 2008, i. m. 136–137.

¹⁶ *Képregényes alapfogalmak – Golden Age*, <http://halozsak.hu/hzs-tudastar/kepregony-es-alapfogalmak#goldenage> (2018. 04. 29.).

¹⁷ HARKER, Jean Grey, *Youth's Librarians Can Defeat Comics* (= *Library Journal*, 73[1948], 21) című művét dolgozza fel SERCHAY 2008, i. m. 137.

¹⁸ SERCHAY 2008, i. m. 137.

a műfaj ellen. Miután felfedezte, hogy fiatalkorú bűnöző kezeltjei közül sokan olvasnak képregényeket, interjút adott a *Collier's Magazine*-nak a témában *Horror in the Nursery* címen, majd publikált több neves folyóiratban is. A *The Psychopathy of Comic Books* nevű 1948-as szakmai fórumon szintén előadta nézeteit. Felfedezését, miszerint a képregények olvasása bűnözéshez vezet, nagy számban kommentálták.¹⁹ Megkezdődött a hisztéria. Az országban több helyen rendőri beavatkozások történtek, és törvényi keretek között kezdték szabályozni a képregények forgalmazását. Ez év október 26-án hatalmas képregényégetést tartottak Spencer városának lakói, amelyen részt vettek gyerekek, szülők és tanárok egyaránt. Az újságok lehozták a hírt, és az elkövetkező hónapokban számos közösség követte a példájukat.²⁰

Wertham, sikerén felbuzdulva, 1954-ben kiadta *Seduction of the Innocent* című könyvét, melyet gondosan beharangoztatott minden rendelkezésére álló médián keresztül.

Művében a már említett megállapításán kívül írt például a képregények: aggasztóan erotikus, esetenként homoerotikus töltetéről; szadomazochista, fasiszta karaktereiről; szerepéről abban, ahogy a gyermekek tekintélytisztelete sérül; olvasási nehézségeket okozó hatásokról. Olyan abszurd dolgokra hívta fel a figyelmet, mint hogy ha közelről nézünk egy félmeztelen férfit ábrázoló rajzot, a férfi válla külső női nemi szervre emlékeztet, és ezt a gyermeki szem rögtön észreveszi. Azt el kell ismerni, hogy bizonyos aspektusai a művének akkor létező problémára hívták fel a figyelmet: a legfiatalabb gyermek is hozzáfér felnőtt tartalmú képregényekhez. Viszont teljesen figyelmen kívül hagyta például a tény, hogy nemcsak kisgyermekek olvassák a műfajt. Habár azt állította, hogy hét év gondos vizsgálódás eredményeit taglalja könyvében, azokat nem támasztotta alá pontos adatokkal, továbbá semmiféle tudományos módszerrel vagy korábbi felfedezéssel.²¹ Mindezek ellenére a műve nagy népszerűségnek örvendett, többek között a *Library Journal* is tárgyalta.

A fokozódó zúgolódások orvoslására még a *Seduction* megjelenésének évében meghallgatásokat szervezett az Amerikai Egyesült Államok Szenátusa. A tanúk között volt Wertham is, aki vallomásában így nyilatkozott: „Úgy gondolom, Hitler kezdő volt a képregényiparhoz képest.”²²

Az üggyel foglalkozó szenátusi albizottság mindent összevetve arra jutott, hogy nincs kapcsolat a képregények és a fiatalkori bűnözés között, viszont a képregénykiadók öncenzúrája segíthet az elégedetlen közösségek megbékítésében. Még 1954-ben létrejött a *Comics Magazine Association of America*. Elkészítették

¹⁹ SERGI, Joe 2012, *1948 – The Year Comics Met Their Match*, <http://cblfd.org/2012/06/1948-the-year-comics-met-their-match/> (2018. 04. 29.).

²⁰ WERTHAM, Fredric, *Seduction of the Innocent* (New York, Rinehart & Company, 1954) című művét tárgyalja HAJDU, David, *The ten-cent plague, The great comic-book scare and how it changed America*, New York, Picador, 2009, 93–97, 114–117.

²¹ HAJDU 2009, i. m. 228–244.

²² SERGY 2012, i. m.

a korábbi, 1948-as verzióhoz nagyon hasonló, további kiegészítésekkel bővített szabályozásukat. Többek között nem volt szabad vulgáris szavakat használni, erkölcstelen módon karaktereket ábrázolni, a hatóságokat nem tüntethették fel rossz színben, a történeteknek a jó győzelmével kellett végződnie, nem promótálhatták a válást vagy a szülőkkal szembeni tiszteletlenséget, nem reklámozhattak narkotikumokat. Felállították a *Comics Code Authority*-t, amely hivatal az előírások betartását felügyelte. A kiadóknak most sem volt kötelességük csatlakozni, de a túlélésük érdekében szükségessé vált. A hivatal által elfogadott képregényekre rákerült a pecsét, melyen a következő felirat állt magyarra fordítva: A képregény-szabályozási hivatal által jóváhagyva. A CCA megalapítása véget vetett a képregények ellen folyó keresztes hadjáratnak. A szabályozás következményeként viszont például az *EC Comics*, akik főleg horror témájú kiadványokkal foglalkoztak, 1956-ra egy kivétellel minden címüket törölték.²³

A korszak tehát erősen képregényellenes hangulatban telt, és a könyvtárosok látván az eseményeket, és mondhatni válaszként a nekik célzott folyamatos felhívásokra, igyekeztek alternatívával szolgálni a gyermekeknek a képregények helyettesítésére, általában sikertelenül. A gyerekek meg tudták venni maguknak a füzeteket, ha nem találták meg a könyvtárban. A pedagógusok és könyvtárosok valószínűleg sérelmezték, hogy veszítettek a kontrollból a gyermekek olvasási szokásai felett, és sokan egyébként sem értették, miért szerethető a műfaj, amelynek vélhetően még károsító hatása is van az olvasáskészségre.²⁴ Ezeken felül, úgy vélem, hogy a könyvtárosok, mint individuumok nemcsak gyakorlati hozzáállását, de benső ellenérzéseit is erősen befolyásolhatták az őket ért kritikák, és a képregényekről való közvélekedés is, hiszen éppen a köznek kívántak megfelelni, igényeiknek a művelődés és fejlődés kapcsán eleget tenni. Minden tényezőt figyelembe véve érthető, hogy még évtizedekig éreztette hatását a stigma a könyvtári világban.

A stigma lassú kikopása

’Silver Age’-nek nevezik az 1956-al kezdődő időszakot. A szabályozás bevált, a kedélyek lassan lecsillapodtak. A kiadóknak viszont kreatívnak kellett lenniük, ha újra jövedelmező eladási mutatókat akartak produkálni. Visszatértek a szuperhősképregények kiadásához, a megkötések sora miatt most valóban a gyermeki olvasótáborot megcélozva, melynek eredményeképp az időszakban kijött történetek színesebbek, vidámabbak és néhol jóval komolytalanabbak voltak elődeiknél. A *DC Comics* nagy visszatérője *The Flash* nevű szupersebességű karaktere

²³ SERCHAY 2008, i. m. 138–140; *The Comics Code of 1954*, <http://cblfd.org/the-comics-code-of-1954/> (2018. 04. 29.).

²⁴ NYBERG, Amy Kiste, *How Librarians Learned to Love the Graphic Novel = Graphic Novels and Comics in Libraries and Archives: Essays on Readers, Research, History and Cataloging*, szerk. Robert G. Weiner, Jefferson, McFarland & Company, 2010, 28–29.

volt, kisebb módosításokkal. A *Marvel* 1961-ben dobta piacra *The Fantastic Four* című sorozatát.²⁵ Az 1960-as évek második felében megjelentek az *Underground Comics*, vagy gyakrabban *Comix* néven emlegetett magánszemélyek által nyomtatott és terjesztett képregények. Ez a mozgalom az ellenkultúra része volt, így érthető módon a felnőtt közönséget célozta meg kiadványaival, és nem felelt a CCA-nak. Az alkotók előszeretettel nyúltak a drog és szex témákhoz, így terjesztő társaikkal együtt gyakran kerültek szembe a törvénnyel.²⁶

Mindezen változásokkal párhuzamosan a tudományos világ nyitott a képregények felé, lépésről lépésre a kulturális szférát is ebbe az irányba terelve.

A. W. Sadler, egy vallástudománnyal foglalkozó egyetemi professzor 1964-ben az *American Quarterly*-ben tette közzé *The Love Comics and American Popular Culture* című tanulmányát, amelyben a romantikus képregényeket elemezte. Nem csak azért volt jelentős Sadler írása, mert egy lenézett műfajt tárgyalt tudományos igénnyel, hanem azért is, mert pozitívan nyilatkozott róla. Úgy vélte, hogy a romantikus füzetek azzal, hogy az emberben azt az érzetet keltik, hogy minden úgy van rendben és jól a világon, ahogy van, bizonyos stabilitást hoznak a társadalomba. Ezáltal „a popkultúra beteljesíti legjelentősebb funkcióját.”²⁷

Az akadémiai szintér hatalmas előrelépése volt a *Journal of Popular Culture* című tudományos folyóirat elindulása 1967-ben, amely Ray B. Browne kutató nevéhez fűződik. Ő alapította továbbá két évvel később az Ohio állambeli Bowling Green State University könyvtárának a *Popular Culture Library* nevű különgyűjteményét, és később a *Popular Culture Association* egyesületet is 1970-ben. Utóbbiban társa volt Russel B. Nye, a Michigan State University professzora, akivel a képregények és más popkulturális alkotások ügyét hasonló szenvedéllyel képviselték és kutatták, továbbá baráti kapcsolatot is ápoltak.²⁸

A képregényeket elfogadó, vagy inkább befogadó magatartás lassan kezdte meghódítani a könyvtárosokat. Ezt bizonyítja Ann Prentice, a könyvtártudomány professzorának *The Comics Scene* című írása is, amely 1968-ban jelent meg a *Library Journal* lapjain:

Prentice úgy vélte, hogy „Nem minden képregény degradáló, erőszakos és jelent biztos utat a bűnözéshez.” A korábbi kritikákra való reflektálás után néhány előnyét is kiemeli a műfajnak, mint például, hogy megszeretheti az olvasást, továbbá engedi egy kicsit álmodozni az olvasót, elrepíti egy ideálisabb világba.

²⁵ NYBERG 2010, i. m. 30. *The Silver Age of Comic Books*, <http://vtropes.org/pmwiki/pmwiki.php/UsefulNotes/TheSilverAgeOfComicBooks> (2018. 04. 29.).

²⁶ SERCHAY 2010, i. m. 35.

²⁷ SADLER, A. W., *The Love Comics and American Popular Culture* (= *American Quarterly*, 1964, 16, 48–90) című munkáját idézi ELLIS, Allen, HIGHSMITH, Doug, *About Face, Comic Books in Library Literature = Serials Review*, 26(2000), 2, 30.

²⁸ ELLIS, HIGHSMITH 2000, i. m. 30–31; *Conversations with Scholars of American Popular Culture*, 2002, http://www.americanpopularculture.com/journal/articles/fall_2002/browne.htm (2018. 04. 29.).

Szerinte a könyvtáraknak érdemes lenne helyet biztosítaniuk a képregényeknek az állományukban, és néhány címet is ajánl a kezdéshez.²⁹

Az ezüstkor végét a képregénysorozatokba beszivárgó komolyabb témák hozták el. 1971-ben Stan Lee képregényíró az Egyesült Államok Egészségügyi Oktatási és Jóléti Minisztériumának felkérésére írt egy Pókember történetet, amelyben a drogok használatának negatív hatásaira hívja fel a figyelmet. A CCA nem hagyta jóvá a történetet taglaló számokat, azokat mégis piacra bocsátotta a Marvel kiadó. Ez végül még ebben az évben a szabályzat revíziójához vezetett: narkotikumok ábrázolása abban az esetben engedélyezett, ha azoknak veszélyeire hívják fel a figyelmet vele. A horror karakterek használatának ügyében is enyhítés történt, hogy az olyan iskolákban is tárgyalt klasszikusok, mint a Drakula vagy a Frankenstein kiadásra kerülhessenek képregény formában.³⁰ Ez utóbbi változás is a kulturális szféra nyitását vetítette elő a műfaj felé.

A 'Bronze Age' 1970-től – avagy Jack Kirby, elismert képregényalkotó DC Comics-hoz szerződésétől –, 1986-ig tartott. A CCA szabályzatának enyhülése fényében egyre komolyodtak a szuperhősképregények, sokszor egészen sötét hangulatú történetek kerültek a piacra. Meg akarták mutatni az alkotók a már meglévő és a leendő olvasóknak, hogy képesek realisztikusabb, a kor társadalmi problémáit érintő műveket létrehozni: foglalkoztak a vietnámi háború hatásaival; igyekeztek visszavenni a női karakterek szexista ábrázolásmódjából; megjelentek az első afroamerikai és egyéb színes bőrű szuperhősök, és a rasszizmus mint téma. A horror műfajhoz is vissza-visszatértek, ez gyakran keveredett vallási elemekkel. Ebben az időszakban született meg Swamp Thing karaktere, és az ő sorozatában debütáló John Constantine is, az ő történeteikben a misztikum sokszor keveredik társadalmi problémákkal és politikával.³¹

Az 1970-es években jelentős mennyiségű a képregényeket tárgyaló tudományos ismeretterjesztő mű látott napvilágot. Köztük Jim Steranko a *Steranko History of Comics* című két kötetes történeti írása 1970 és 1972-ben, és Reinhold Reitberger és Wolfgang Fuchs *Comics, Anatomy of a Mass Medium* című szintén 1972-es könyve is.³² Majd a médium pozitív megítélését tovább erősítette, legfőképp könyvtárosok köreiben, Will Eisner:

Eisner, aki akkor még The Spirit nevű képregénykarakteréről és annak történeteiről, továbbá a képregénykészítés oktatásának terén végzett munkájáról volt híres, cikket írt *Comic Books in the Library* címen. 1974-ben a *School Library Journal*-ben jelentette meg írását, amelyben a képregényeknek az oktatásban való felhasználását tárgyalta, sőt mi több, támogatta és ajánlotta. Emellett arra is fel-

²⁹ PRENTICE, ANN E., *The Comics Scene* (= *Library Journal*, 1968, 93, 59) című munkáját idézi ELLIS, HIGHSMITH 2000, i. m. 31.

³⁰ SERCHAY 2008, i. m. 140–141.

³¹ HOLSTON 2010, i. m. 11. *The Bronze Age of Comic Books*, <http://tvtropes.org/pmwiki/pmwiki.php/UsefulNotes/TheBronzeAgeOfComicBooks> (2018. 04. 29.).

³² ELLIS, HIGHSMITH 2000, i. m. 24.

hívta a figyelmet, hogy a képregényeknek ott lenne a helyük az iskolai könyvtárak polcain.³³

A könyvtárosok publikációi között ugyanebben az időben elkezdtek megjelenni azok a cikkek, amelyek már nem arról szóltak, hogy értékes és gyűjtésre alkalmas-e a műfaj, hanem ahhoz igyekeztek használható információkkal szolgálni, hogyan érdemes a gyűjtésükbe belefogni; később ez a hozzáállás lett a standard. Az egyik ilyen cikk 1972-ből John A. Parkertől származott *Literature of the Comics, A Guide to Recent Works* címen, amelyet a *Virginian Librarian* című folyóiratban adtak közre.³⁴ 1974-től már több olyan írás is felbukkant, amely könyvtárak képregénygyűjteményeivel kapcsolatos sikerekről számolt be.

Jan Ballard és Christine Kirby a Florida Public Library dolgozói *Batman? Spiderman? Archie? In the Library???* című írásukban a képregények ifjúsági gyűjteményükbe való beépítésükről tájékoztatták a szakmát a *School Library Journal* ugyanazon számában, amelyben Will Eisner is publikálta már említett cikkét. Feltették a kérdést, hogy miért gyűjtene egy könyvtár képregényeket, hogy rögtön meg is válaszolják: „Mert a gyerekek olvassák. Kell más indoklás?”³⁵

1978-ban adták ki Will Eisner az *A Contract With God and Other Tenement Stories* című művét. Egy Baronet Press nevű kisebb kiadó gondozásában jelent meg, később viszont látva a mű sikerét, a nagy és ismert kiadók is érdeklődni kezdtek a *graphic novel*³⁶ műfaj iránt. A képregényüzletek után a könyvesboltok is elkezdtek forgalmazni ezeket a fajta kiadványokat, így szélesebb olvasói réteghez értek el, mint a füzetek. Az 1980-as évekre megnyílt a kapu azok előtt az alkotók előtt is, akik mind művészetileg, mind irodalmilag újat vagy merészet akartak létrehozni a képregények világában. A hosszabb, kerek történetekkel operáló, igényesebb és strapabíróbb kötésű művek lassan elkezdtek megváltoztatni a képregényekről kialakult képet a közvéleményben.³⁷

Az 1980-as évek első felében érdekes vita bontakozott ki egy cikk körül a *School Library Journal* lapjain.

A *School and Community* nevű folyóiratban Larry D. Dorrell és Muriel Battle *The Comic Book Caper* című írásukban iskolai könyvtárak képregény-gyűjteményével kapcsolatos észrevételeiket osztották meg. Eszerint a gyűjtemény növekedést idézett elő a látogatók és kölcsönzők számában, továbbá a képregények

³³ Eisner, Will, *Comic Books in the Library* (= *School Library Journal*, 21[1974], 2) című művét tárgyalja ELLIS, HIGHSMITH 2000, i. m. 32; GRENNAN, Rory, *Will Eisner Week* 2016, <https://fsuspecialcollections.wordpress.com/2016/03/01/will-eisner-week-2016/> (2018. 04. 29.).

³⁴ ELLIS, HIGHSMITH 2000, i. m. 31.

³⁵ BALLARD, Jan és KIRBY, Christine, *Batman? Spiderman? Archie? In the Library???* (= *School Library Journal*, 21[1974], 2, 77) című munkáját idézi ELLIS, HIGHSMITH 2000, i. m. 32.

³⁶ Továbbiakban: GN.

³⁷ CORNOG, Martha, PERPER, Timothy, *Introduction: Origin Stories = Graphic novels beyond the basics: insights and issues for libraries* szerk. Martha Cornog, Timothy Perper, Santa Barbara, Libraries Unlimited, 2009, xviii-xix.

olvasása pozitív viselkedésbeli változásokat eredményezett, és a szülőktől pedig nem érkezett semmiféle panasz.³⁸

Az erre reagáló írások szerzőinek némelyike egyetértett, és példával is szolgált, mások az 1950-es évek visszhangjaként kritizálták azokat a könyvtárosokat, akik ilyen fajta „szeméttel” akarják bevonni a gyerekeket. A vita szépen lassan elhalt, közben pedig előkerült az a téma, hogy a könyvtárosoknak a képregények iránt elhivatott olvasók és kutatók igényeinek ugyanúgy igyekezniük kell megfelelni, mint bármely más terület szerelmeseinek.³⁹ Randall W. Scott, aki ekkor már a Michigan State University képregény-gyűjteményének katalogizálásával foglalkozott, 1984-ben publikált egy írást *Comics Alternative* címen, érintve az előbb említett témakört. Többek között megjegyezte: „[...] érdemessé vált felülvizsgálni a gyűjtőköri szabályzatainkat.”⁴⁰

Habár a legtöbbben még mindig nem tekintették valódi, értékes művészeti formának, a korszakban a mérleg egyértelműen a képregények elfogadásának oldalára húzott. Ebben közrejátszott az is, hogy vizsgálni kezdték a televízió viselkedésre gyakorolt hatását, és így ez a jelenség vette át a veszélyforrás szerepét, amelytől meg kell védeni a fiatalokat.⁴¹ Azt hiszem, minden felnövekvő generációra jut egy ilyen bűnbak, manapság a mobiltelefonokat támadják sokan.

Bekerülés a kánonba

A 'Modern Age', vagyis modern kor olyan címek megjelenésével kezdődött 1986-ban, mint Frank Millertől a *Dark Knight* vagy Alan Moore-tól a *Watchmen*. Ez a korszak még ma is tart, és az élet által megkeményített szuperhősök, az antihősök és az egyszerű emberből megmentővé vált, emberi problémákkal küzdő karakterek uralják, természetesen a GN formátummal és műfajaival karöltve.⁴²

Az 1980-as évek második felére a CCA képregénykiadókra gyakorolt hatása meggyengült. A népszerű kiadók sok felnőtteknek szóló füzetet hoztak ki, amelyeknek nem kellett megfelelniük a szabályozásoknak, az új független kiadók közül pedig voltak olyanok, amelyek alapvetően nem is csatlakoztak már a kiadók egyesületéhez, így nem mutatták be kiadványaikat. 1989-ben újabb revízió esett át a szabályzat, már engedélyezett volt például a homoszexualitásra való utalás a képregényekben, ameddig az a rajzokban nem jelent meg egyértelműen.⁴³

Szintén ezekben az években fedezték fel maguknak a könyvtárak a GN formá-

³⁸ DORRELL, Larry D., BATTLE, Muriel, *The Comic Book Caper* (= *School and Community*, 67[1980], 10, 14–15) című művét tárgyalja ELLIS, HIGHSMITH 2000, i. m. 34.

³⁹ ELLIS, HIGHSMITH 2000, i. m. 33–34.

⁴⁰ SCOTT, Randall W., *Comics Alternative* (= *Collection Building*, 1984, 6, 23–25) című munkáját idézi ELLIS, HIGHSMITH 2000, i. m. 34.

⁴¹ NYBERG 2010, i. m. 30.

⁴² HOLSTON 2010, i. m. 10–11.

⁴³ SERCHAY 2008, i. m. 141.

tumot, és ennek hatására a kiadók már nemcsak önálló műveket, de gyűjteményeket is adtak ki bekötött formátumban.⁴⁴

Patrick Jones írt elsők között a GN-ről a könyvtárak nézőpontjából. 1988-ban jelent meg *Getting Serious about Comics* címen a cikke a *Voice of Youth Advocates* című folyóiratban, amelyben általánosan tárgyalta a GN-t és a *trade* kiadásokat, majd megállapította, hogy illik rájuk a könyv kifejezés, és ennek fényében érdemes lehet gyűjteni őket még az olyan könyvtárakban is, ahol mondjuk a képregényfüzeteket mellőzik.⁴⁵

1989-ben már arról írnak a periodikákban, hogy azok a könyvtárak, amelyek képregényfüzeteket és GN-eket gyűjtenek, a kiadványok kedvező hatásairól számoltak be: segítenek a felhasználóknak abban, hogy új érdeklődési köröket találjanak, és ami talán még fontosabb, bevonzzák a bizonytalanabb olvasókat is.

Randall W. Scott 1990-ben adta ki *Comics Librarianship: A Handbook* című művét, amely a könyvtártudományi szakirodalom terén az elsők között volt, amely a képregényekkel foglalkozik. Pozitív kritikákat kapott, és sokan hivatkoztak⁴⁶ és hivatkoznak rá ma is. Arról ír benne, milyen tapasztalatokat szerzett képregény-könyvtárosként, hogyan lehet a leghatékonyabban gyűjteményt építeni és rendben tartani, mi kell ahhoz, hogy jó könyvtárosai legyünk egy ilyen kollekciónak.⁴⁷

1992-ben Art Spiegelman *Maus: A Survivor's Tale* című GN művével elnyerte a Pulitzer-díjat. Ez volt az első alkalom, hogy ekkora elismerésben részesült egy képregénykészítő.⁴⁸ Új időszak kezdődött a könyvtárak és képregények kapcsolata számára. Az ezt követő években, bár nem feltétlen csak az elismerésből kifolyólag, a kapcsolódó könyvtárosi publikációk már főleg a GN és *trade* kiadványokkal foglalkoztak, háttérbe szorítva a képregényfüzeteket. Abban a legtöbbben egyetértettek, hogy érdemes gyűjteni, de az vitatéma volt, hogy csak fiataloknak vagy felnőtteknek is értékes olvasmány lehet-e. További téma volt az 1990-es években a képregényolvasás tanulásra és olvasáskészségre való hatása, de már nem a veszélyeit, hanem az előnyeit tárgyalták.⁴⁹ 1998-ban a *Serials Review*-ban kijött Michael R. Levin *Comic Books and Graphic Novels: What to Buy?* című cikke.⁵⁰ Tehát ebben a műfajban is eljutottak oda, hogy nem a miért volt már a kérdés, hanem a mit és hogyan.

A képregények a kétezres évekre bejutottak a legtöbb iskolai és közkönyvtárba, a folyóiratok pedig nem győztek írni a műfajról, most már beleértve a *mangát*

⁴⁴ MILLER, Steve, *Developing and Promoting Graphic Novel Collections*, New York, Neal-Schuman, 2005, 15.

⁴⁵ JONES, Patrick, *Getting Serious about Comics* (= *Voice of Youth Advocates*, 1988, 11, 15–16) című munkáját tárgyalja ELLIS, HIGHSMITH 2000, i. m. 35.

⁴⁶ ELLIS, HIGHSMITH 2000, i. m. 35–36.

⁴⁷ SCOTT 1990, i. m.

⁴⁸ MILLER 2005, i. m. 15.

⁴⁹ ELLIS, HIGHSMITH 2000, i. m. 36–38.

⁵⁰ MILLER 2005, i. m. 17.

is, ami hódítani kezdett. Rengeteg szemle jött ki a régi és új GN címekről, hogy a könyvtárakat ellássák ajánlásokkal. Az American Library Association is a GN-t választotta a 2002-es év *Teen Read Week* eseményére témaként.⁵¹ Továbbá több szakirodalmi művet is kiadtak ezekben az években a GN és könyvtárak kapcsolatának ismertetésére és a hasznos ismeretek átadására.

A könyvtárosok részéről tanúsított pozitív szerepvállalás Neil Gaiman író t megindította. Következő szavai a 2002-es nyári ALA konferenciát kommentálva hangzottak el tőle, amelyen Art Spiegelmannal együtt ő is részt vett:

„[a könyvtárosok] Tudták, hogy igény van a *graphic novel* kiadványokra, és odajöttek hozzánk, hogy megkérjenek „Mondjátok el, mit kell tudnunk. Keresik őket az emberek, mi pedig még azt sem tudjuk mik is valójában.” Annál a pontnál, emlékszem, kint álltunk Atlantában az esőben. Art Spiegelman elővett egy cigarettát, én pedig azt mondtam neki „Minden megváltozott. Ez nem az a világ, amelyben a múlt héten léteztünk.” És valóban, hirtelen egy olyan világgá vált, amelyben nyertünk. Abban a pillanatban a harc, ami azért folyt, hogy a képregényeket komolyan vegyék és a világ részei lehessenek, sikerrel zárult.”⁵²

A Marvel Comics 2001-ben kilépett a képregénykiadók egyesületéből, így a CCA befolyása tovább gyengült, 2007-re már csak néhány kiadó maradt a fennhatóságuk alatt, és 2011-re végül a Comics Magazine Association of America bejelentette, hogy a szabályzat szellemi tulajdonjogát eladta a *Comic Book Legal Defense Fund* nonprofit szervezetnek. A CBLDF fő célja, hogy az alkotókat, kiadókat és forgalmazókat védelmezze az amerikai alkotmány első kiegészítésének nevében.⁵³

A képregények saját díjaikon kívül folytatják az irodalmi díjak bezsebelését, a *The Sandman, Overture*, Neil Gaiman író képregénysorozatának gyűjteményes kötete 2016-ban nyert Hugo-díjat *Best Graphic Story* kategóriában.⁵⁴ Emellett egyre több film és sorozat készül belőlük, ennek épp fénykorát éljük.⁵⁵ A filmek gyakran növelik az érdeklődést az adaptált címek képregényei iránt.⁵⁶

Csupán kicsivel több, mint száz évet ölel fel a modern képregénytörténet, mégis rengeteg mindent megélt ez a médium. Rögös volt az útja, hiszen a papír és a tinta minőségétől kezdve a grafikai megvalósításon keresztül a témáikig mindenben találtak kivetnivalót kritikusai. Szemétnek, sőt, veszélyes szemétnek bélyegezték meg, majd elfelejtették, később újra felfedezték maguknak és elfo-

⁵¹ MILLER 2005, i. m. 18–19.

⁵² Neil Gaiman egyik interjúját idézi SERCHAY 2010, i. m. 6.

⁵³ SERCHAY 2008, i. m. 141. *The Comics Code*, <http://tvtropes.org/pmwiki/pmwiki.php/UsefulNotes/TheComicsCode> (2018. 04. 29.).

⁵⁴ *The Sandman: Overture*, Wins Best Graphic Story at the 2016 Hugo Awards, 2016, <https://www.vertigocomics.com/blog/2016/08/22/the-sandman-overture-wins-best-graphic-story-at-the-2016-hugo-awards> (2018. 04. 29.).

⁵⁵ ARRANT, Chris, *The Full COMIC BOOK Television Release Schedule*, 2018, <https://www.newsarama.com/30432-the-full-comic-book-television-release-schedule.html> (2018. 04. 029.).

⁵⁶ SERCHAY 2010, i. m. 67.

gadták a pedagógusok, tudósok, könyvtárosok. Természetesen mindig maradnak és lesznek is olyanok, akik lenézik, vagy csak nem kedvelik a képregényeket; és azt a stigmát sem sikerült például még teljesen levetkőznie, hogy csak gyerekeknek és fiataloknak való műfaj. Mindenesetre elmondható, hogy a könyvtárakban már nem kérdés, hogy gyűjtsék-e legalább a GN kiadványokat, biztos és elismert helyük van a polcokon, és a füzeteket is valószínűleg főleg csak nehéz tárolhatóságuk és alapvető sérülékenységük miatt mellőzik.⁵⁷ A képregényégetések így már csak városi legendáknak hangzanak.

PALKOVICS, BRIGITTA ÉVA

Histoire des bandes dessinées

Les BD aux bibliothèques

L'objectif de mon étude est la présentation des transformations qu'a subies l'évaluation des bandes dessinées dans la sphère culturelle américaine, depuis la création du genre jusqu'à aujourd'hui. Je montrerai le chemin raboteux qui les menaient des kiosques de journaux jusqu'aux bibliothèques. Je m'appuierai sur la périodisation en usage de l'histoire des bandes dessinées: elle me permettra de traiter de la croisade anti-BD des premiers temps et de la canonisation ultérieure du genre.

Keywords: 20th century, Culture, library, USA, pop culture, comics.

⁵⁷ SCOTT 1990, i. m. 17.

KÖZLEMÉNYEK

Egy ismeretlen pécsi egyházi könyvgyűjtemény történetének margójára. – A pécsi növendékpapság könyvtárának kéziratos forrása a 19. század második harmadából¹ – A „Csipkerózsika álmából” ébredező Pécsi Egyházmegyei Könyvtár 2018. késő őszi rendezési munkálatai közben került a kezünkbe egy ismeretlen eredetű, kötés nélküli, első két lapján égési nyomok miatt töredékes, 42 leveles kézirat. A forrás a Pécsi Püspöki Szeminárium növendékpapsága könyvtárának eddig ismeretlen működési dokumentuma az 1841 és 1884 közötti időszakról. A kispapok saját elhatározásból létrehozott „ifjúsági” bibliotékájának történetéről ez idáig – tudomásunk szerint – nem került elő sem levéltári kézirat, sem nyomtatott dokumentum.

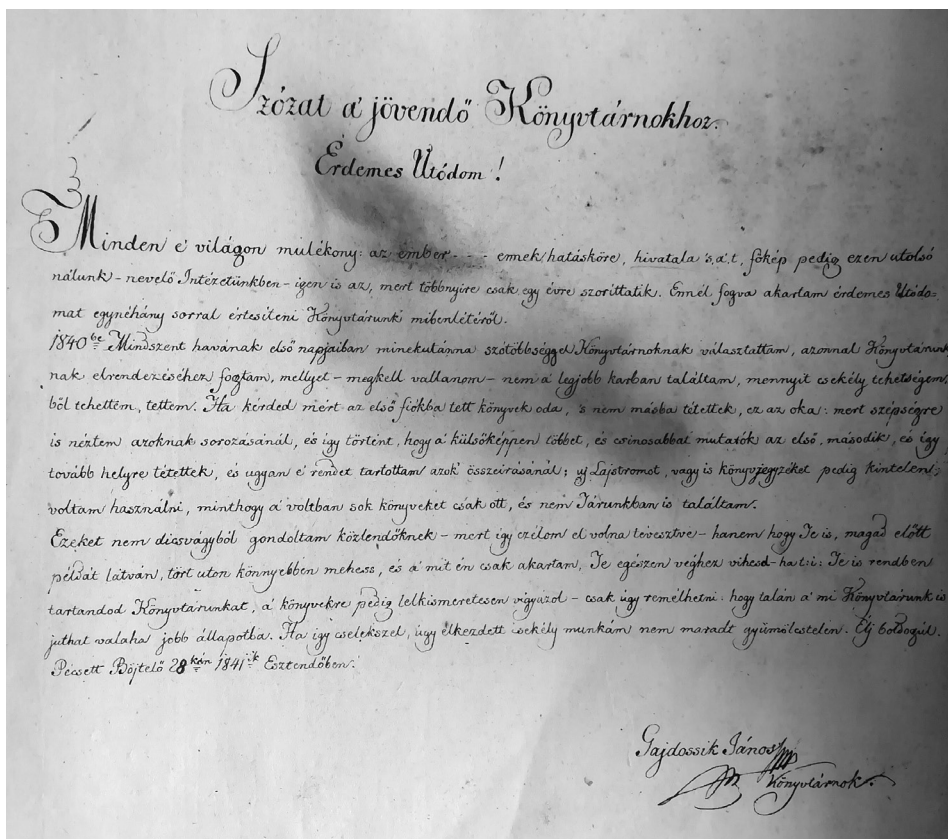
A kéziratos forrás szövegéből egyértelműen kitűnik, hogy az egy lelkiismeretes könyvtáros kezdeményezésére íródott, a könyvtárrendezés utáni, az arra „Érdemes Utódok” által megvalósítandó zökkenőmentes működés érdekében. A dokumentumot könyvtárnokok folytatták, de bizonyos részek (pl. számadások) vezetése – nem tudni miért – 1865 környékén megszakadt. A kézirat több részből áll: az első rész a *Törvények*, azt követi egy *Szózat*, majd harmadik egységként egy könyvtárnok-lista következik. A fő része a könyvtár katalógusa kb. az 1860-as évek közepéig megvalósult gyarapodásokkal, azután a bibliotéka számadásainak sora, végül az egészet egy vegyes katalógus-kiegészítés zárja.

A gyöngybetűkkel felvezetett hétpontos *Törvények* részben a könyvtár – mai szóval élve – küldetési nyilatkozatát és működési szabályzatát találjuk meg. Szerzője Gajdossik János könyvtárnok² volt 1841-ben, aki a bibliotéka „szomorú elhanyagolt állapotjától unszolva szükségesnek találta” annak működését szabályokba foglalni, állományát pedig katalógusban közzé tenni. A könyvtár létezésének hitvallása a kézirat legsérültebb része, így csak következtetni tudunk a megmaradt szövegrészekből a valódi mondanivalóra. A papság szent kötelességét állítja a szöveg középpontjába: feladata az Anyaszentegyház jogainak védelme érdekében újabb és korszerű, magyar és külföldi szakkönyvek és olvasmányok megszerzése, és ezáltal a leghaladóbb gondolatok átadása.

A szabályzatot közmegegyezéssel a növendékpapok dolgozták ki, ezzel is elősegítve az elhanyagolt állapotban levő gyűjtemény fontosságának hangsúlyozását. Minden kispap 30 krajcárt volt köteles a könyvtár gyarapítási és működési költségeinek fedezésére megfizetni. A könyvtárnokot az iskolai év első vasárnapján titkos szavazással választották meg (nem volt osztály meghatározva), olyan diákok köréből, akik hajlandóságot mutattak. A könyvtárnok a ductorok és vice-ductorok jelenlétében vette át a könyvtárat, egyben jóállást garantálva annak állományára. A szabályzat szerint könyveket és hírlapokat a könyvtár nem kölcsönzött, csak azok helyben használatát biztosította. A könyvtár költségvetéséről minden félévben számot kellett adnia: a bevételekről és a kiadá-

¹ [A Pécsi Nevendék Papság könyvtárának katalógusa és számadásai, Kézirat, Pécs, 1841–1884.] 42 lev. [Több kéz írása [Gajdossik János, Bakody Károly, Kanyó Ignác, Pencz János, etc.]

² Későbbi kakasdi plébános. BRÜSZTLE, Josephus, *Recensio* universi cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis, III. Tomus. Quinque-Ecclesiis, Typis Andreae Madarász, 1879, 204.

2. kép: Gajdossik János könyvtárnok „Szózata” érdemes utódjához (1841. február 28.)

A Szózat szövegét az alábbiakban közöljük:

„Szózat a' jövendő Könyvtárnokhoz.
Érdemes Utódom!

Minden e világon mulékony: az Ember ennek hatásköre, hivatala s. a. t., főkép pedig ezen utolsó nálunk – nevelő Intézetünkben – igen is az, mert többnyire csak egy évre szorítatik. Ennél fogva akartam érdemes Utódomat egynéhány soral értesíteni Könyvtárunk mibenlétéről.

1840-be Mindszent havának első napjaiban minekutána szótöbbséggel Könyvtárnoknak választottam, azonnal Könyvtárunknak elrendezéséhez fogtam, melyet – megkell vallanom – nem a legjobb karban találtam, mennyit csekély tehetségemből tettem, tettem. Ha kérdeud mért az első fiókba tett könyvek oda, s nem másba tétettek, ez az oka: mert szépségre is néztem azoknak sorozásánál, és így történt, hogy a külsőképpen többet, és csinosabbat mutatók az első, második és így tovább helyre tétettek, és ugyan é rendet tartottam azok összeírásánál: új Lajstromot, vagy is könyvjegyzéket pedig kintelen voltam használni, minthogy a' voltban sok könyveket csak ott, és nem Tárunkban is találtam.

Ezeket nem dicsvágyból gondoltam közlendőnek – mert így célom el volna tévesztve – hanem, hogy Te is, magad előtt példát látván, tört uton könnyebben mehetsz, és a’ mit én csak akartam, Te egészen véghez viheted – Ha t.i. Te is rendben tartandod Könyvtárunkat, a’ könyvekre pedig lelkiismeretesen vigyázol – csak úgy remélhetni, hogy talán a’ mi Könyvtárunk is juthat valaha jobb állapotba. Ha így cselekszel, úgy elkezdett csekély munkám nem marad gyümölcstelen. Éljj boldogul.

Pécsett Bőjtelő 28-kán 1841-ik Esztendőben.

Gajdossik János könyvtárnok³

Verzóján az 1841 és 1882 közötti tanévekben szolgálatot teljesítő könyvtárnokok listáját találhatjuk, több kézjegy általi kiegészítésekkel. A névjegyzéket végigtekintve adalékot kaphatunk a pécsi egyházmegyei papság korai, szemináriumbeli feladatvállalásaihoz:

<i>Év</i>	<i>Könyvtárnok</i>
1841/42 – 1842/43	Gajdossik János
1843/44	Harmath Márton
1844/45	Kallenberger József
1845/46 – 1846/47	Felder Vilmos
1847/48	Udvardy János
1848/49	Szántó Zsigmond
1849/50	Ruzsinszky Nándor
1850/51	Petrich János
1851/52	Szemenyei Mihály
1852/53	Szemes János
1853/54	Szemenyei Mihály
1854/55	Vlasits Gábor
1855/56	Rozgonyi Gábor ³
1856/57	Teslér Róbert ⁴
1857/58	Komáromy Tivadar
1858/59	Haragó József
1859/60 – 1860/61	Obadich Ferenc
1861/62 – 1862/63	Németh Béla
1863/64	Bakody Károly
1864/65	Kanyó Ignác
1865/66	Pencz János
1866/67	Szekeres Ferenc
1867/68	Erős Endre
1868/69	Körmendy alias Fingernagel Károly

³ 1855. január 30-án kilépett.

⁴ 1857. szeptember 20-án meghalt.

Év	Könyvtárnok
1869/70	Bencze István
1870/71	Heid János
1871/72 – 1873/74	Magyar Miklós
1874/75	Magyar Zsigmond
1875/76 – 1876/77	Rathman Baltazár
1877/78	Götz Sándor
1878/79	Cser Gyula
1879/80 – 1880/81	<i>nincs adat</i>
1881/82	Klein József

Ezt követi 25 levélen keresztül a bibliotéka betürendes katalógusa, amelyet a kézirat végén még 4 oldalnyi grafitceruzával megírt vegyes könyvjegyzék egészít ki. A katalógus adatfelvételi elemei: könyvszám; a munka szerzője vagy szerkesztője; a munka címe; kiadási év; kötetszám; észrevételek. A katalógus több kéz (könyvtárnokok) írása, a kiadási dátumokból következtetve nagyjából 1865-ig vezette a pécsi növendékpapság a könyvek szerző szerinti betürendes lajstromozását.

A Növendék Papság Könyvtárának 446 művet tartalmazó (1239 kötetben) alapállománya nagyrészt 19. században kiadott nyomtatványokat tartalmazott, kisebb töredékben 18. század második felére keltezhető munkák is fellelhetők voltak benne. A legkorábbi művek 1712-re és 1717-re datálódtak⁵, a legutolsó részben feljegyzett kiegészítésben pedig a „legfiatalabb” nyomtatvány 1884-es keltezésű. Ekképpen az egész forrás használatának ezt a végdátumot tekintjük. Ez a végső lista igen elnagyolt, csak egy gyors lajstromozás eredménye. Tematikájában döntő többségben vallástudományi, egyháztörténeti, egyházi jogi, történeti és helytörténeti munkákat, egyházi beszédek gyűjteményeit tartalmazta. A dokumentumok nyelve zömében magyar, német és latin. Periodikák közül időszakosan megtalálható volt a *Budapesti Szemle*, a *Családi Lapok*, a *Hasznos Multságok*, a *Hazai és Külföldi Tudósítások*, a *Kalauz*, a *Magyar Sion*, a *Magyarország és a Nagyvilág*, a *Religio és Nevelés*, valamint az *Egyházi Tudósítások*, a *Tudományos Gyűjtemény*, a *Vallási és Egyházi Tár*. Német nyelvű a *Magazin für katholische Geistliche*.

Az észrevételekben talált possessorok feljegyzése szerint az ajándékozók között találjuk báró Szepesy Ignác (1828–1838), Scitovszky János (1838–1849) pécsi püspököket, Csajághy Károly, Farkas József, Juranits László, Laubhaimer Ferenc, Lechner János, Pleininger Ferenc, Virág Mihály, Vizer Bálint, Vörös Mihály pécsi kanonokokat, Haas Mihály prépostot, Jónás József apát, tolnai főesperest, Borbély György mohácsi segédlelkészt. Könyvek kerültek a könyvtárba a Szent István Társulattól is. A „tulajdonos” növendékpapok is gyarapították ajándékozóként a könyvtárat: így Bene István, Fekter Ferenc, Rezler Gyula, Rudnay István, Szauter Antal, Szemenyei Mihály, Szuly József, Verner Rudolf.

⁵ JAMAIGNE, Jean Ernest de: *Thronus Veritatis Evangelicae...* Viennae prostat apud Joannem Baptistam Schönwetter, S. C. M. Aulæ, & Universitatis Bibliopolam, 1712. FABER, Matthias: *R. P. Matthiae Fabri concionum operis tripartiti pars hyemalis, de dominicis. Editio octava, juxta primam correctior aliis & auctior quadruplici Indice Concionum, Rerum memorabilium, Materialium, Controversiarum & Caeremoniarum.* Coloniae Agrippinae, Sumptibus Henrici Rommerskirchen Bibliopolæ, 1717.

B

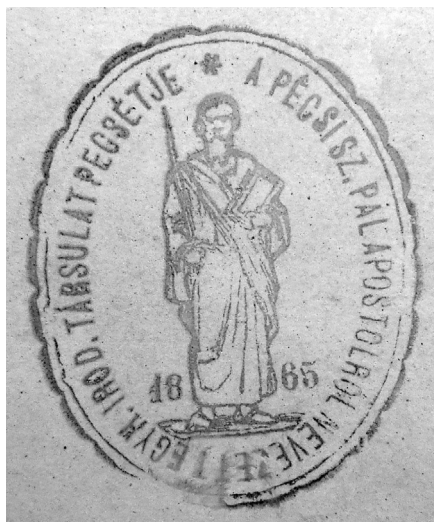
Év	A munka szerzője & szerkesztője	A munka címe	A munka írásnyelve, & tantervéne	Kiadás év.	Törés szám	Értékei eletek.
1.	Bacsányi János	Bodai munkák	Rönszeti.	1835.	1.	
2.	Berichte der Leopoldinen	Stiftung im Gf. v. G.	történelmi.	1831-34	4.	
3.			u. o.	1841	1.	
4.	Bibliothec von Brünn	12 ^{ter} Jahrgang, II. XIII.	egyházi rendi.	1794-6.	28.	
5.	Bayer Ferenc	Stehensium	helyi irat.	1807-43	13	
6.	Blak Menck	Magyarom. s. nem. mag. nyelv.	szóár.	1843	2	
7.	Boripille für Kinder		példái a t.	1819	1.	
8.	Bauer János	Magyar nyelv-elm. könyv.	nyelv- + a t.	1827	1.	
9.	Biblische Geschichte für Kinder		tt. történelmi.	1817	2.	
10.	Borchholz	Geschichte der Einsetzung	egyh. tört. en.	1847	1.	
11.	Boguer David	Ar. u. tejtam. zseni sokéne.	Wallari.	1848.	1.	
12.	Boulay Simon	Magyar orvosi jogi művei		1847	1.	
13.	Bayer József	U. G. utasok		1846.	2.	
14.	B. A. W.	Közlönyi könyvek.		1828.	1.	
15.	Bel Marthias	Compendium Hungariae	Geographicum	1779.	1.	
16.	Bumüller János	Világosság ex.		1845-73	4.	
17.	Bourdoulou József	Diagnosicoi		1814-1835	10.	
18.	Bremer Amicus	Disseratio inauguralis medica		1825	1.	
19.	Béke János Károly	Kalendár ok a biblisg. egyházi, s. tudom. mezejéről		1840.	1.	

3. kép: A Pécsi Növendék Papság Könyvtárának katalógusa

A dokumentum utolsó előtti tematikai egysége egy 7 leveles, 1862 és 1867 között feljegyzett tanévenkénti könyvtári számadás-összesítés. Ebből képet kaphatunk a pénzügyi bevételekről és kiadásokról, a készpénzért vásárolt és az ajándékba kapott dokumentumokról. A bevételekből tudjuk, hogy az időben vissza nem jutított könyvekre „késedelmi díjat” számoltak fel.

A könyvtár történetéről semmilyen szakirodalom nem áll rendelkezésünkre: az állomány kötetneinek kiadási ideje, valamint az adományozók köre – tekintve Szepesy Ignác könyvajándékaira – a könyvtár korábbi, már 1828 körüli felállítását erősíti meg. Az 1865-ös cezúra miatt úgy véljük, hogy a pécsi növendékpapság könyvgyűjteménye beleolvadt az ugyanezen évben az intézményen belül megalapított irodalmi önképző kör, a pécsi Szent Pál Társulat bibliotékájába. Erre azonban csak további kutatások fognak fényt deríteni. Anyoni bizonyos, hogy a Pécsi Egyházmegyei Könyvtárban számos „A pécsi Sz. Pál Apostolról nevezett Egyh. Irod. Társulat pecsétje 1865” feliratú bélyegzővel rendelkező kötet található.

A forrás Pécsi Egyházmegyei Könyvtárbeli fellelhetősége arra enged következtetni, hogy mint az egyik előd-könyvgyűjtemény forrása maradt a gyűjteményben. Feltételezzük, hogy a Püspöki Szeminárium Könyvtárával egyetemben a növendékpapság könyvgyűjteménye is az 1968-ban Cserháti

4. kép: A Szent Pál Társulat pecsétje

József megyéspüspök (1964/1969–1989) által felállított Pécsi Egyházmegyei Könyvtárba került, de erre bizonyosságot csak a jövőben esedékes, teljes körű feldolgozás során nyerhetünk. A fenti katalógusban fellelhető kötetek provenienciája alapján minden bizonnyal azonosíthatók lesznek, rekonstruálva a Pécsi Püspöki Szeminárium Növendék Papság Könyvtárának hajdani, teljes állományát.

SCHMELCZER-POHÁNKA ÉVA

FIGYELŐ

20 éves a Gesellschaft für Buchforschung in Österreich. Az osztrák könyvtörténeti Társaságot 1998-ban alapította meg a Heidelbergben élő osztrák származású Peter R. Frank professzor; titkára, majd 2002-től elnöke Murray G. Hall lett. A Társaság érdeklődési körébe a Habsburg Monarchia területe tartozik 1918-ig, beleértve az utódállamokat a korai Újkortól egészen a jelen korig. Témái a szélesen vett könyvészet, azaz a szerző és az olvasó, a könyvnyomtatás, könyvkereskedelem, kiadók, cenzúra, könyvtárak, a nyomtatott anyag tekintetében a könyvek, periodikumok, zenei iratok, térképek és plakátok. 1999-től jelenik meg évente két füzetben, a társaság kiadásában a *Mitteilungen der Gesellschaft für Buchforschung in Österreich* című folyóirat. 2000-től indították a neves Harrassowitz Verlagnál *Buchforschung* címen megjelenő könyvsorozatot útjára, ebből csak példaként kiemelve néhányat, mindenekelőtt a bécsi könyvtörténeti kutatások korszerű alapművét Peter R. Frank és Johannes Frimmel *Buchwesen in Wien 1750–1850, Kommentiertes Verzeichnis der Buchdrucker, Buchhändler und Verleger* (2008) című munkáját; majd a 2009-es *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert, Das Beispiel der Habsburgermonarchie* (Hrsg. v. Johannes Frimmel und Michael Wörgerbauer) című kötetet, majd 2012-ben a *Die Bienen fremder Literaturen, Der literarische Transfer zwischen Großbritannien, Frankreich und dem deutschsprachigen Raum im Zeitalter der Weltliteratur (1770–1850)* (Hrsg. Norbert Bachleitner, Murray G. Hall) címen kiadott tanulmánykötetet, végül a 2016-ban megjelent *Neue Bienen fremder Literaturen, Der literarische Transfer zwischen den slawischen Kulturen und dem deutschsprachigen Raum im Zeitalter der Weltliteratur (1770–1850)* (Hrsg. Gertraud Marinelli-Koenig und und Philipp Hofeneder) című munkát.

RÓZSA MÁRIA

BIBLIOGRÁFIA

A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 2017*-ben

Rövidítések

ItK	= Irodalomtörténeti Közlemények
KF	= Könyvtári Figyelő
KKK	= Könyv, Könyvtár, Könyvtáros
KN	= Könyv és Nevelés
MG	= Magyar Grafika
MKsz	= Magyar Könyvszemle
MTud	= Magyar Tudomány
MVízjel	= Magyar Vízjel
MűvtörtÉrt	= Művészettörténeti Értesítő
Ex oriente amicitia...	= Ex oriente amicitia. Mélanges offerts à Frédéric Barbier à l'occasion de son 65e anniversaire / ed. par Claire MADL, István MONOK. Bp.: MTA KIK, 2017. 420 p. ill. (L'Europe en réseaux; 7.)
Fordítás, tolmácsolás, értelmezés...	= Fordítás, tolmácsolás, értelmezés / szerk. MIKUSI Balázs, RÓZSAFALVI Zsuzsanna, SIRATÓ Ildikó. Bp.: Bibl. Nationalis Hungariae–Gondolat, 2017. 263 p. ill. (Bibliotheca scientiae & artis; 9.)
A home of arts and muses...	= A home of arts and muses. The library of King Matthias Corvinus / ed. by Edina ZSUPÁN. Bp.: Bibl. Nationalis Hungariae, 2017. 212 p. ill. (De Bibliotheca Corviniana). (Supplementum Corvinianum; 4.)
Husz János és a huszitizmus...	= Husz János és a huszitizmus hatása a magyarországi művelődésben / szerk. KOVÁCS Eszter, MÉSZÁROS Andor. Esztergom: Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány; Bp.: ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék–ELTE BTK Vallástudományi Központ–OSZK, 2017. 179 p.
Lelkiség és irodalom...	= Lelkiség és irodalom. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére / szerk. BAJÁKI Rita et al. Bp.: MTA–PPKE Barokk

* 2015-ös és 2016-os impresszummal megjelent publikációk pótlásával

- Irod. és Lelkiség Kutsop., 2017. 536 p. ill. (Pázmány irodalmi műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok; 17.)
- Librum evolvo... = KNAPP Éva: Librum evolvo. Eszme- és könyvtörténeti tanulmányok a XVI–XX. századból. Bp.: Reciti, 2017. 319 p.
- A reformáció könyvespolca... = A reformáció könyvespolca. Reprezentatív kiadványok Magyarországon a reformáció korából / szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit. Bp.: OSZK – Argumentum K., 2017. 148 p. ill. (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei; 9.)
- A Telekiek és a kultúra... = A Telekiek és a kultúra. A 2016. októberi marosvásárhelyi konferencia tanulmányai / szerk. BANYAI Réka. Marosvásárhely: Teleki Téka Alapítvány, 2017. 338 p. ill.
- Térképtörténeti Közlemények... = Térképtörténeti Közlemények 1.: Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának évkönyve 2016. / főszerk. PÁSZTI László. Bp.: OSZK, 2017., 158 p. ill.
- University and universality... = University and universality. The place and the role of the University of Pécs in Europe from the Middle Ages to present day. International university history conference. 12–13 October 2017, Pécs. Conference volume / ed. ÁGNES FISCHER-DÁRDAI, ISTVÁN LENGVÁRI, ÉVA SCHMELCZER-POHÁNKA. Pécs: Univ. Libr. of Pécs and Centre for Learning, 2017. 394 p. ill. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai; 16.)
- „Üstököst látni”?... = „Üstököst látni”. Az 1680. évi üstökös művelődés- és tudománytörténeti emlékei / szerk. FARKAS Gábor Farkas, SZEBELÉDI Zsolt, VARGA Bernadett, ZSOLDOS Endre. Bp.: MTA KIK – Jaffa K., 2017. 597 p. ill. (Lichniae)
- A véleményssajtótól a tömegsajtóig... = A véleményssajtótól a tömegsajtóig. Fejezetek a magyar újságírás történetéből / szerk. KLESTENITZ Tibor, PAÁL Vince. Bp.: MTA BTK, 2017. 182 p. ill. (Médiatudományi könyvek)

Általános és összefoglaló munkák, elvi kérdések

- ÁCS Pál: Az Ige fogságában. Biblia és bibliaismeret Magyarországon a reformáció korában = Viszály és együttélés. Vallások és felekezetek a török hódoltság korában / szerk. ITZÉS Gábor. Bp.: Universitas, 2017. 65–88.
- ALJAY Alinka: „A’ Magyar Nyelvnek polgári nyelvvé emelése felől”. Kazinczy pályaművének kiadás-, kutatás- és recepciótörténete = MKSz (133.) 2017. 3. 213–236.
- BAKONYI Gábor: A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kora újkori zoológia könyveinek vizsgálata = Állattani Közl. (102.) 2017. 1/2. 3–23. ill.
A Függelékben a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban található, 16–18. századi zoológiai könyvek listájával
- BÓDAI Dalma: Híradat és történetírás – Buda 1686-os ostroma Christoph Boethius Kriegs-Helms című könyvsorozatában = Adsumus XV. / szerk. FARKAS Flóra, MOSA Diána. Bp.: ELTE Eötvös J. Collegium, 2017. 191–202.
Egy 17. századi kompiláció, mint a híradás és információáramlás eszköze
- BORDÉ Katalin: Kner Imre és a Magyar Bibliophil Társaság = Szabolcs–Szatmár–Beregi Szle (52.) 2017. 3. 95–109.

- CSÉBY Géza: A keszthelyi Helikon. Gróf Festetics György szerepe a magyar művelődéstörténetben. Zalaegerszeg: Pannon Írók Társ., 2017. 434 p. ill.
 Kiadás-, könyvtár-, sajtó-, és nyomdászattörténeti adatokkal
- CSORBA Dávid: Néderlandikák – 17. századi kálvinista ereklyék Hollandiából = Németalföld emlékei Magyarországon. Magyar – holland kapcsolatok / szerk. BÁRÁNY Attila et al. Debrecen: Debreceni Egy. K., 2017. 89–108. ill.
 Könyvészeti adatokkal
- CSORBA Dávid: A reformáció által megújított prédikatori megszólalás – Prédikációs kötetek elemzése, adalék kora újkori protestáns olvasmányműveltséghez = A reformáció könyvespolca... 108–116. ill.
- CSORBA Dávid: Kálvinista üstökösök – Kisztei Péter Üstökös csillagának világa = „Üstököst látni”... 190–212.
 Könyvészeti adalékokkal
- DÓBÉK Ágnes: Barkóczy Ferenc szerepe Muratori műveinek és szellemiségének hazai elterjedésében = Egyház és társadalom. Válogatott tanulmányok a 2016. november 17-én az egri Eszterházy Károly Egyetemen rendezett Egyház és társadalom konferencia előadásaiból / szerk. MIZERA Tamás, NAGY Andor. Eger: Líceum K., 2017. 11–22.
 Könyvészeti adatokkal
- DUKKON Ágnes: Le cheminement dans l’Europe des XVIe et XVIIe siècles du Calendrier historical un type de publication populaire = Ex oriente amicitia... 63–85. ill.
- ECSÉDY Judit, V.: A 18. századi nemzeti bibliográfia helyzete = MKSz (133.) 2017. 1. 115–117.
 Hozzászólás Borda Lajos téziseihez. Országos Széchényi Könyvtár, 2016. március 2.
- ERDÉSZ Ádám: A Kner család és más történetek. Tanulmányok. Bp.: Osiris, 2017. 372 p. ill.
 A kötet első fele a szerző már korábban megjelent tanulmányait tartalmazza a Kner-családról
- Ex oriente amicitia. Mélanges offerts à Frédéric Barbier à l’occasion de son 65e anniversaire / ed. par Claire MADL, István MONOK. Bp.: MTA KIK, 2017. 420 p. ill (L’Europe en réseaux; 7.)
 Tanulmányok Frédéric Barbier 65. születésnapjára
- GAJDA Péter: Auguste de Gerando La Transylvanie et ses habitants című művének latin és francia nyelvű forrásai = Nyom-követés 2. Tanulmánykötet. A Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete és a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály I. közös konferenciájának tanulmánykötete / szerk. DOMOKOS Gyöngyi et al. Újvidék: Vajdasági M. Doktoranduszok és Kutatók Szervezete; Bp.: DOSZ Irodalomtudományi Oszt., 2017–. 23–36. (Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály tanulmánykötet; 2.)
 Auguste de Gerando olvasmányműveltségére, felesége családjának, a Telekieknek könyvtárára vonatkozó adatokkal
- GAUSZ Ildikó: Protestáns propagandafolyamatok a későhumanizmus korában = Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. 141. 2017. 15–32.
 Jacques Bongars Rerum Hungaricarum scriptores varii. Historici, geographici. (Frankfurt, 1600.) című művéről
- GOMBOS Péter: A 19. századi magyar mesegyűjtők és az irodalmi népmese. A népmese és műmese alapvető műfaji kérdéseiről = KKK (26.) 2017. 11. 46–52.
 19–20. századi magyar mesegyűjtemények: a kiadványok szerkesztési elvei és olvasóközönsége
- GÖMÖRI György: Ifjabb Enyedi István külföldi tanulása és levele Sir Isaac Newtonhoz. = MKSz (133.) 2017. 4. 418–426. ill.
 Adatok ifj. Enyedi István és Isaac Newton olvasmányműveltségéhez. A Függelékben A. Jombert versének átírata. A vers Enyedi disputációjának utolsó oldalán olvasható

- GUITMAN Barnabás: Hit, hatalom, humanizmus. Bártfa reformációja és művelődése Leonhard Stöckel korában. Bp.: Szt. István Társ., 2017. 260 p. ill.
Könyvtörténeti adatokkal
- HELTAI János: A Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy) tudománytörténeti helyzete. Megjegyzések a bibliográfiai egység fogalmáról = MKSz (133.) 2017. 1. 106–114.
Hozzászólás Borda Lajos téziseihez. Országos Széchényi Könyvtár, 2016. március 2.
- HELTAI János: Fejedelmi és egyházi reprezentáció kálvinista kiadványokban I. Rákóczi György korszakában Erdélyben = A reformáció könyvespolca... 97–107. ill.
- HORVÁTH József: Győr lakóinak mindennapi élete a 17. században. Győr: Dr. Kovács P. M. Kvt. és Közösségi Tér, 2017. 336 p. ill.
Könyvekről, tulajdonosokról – könyves adatok: 178–181. (A mindennapi élet körülményei – Személyes értéktárgyak – Könyvek)
- IMRE Mihály: Szenci Molnár Albert, Jubileus esztendei prédikáció, Appendix de Idolo Lauretano, Oppenheim, 1618. A reformáció százéves évfordulójának ünneplése = Secularis concio euangelica, az az jubileus esztendei praedikatzo [!], mellyben az euangeliumnac ez előtt száz esztendővel Isten kegyelméből uyonnan kinyilatkoztatása [!], terjedése és megtartása örvendetes haláadásáll előszámláltatic es megdiczirtetic. Németül praedikáltatott Haydelbergában ... az Sz. Lélec nevő öreg egyházban, Míndszent hónap 2. napján 1617. esztendőben Scultetus Abraham által. Bp.: Balassi – OSZK, 2017. Hasonmás kiad. 7–33. ill.
- Index biblicvs, az az: az egez Szent Iras könyveinec kentsere vezlerő, mutato es indito laistroma, melly által kitsiny munkáual az egész Bibliában bé foglaltatott szent írásokat caputon és versenként az kiuáltképpen valo tudodra szükséges tzickelekuel egybe, nagy hamarsáual meg találhadd, az abece betüinec rendi szerint / ... magyarrá ford. ... MANTSKOUT Bálint által. Miskolc: Tiszánineni Református Egyházker.; Sárospatak: Hernád, 2016. Hasonmás kiad. 164 p. + mell. (38 p.)
A mellékletben P. Vásárhelyi Judit és Szabó András tanulmányával
- KISS FARKAS Gábor: A katolikus peregrináció lehetőségei és következményei a 16. század közepén, 1530–1580 = Gerundium (8.) 2017. 1., Reformáció-Különszám. 51–70.
Könyvtörténeti, olvasmánytörténeti adatokkal
- KNAPP Éva: Az ELTE Egyetemi Könyvtár ősnomtatványtára = Hagyományok és kihívások V. Múlt és jövő. Országos Könyvtárszakmai Nap, 2016. / szerk. SZABÓ Panna, SZÉKELYNÉ TÖRÖK Tünde. Bp.: ELTE Egyetemi Kvtára és Lvtára, 2017. 69–87. ill.
- KNAPP Éva: Báthory István lengyel király könyvajándéka az ELTE Egyetemi Könyvtárban = KKK (26.) 2017. 2. 17–22.
- KNAPP Éva: Librum evolvo. Eszme- és könyvtörténeti tanulmányok a XVI–XX. századból. Bp.: Reciti, 2017. 319 p.
- KONCZ Pál: Papírművéség és könyvművészet Veszprém megyében a 18–20. században / szerk. JAKAB Réka. Veszprém: Laczkó D. Múz., 2017. 383 p. ill.
- KOVÁCS Eszter: Myšlenky českých husitů a madarských jezuitů o osmanské expanzi = Kniha. (Martin, Slovenská Národná Kniznica) 2017. 18–26.
Magyar és cseh szerzők: Szántó Arator István, Pázmány Péter, Bartoloměj Dvorský és Václav Budovec török veszélyre figyelmeztető műveiről és közös forrásaikról
- KRÁSZ Lilla: Képzés, hivatás, önreprezentáció. Az „ideális orvos” társadalmi-kulturális képlete a 18. századi Magyarországon = Turul (90.) 2017. 1. 28–33.
Könyvtártörténeti adatokkal
- MONOK István: A szakkönyvtárak szerepe a tudományos kutatás szabadságának kivívásában. Egy európai történet, magyarországi példákkal = KKK (26.) 2017. 11. 39–45.

- A 2017. október 12–13-án Pécsen tartott *University and universality – the place and role of the University of Pécs in Europe from the Middle Ages to present day* című nemzetközi egyetem-történeti konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata
- MONOK István: *Kulturális digitalizálás. A könyvnyomtatás ígéret volt – és az internet? = KF (27.) 2017. 1. 36–41.*
- A „Digitális transzformáció” c. konferencián, 2016. febr. 11-én elhangzott előadás szerkesztett, bővített változata.
- MONOK István: *A tudás változásai, egy olvasmánytörténész szemével = MTud (178.) 2017. 11. 1369–1375.*
- MONOK István: *Giambattista Bodoni könyveinek ismerete Magyarországon és Erdélyben a 18. század végén és a 19. század elején = A Telekiek és a kultúra... 129–138., 327., 334.*
- MONOK István: *Die Rolle der Fachbibliotheken im Kampf um die Meinungsfreiheit der wissenschaftlichen Forschungen. Eine europäische Geschichte mit ungarischen Beispielen = University and universality... 217–227.*
- A konferencián elhangzott előadás szerkesztett, magyar nyelvű változata megjelent a *Könyv, könyvtár, könyvtáros 2017/11.* számban
- MONOK István: *A katalógusok és könyvjegyzékek recepciótörténeti forrásértékéről = Az Eszterházy Károly Egyetem tudományos közleményei (44.) 2017. 231–237.*
- NAGY Kornél: *Egy 17. századi örmény katolikus Breviárium az MTA Könyvtárának Keleti Gyűjteményében = MKsz (133.) 2017. 2. 197–212. ill.*
- ORBÁN János: *Teleki Sámuel marosvásárhelyi könyvtáráról és gyűjteményeiről = MKsz (133.) 2017. 4. 427–454. ill.*
- PERÉNYI Péter–HIRSCHFOGEL, Augustin: *Concordanz des Alten und Neuen Testaments = Egybecsen-gés az Ó- és Újtestamentumban Páty: Hármashullám, 2017. 159 p. ill.*
- Téglásy Imre tanulmányával.
- Az eredeti dokumentum (Wienn: Adler, 1550) fotómásolatával és magyar nyelvű fordításával.
- POGÁNY György: *A Dante Könyvkiadó ifjúsági könyvei = KN (19.) 2017. 4.71–91.*
- A reformáció könyvespolca. Reprezentatív kiadványok Magyarországon a reformáció korából / szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit. Bp.: OSZK – Argumentum K., 2017. 148 p. ill. (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei; 9.)
- A 2017. okt. 16-án Budapesten, az Országos Széchényi Könyvtár által azonos címmel rendezett konferencia előadásainak szerkesztett anyaga
- SELÁF Levente: *Szent Albanus magyar királyfi francia nyelvű legendája (Vie de Saint Albain, roi de Hongrie) = MKsz (133.) 2017. 4. 460–465.*
- SHERWOOD, Peter: *Adalék Sir John Bowring magyarországi kapcsolataihoz = MKsz (133.) 2017. 3. 358–359.*
- SZABÓ András: *Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság, 1555–1613. Bp.: Balassi – MTA BTK ITI Reneszánsz Oszt., 2017. 381 p. ill. (Humanizmus és reformáció; 37.)*
- Kiadás-könyv- és könyvtártörténeti adatokkal
- SZÉLL Anita: *Heltai Gáspár magyarországi és erdélyi részleges „szemléje” 1879-től 2011-ig = Hortus amicorum. Köszöntőkötet Egyed Emese tiszteletére / szerk. BARTHA Katalin Ágnes. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyes., 2017. 122–130.*
- SZENCI MOLNÁR Albert: *Secularis concio euangelica, az az jubileus esztendei praedikatzo [!], mellyben az euangeliumnac ez előtt száz esztendővel Isten kegyelméből uyonna kinyilatkoztatása [!], terjedése és megtartása örvendetes haláadással előszámláltatic es megdiczirtetic. Németül praedikáltatott Haydelbergában ... az Sz. Lélec nevű öreg egyházban, Mindszent hónap 2. napján*

1617. esztendőben Scultetus Abraham által. Bp.: Balassi – OSZK, 2017. Hasonmás kiad. 109 p. ill. + mell. (35 p.) (Bibliotheca Hungarica antiqua; 45.)
A mellékletben Imre Mihály tanulmányával.
- TÉGLÁSY Imre: „Deine Arbeit ist gottgefällig”. Nachwort zur Concordantz (Wien, 1550) = PERÉNYI Péter–HIRSCHFOGEL, Augustin: Concordantz des Alten und Neuen Testaments. Páty: Hármashullám, 2017. 91–114.
A tanulmány magyar változata: 117–144.
- TÉGLÁSY Imre: „Istennek tetsző a te munkád...”. Utószó az Egybecsengés (Bécs, 1550) modern kiadásához Concordantz des Alten und Neuen Testaments. Páty: Hármashullám, 2017. 117–144.
A tanulmány német fordítása: 91–114.
- A Telekiek és a kultúra. A 2016. októberi marosvásárhelyi konferencia tanulmányai/ szerk. BÁNYAI Réka. Marosvásárhely: Teleki Téka Alapítvány, 2017. 338 p. ill.
- TÓTH Árpád: Johann Gottfried Pnixner rézmetsző német evangélikus polgári háttere = Térképtörténeti Közlemények... 95–113. ill.
Lipszky János Mappa generalisának keletkezéstörténetéhez
- TÓTH Zsombor: A kora újkori könyv antropológiája. Kéziratossági nyilvánosság Cserei Mihály (1667–1756) írás- és szöveghasználatában. Bp.: Reciti, 2017. 379 p. (Irodalomtörténeti füzetek, 178.)
Könyvtörténeti adalékok: Cserei Mihály olvasmányműveltségéről
- TÜRI Klaudia: Egy szeráfi prognosztikon = Lelkiség és irodalom... 475–479. ill.
- Uy Testamentum mag(y)ar n(y)elwen(n) mell(y)et az Görög és Diak n(y)elvből uyonnán fordijtank, az Mag(y)ar nipek Kereszt(y)en hűben valo ippülsire / ford. SYLVESTER János. Bp.: Kossuth – MTA KIK, 2017. Hasonmás kiad. 783 p. ill.
Zvara Edina tanulmányával.
- ÚJVÁRY Zsuzsanna, J.: A kassai protestáns polgárok műveltsége és kapcsolatrendszere a XVII. század első felében = Reformáció és katolikus megújulás. Tanulmányok a reformáció kezdetének 500. évfordulójára. Vác: Mondat Kft., 2017. 70–91.
Mecenatúrára, könyvgyűjtésre vonatkozó adatokkal
Erősen rövidített változat: Kassa város polgárainak műveltsége és mecenatúrája a 17. század első felében = Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére / szerk. DÁNÉ Veronka, LUPESCUNÉ MAKÓ Mária, SIPOS Gábor. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyes., 2016. 419–427.
- „Üstököst látni”. Az 1680. évi üstökös művelődés- és tudománytörténeti emlékei / szerk. FARKAS Gábor Farkas, SZEBELÉDI Zsolt, VARGA Bernadett, ZSOLDOS Endre. Bp.: MTA KIK – Jaffa K., 2017. 597 p. ill. (Lichniae)
A kötet négy 17. századi forrás hasonmás közlését, betűhű átiratát és magyar nyelvű fordítását tartalmazza
- VARGA Bernadett: „Hát én Uram, mit szóljak te előtted?”. Keresztúri Bíró Pál és a Mennyei társalkodás. Bp.: OSZK, 2017. 212 p. ill.
Könyvtörténeti fejezettel: „az elmékedésnek mestersége egy a’ leg-szükségesebbek között”. A Mennyei társalkodás 18. századi sikertörténete: 93–104.
- VÁSÁRHELYI Judit, P.: A régi magyarországi nyomtatványok bibliográfiai feldolgozása = MKsz (133.) 2017. 1. 102–105.
Hozzászólás Borda Lajos téziseihez. Országos Széchényi Könyvtár, 2016. március 2.
- VERŐK Attila: Die hallisch-ungarischen Kulturkontakte im Spiegel der historischen Sammlungen der Franckeschen Stiftungen zu Halle (17–18. Jahrhundert) = Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle. Alte Drucke 1495–1800 / Hrsg. Brigitte KLOSTERBERG, Ist-

- ván MONOK Bp.: MTA KIK, 2017. VII–XXXIX. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez; 40.)
- VERÓK Attila: Das Buch als Repräsentationsmittel bei den Siebenbürger Sachsen (15/16. Jahrhundert) = Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde (39.) 2016. 91–99.
- VERÓK Attila: Ein anderer Blick auf die 500 jährige Bibliotheksgeschichte Siebenbürgens = Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde (39.) 2016. 122–132.
- VISKOLCZ Noémi: A nagyszombati református gyülekezet temploma és javai a 17. században = Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio philosophica (21.) 2017. 2. 342–357. ill.
A nagyszombati református gyülekezet története, templomának javai és könyvtára
- VOIGT Vilmos: A Religio és Nevelés (1841–1849) és létrehozója: Szaniszló Ferenc = Lelkiség és irodalom ... 504–507.
- VÖRÖS Imre: Péczeli József, 1750–1792. Bp.: Universitas, 2017. 165 p. (Historia litteraria; 33.)
A Mindenes Gyűjteményről: 109–129.
A Bibliográfiában Péczeli József művei korabeli kiadásainak, 1790–1992 között megjelent röpiratainak és ismeretterjesztő kiadványainak listájával
- ZVARA Edina: „Az magyar népnek keresztýen hűtben való ípűlísire”. Sylvester János Újszövetségfordítása = Uy Testamentum mag(y)ar n(y)elwen(n) mell(y)et az Görög és Diak n(y)elvből uyonnan fordítank, az Mag(y)ar népnek Kereszt(y)en hűtben való íppűlísire / ford. SYLVESTER János. Bp.: Kossuth–MTA KIK, 2017. Hasonmás kiad. 767–780.

Bibliográfiák, repertóriumok, katalógusok

- BORVÖLGYI Györgyi: A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 2016-ban = MKsz (133.) 2017. 4. 473–499.
- Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691–1830). Recuperarea unei identități culturale = Old Romanian book in the Habsburg Empire (1691–1830). Recovery of a cultural identity / Ioan CHINDRIȘ et al. Cluj-Napoca: Mega, 2016. 1010 p. ill.
- DEÁK Ágnes: Tiltott hazai könyvek és nyomtatványok jegyzéke – 1863 tavasz = Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 140. 2017. 3–22.
- Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle. Alte Drucke. 1495–1800 / Hrsg. Brigitte KLOSTERBERG, István MONOK. Bp. MTA KIK, 2017. 2 db. (1235 p.) (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez; 40.) [1. köt.]: Bd. I. A–O; [2. köt.]: Bd. II. P–Z
- KLIMEKOVÁ, Agáta – ONDROUŠKOVÁ, Janka: Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 19. storočia. Martin: Slovenská Národná Knížnica, 2016– (Slovenská národná retrospektívna bibliografia. Série A. Knihy). [1. köt.]: Zv. 1. A–D. 2016. 424 p.; [2. köt.]: Zv. 2. E–J. 2016. 459 p.; [3. köt.]: Zv. 3., K–M. 2016. 455 p.; [4. köt.]: Zv. 4. N–R. 2017. 389 p.
A mai Szlovákia területén (így a Felvidéken is) megjelent 19. századi nyomtatványok bibliográfiája
- KNAPP Éva: A budapesti Egyetemi Könyvtár 1635 előtti ősállományának negyven új kötete = Librum evolvo... 2017. 225–254.
- LAKATOS Éva: Kikötőben maradt hajók. Laptervezetek, meg nem jelent lapok válogatott bibliográfiája. Bp.: OSZK – Gondolat, 2017. 198 p. (Nemzeti téka)
- MIZERA Tamás – NAGY Andor – VERÓK Attila: A könyvkiadó egri Liceum. Történet és kiadványjegyzék. Bp.: Kossuth; Eger: EKE, 2017. (Kulturális örökség). [1. köt.] 1755–1852. 493 p.: ill.; [2. köt.] 1853–1949. 458 p.
- PÁSZTI László: Hungarika-térképek a Humboldt Egyetem Földrajzi Intézetének Térképgyűjteményében. Térképkatalógus = Térképtörténeti Közlemények... 59–94. ill.

- PETRIK Géza: Magyarország bibliographiája, 1712–1860 = Bibliographia Hungariae 1712–1860 / összeáll. ... PETRIK Géza; Bp.: OSZK, 1968–
9., Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860 c. művéhez. 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok = Additamenta ad opus Géza Petrik Bibliographia Hungariae 1712–1860. Catalogus librorum annis 1701–1800 in Hungaria (alibique lingua Hungarica) editorum / összeáll. és szerk. KOVÁCS Eszter, V. ECSEDY Judit. 2017. 495 p.
- RÁCZ Emese: A nagyenyedi Bethlen-kollégium könyvtárának katalógusai a 18. század derekán = Hortus amicorum. Köszöntőkötet Egyed Emese tiszteletére / szerk. BARTHA Katalin Ágnes. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyes., 2017. 131–135.
- SALGÓ Ágnes, W.: A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár ősnymtatványai. PFK-INC = Incunabula Bibliothecae Sancti Martini de Sacro Monte Pannoniae. Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátság–Bencés K., 2017. 258 p. (Catalogi Bibliothecae Sancti Martini de Sacro Monte Pannoniae; 2.)
- A Szegei Tudományegyetem Klebelsberg Könyvtár ősnymtatványai. Kiállítás a Klebelsberg Könyvtárban. 2017. április 24 – május 15. = Die Inkunabeln der Klebelsberg-Bibliothek Szeged. Ausstellung in der Klebelsberg-Bibliothek. 24. April–15. Mai 2017. / összeáll. VARGA András, FARKAS Katalin. Szeged: SZTE Klebelsberg Kvt., 2017. 55 p. ill.

Cenzúratörténet és más jogi szabályozások

- Az első világháború sajtójogi forrásai. Sajtójog a kivételes hatalom árnyékában / szerk. KELEMEN Roland. Bp.: Médiatud. Int., 2017. 311 p. (Médiatudományi könyvtár, 28.)
- FORGÓ András: Bibliaégetés Egerben? Néhány gondolat Komáromi Csipkés György Bibliájának sorsáról = Lelkiség és irodalom... 152–159.
- KELEMEN Roland: Sajtójog és sajtószabadság: az első világháborús kivételes hatalmi szabályozás = Az első világháború sajtójogi forrásai: sajtójog a kivételes hatalom árnyékában / szerk. KELEMEN Roland. Bp.: Médiatud. Int., 2017. 35–62.
- KELEMEN Roland: Sajtókorlátozás az első világháborúban: egy alapjog léte az első világháborús kivételes hatalmi szabályozás árnyékában = Iustum aequum salutare (13.) 2017. 4. 113–126.
- NAGY Gábor, SZ: A koalíciós korszak sajtójogi szabályozása 1945–1949 között = Múltunk (62.) 2017. 4. 190–213.
- NAGY Gábor, SZ.: „Tüzpróbája lehet a magyar demokráciának”. A sajtótermékek és terjesztésük engedélyezésének ideiglenes rendezése 1947 őszén = Kommentár (Budapest) (12.) 2017. 4. 11–21. ill.
- PAÁL Vince: Az 1914. évi sajtótörvény-javaslat képviselőházi vitája = In medias res (6.) 2017. 1. 1–47.
- RÉVÉSZ T. Mihály: A sajtószabadság „örömnépe” 1867 Magyarországon = In medias res (6.) 2017. 1. 92–104.
- RÉVÉSZ T. Mihály: A „füstbement” tervezet, s ami utána következett... (Az első magyar sajtótörvény kálváriája) = Studia in honorem István Stipta / szerk. BALOGH Judit et al. Bp.: KRE ÁJK, 2017. 351–375.
- RÉVÉSZ T. Mihály: A sajtószabadság ügye 1847 Magyarországon = Unitas multiplex. Ünnepi tanulmányok Szigeti Péter 65. születésnapjára / szerk. TAKÁCS Péter. Bp.: Gondolat; Győr: SZE DFK, 2017. 291–305.
- RÉVÉSZ T. Mihály: Az első sajtótörvény reneszánsza a kiegyezés Magyarországon = Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára. Studia sollemnia scientiarum politico-camerarium / szerk. KIS Norbert, PERES Zsuzsanna. Bp.: Dialóg Campus, 2017. 325–335.

Könyvtörténet / Kéziratosság, kódexek

- BÁNDI András – SZABÓ András Péter: Hajdú István töröcsvári porkoláb kéziratos kötete. Két ismeretlen magyar vers Báthori Gábor fejedelem korából = MKsz (133.) 2017. 2. 129–155.
A kötetben olvasható néhány forrás szövegközlésével
- BOLONYAI Gábor: Poet in the sky – Naldo Naldi's Portrait of Pindar in his Encomium of the Corvian Library = A home of arts and muses... 63–75. ill.
- BORECKZY Anna: Epizódok Apollonius király históriájának középkori hagyományozódástörténetéből. Szövegváltozatok és képi elbeszélések = Fordítás, tolmácsolás, értelmezés... 213–225. ill.
A bemutatott példányok között van az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Apollonius pictus (Cod. Lat. 4.) kódexe is
- BUIJTÁS László Zsigmond: Apáczai Csere János könyvajándéka = Egyháztört. Szle (18.) 2017. 3. 147–153. ill.
- CSORBA Dávid: Hungaricák Canterbury érsekének könyvtárában = Egyháztört. Szle (18.) 2017. 1. 114–117.
- DEÉ NAGY Anikó: Teleki Sámuel úti jegyzeteinek hányattatásai = A Telekiek és a kultúra... 113–127. 327. 334.
A tanulmány szerzője Teleki Sámuel útinaplóját, mint könyvtáralapításával kapcsolatos forrást is tárgyalja
- DOMOKOS György: A ELTE Egyetemi Könyvtár Vergerio-grammatikája (Cod. Lat. 23) = Hagymányok és kihívások V. Múlt és jövő. Országos Könyvtárszakmai Nap, 2016. / szerk. SZABÓ Panna, SZÉKELYNÉ TÖRÖK Tünde. Bp.: ELTE Egyetemi Kvtára és Lvtára, 121–134.
- FARKAS Gábor Farkas: The Odyssey of the Székely Chronicle and a Manuscript of Poems = Kniha. (Martin, Slovenská Národná Kniznica) 2017. 27–34.
- FARKAS Gábor Farkas – BOÉR Hunor: Ferencesek és székelyek. Két elrejtett kincs a páncélszekrény mélyéről = MKsz (133.) 2017. 1. 89–95.
- FARKAS Gábor Farkas – HORVÁTH Mária, M. – KÖRMENDY Kinga – SZEBELÉDI Zsolt: Andrásy Ignác Biblia pauperuma = MűvtörtÉrt (66.) 2017. 2. 321–328.
- FEKETE Csaba: Komáromi Jánosok = MKsz (133.) 2017. 1. 81–88.
Az OSZKK Oct. Hung. 136 jelzetű kézirat feltételezett másolójáról
- FÖLDESI Ferenc: Árkosi Benedek imádságoskönyvének két kéziratcsoportja = A reformáció könyvespolca... 126–136.
- HOFMANN Gizella: Rövid históriája az cseh országi ecclesiák üldöztetésének... Észrevételek Comenius Historia persecutionum Ecclesiae Bohemicae című művének ismert és ismeretlen magyar fordításaihoz (1710 k.–1795). Műhelytanulmány-vázlat = Fordítás, tolmácsolás, értelmezés... 50–64. ill.
- A home of arts and muses. The library of King Matthias Corvinus / ed. by Edina ZSUPÁN. Bp.: Bibl. Nationalis Hungariae, 2017. 212 p. ill. (De Bibliotheca Corviniana). (Supplementum Corvini-anum; 4.)
A Milánóban, 2015. okt. 9-én rendezett konferencia szerkesztett anyaga.
- HUBERT Gabriella, H.: Graduál-énekeskönyv mint reformációs könyvműfaj = A reformáció könyvespolca... 64–71. ill.
- KATONA Tünde – LATZKOVITS Miklós: A harántoktáv alakú albumok poétikája 2. = Hortus amicorum. Köszöntő kötet Egyed Emese tiszteletére / szerk. BARTHA Katalin Ágnes. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyes., 2017. 136–148.
A címben jelzett (2.) a szerzők utalása arra, hogy jelen tanulmány egy korábbi, német nyelvű tudományos dolgozat jelentősen átdolgozott, bővített változata. Adatai: KATONA Tünde – LATZKOVITS Miklós: Die Poetik der Stammbücher in Queroktav (Überlegungen anhand der Weimarer

- Stammbuchsammlung) = „swer sinen Vriunt behaltet, daz ist lobelich”. Festschrift für András Vízkelety zum 70. Geburtstag. / Hrsg. Márta NAGY, László JÓNÁCSIK. Piliscsaba–Bp., 2001. 289–301.
- KOCSIS Réka, P.: Marginálistípusok az ómagyar nyelvemlékkódexekben = Magyar Nyelv (113.) 2017. 1. 42–49.
- KONRÁD Eszter: Sienai Szent Katalin magyarországi kódexekben = Az első 300 év Magyarországon és Európában. A Domonkos-rend a középkorban / szerk. CSURGAI HORVÁTH József. Székesfehérvár: Alba Civitas Tört. Alapítvány, 2017. 165–180. ill.
- KOROMPAY Klára: Egy nyitott kérdés, több tudományterület metszéspontjában: az ún. Huszita biblia = Husz János és a huszitizmus... 53–63.
- KORONDI Ágnes: A Kazinczy-kódex Szent Jeromos hatalmát illusztráló exemplumának forrásáról = Lelkiség és irodalom... 289–293.
- KÜHRNER Éva: Egy ősnymotványról a SZAGKHF könyvtárának kötete kapcsán = Athanasiana 44. 2017. 202–210.
- KÜHRNER Éva: A „nyomdászok királyának” kötetei könyvtárunk gyűjteményében = Athanasiana 45. 2017. 169–178. ill.
- LATZKOVITS Miklós – RAB Irén: Az Inscriptiones Alborum Amicorum és Podmaniczky Sándor (1758–1830) emlékkönyvei = A báró Podmaniczky család szerepe a 18–19. századi magyar kultúrában / szerk. GURKA Dezső. Bp.: Gondolat, 2017. 55–72. ill.
- LAUF Judit: Az Esztergomban őrzött huszita antifonále kodikológiai vizsgálatának néhány eredménye és az Urunk színeváltozása zsolozsmaszövegének közlése = Husz János és a huszitizmus... 73–89.
- Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Ms. 313. jelzetű kódexéről
- LAUF Judit: Újfálusi Judit glosszái az Érsekújvári kódexben? = Lelkiség és irodalom... 299–304. ill.
- MADAS Edit: Az Érsekújvári kódex Szent Flórián-legendájának forrása = Lelkiség és irodalom... 310–315.
- Az eredeti latin nyelvű szöveg és az Érsekújvári kódexben olvasható magyar fordítás szövegközlésével
- MADAS Edit: À la recherche des sources liturgiques et hagiographiques du culte des saints rois hongrois en Europe centrale = Les saints et leur culte en Europe centrale au Moyen Âge XIe-début du XVIe siècle / Études réunies par Marie-Madeleine DE CEVINS, Olivier MARIN. Turnhout: Brepols, 2017. 281–291.
- A tanulmány a következő tudományos dolgozat bővített változata: A magyar szent királyok közép-európai kultusza liturgikus és hagiográfiai források tükrében = Ars Hungarica (39.) 2013. 2. Liber decorum. Wehli Tünde köszöntése 2. 145–152.
- MEZEI Zsolt: Újabb adatok Kalmár György könyveiről = Acta Papensia (17.) 2017. 1/2. 143–152.
- MONOK István: Farsangi versek, vagy tréfás multságok, 1790. Balogh István kézírata az Országos Széchényi Könyvtárban = Lelkiség és irodalom... 333–336.
- Az Országos Széchényi Könyvtár Quart. Hung. 146. jelzetű kéziratáról
- NÉMETH András: Il copista Giovanni Scutariota e la fortuna dei manoscritti greci di Giano Pannonio e Mattia Corvino = A home of arts and muses... 89–111. ill.
- OLÁH Róbert: Melius Juhász Péter saját kezű ajánlásai = Collegium Doctorum. (13.) 2017. 1. 76–90. ill.
- PAPAHAGI, Adrian: A Fragment of the Graduale Varadiense at the Romanian Academy Library in Cluj (Kolozsvár) = MKsz (133.) 2017. 4. 455–459. ill.

- PÓCS Dániel: Egy corvina története. Battista Spagnoli Mantovano: Parthenice Mariana. Pontositással a Pierpont Morgan Library M496 és M497 jelzetű corvináinak provenienciájához = *Ars Hungarica*. (43.) 2017. 3. 301–353. ill.
Az Országos Széchényi Könyvtár Cod. Lat. 445. jelzetű kódexéről
- PÓCS Dániel: The history of a Corvina codex. Battista Spagnoli Mantovano: Parthenice Mariana. With some notes on the provenance of Ms. M496 and M497 of The Pierpont Morgan Library, New York = *A home of arts and muses...* 141–202. ill.
- SCHELHAMMER Zsófia: Nők az albumok lapjain = *Az ember – kultúrtörténeti és poétikai megközelítésben. Fialatok Konferenciája 2016 / szerk. DÉRI Eszter et al. Bp.: Reciti, 2017. 221–235. ill.*
A tanulmány az albumbejegyzések elemzésével a magyarországi nők olvasmánytörténetéhez szervesen kapcsolódik
- SZÁRAZ Orsolya: Gyalogi János kéziratos prédikációja 1728-ból = *Lelkiség és irodalom...* 386–395.
A Baththaneum (Gyulafehérvár) Ms. XI. jelzetű kéziratában található prédikációról a szöveg közlésével
- UHRIN Dorottya: Antiochiai Szent Margit legkorábbi magyarországi kultusza. Álmos herceg egyházalapításai és a Szent Margit-szakramentárium = *MKSz (133.) 2017. 1. 13–31.*

Nyomda-, nyomdászattörténet

Több évszázadot érintő munkák

- ECSÉDY Judit, V.: Vermutliche und tatsächliche druckorte im Banat = *Deutsche Sprache und Kultur im Banat. Studien zur Geschichte, Presse, Literatur und Theater, sprachlichen Verhältnissen, Wissenschafts-, Kultur- und Buchgeschichte, Kulturkontakten und Identitäten / Hrsg. Wynfried KRIEGLER, Andrea SEIDLER, Jozef TANCER. Bremen: LUMIÈRE, 2015. 39–49. ill.*
- NAGY Andor: A könyvkiadó egri Líceum tevékenysége a statisztikai adatok tükrében (1755–1949) = MIZERA Tamás – NAGY Andor – VERÓK Attila: *A könyvkiadó egri Líceum. Történet és kiadványjegyzék. Bp.: Kossuth; Eger: EKE, 2017. (Kulturális örökség). 37–54.*
- VERÓK Attila: *A Typographia Lycei Episcopalistól az Érseki Líceumi Nyomdáig. Az egri egyházi nyomdászat kétszáz éve (1755–1949)* = MIZERA Tamás – NAGY Andor – VERÓK Attila: *A könyvkiadó egri Líceum. Történet és kiadványjegyzék. Bp.: Kossuth; Eger: EKE, 2017. (Kulturális örökség). 9–36.*

16. század

- BÁNYI Szilvia: Gyulafehérvári nyomdászat. Négy százötven évvel ezelőtt indult meg a nyomtatás a fejedelmi székhelyen, Gyulafehérváron = *MG (61.) 2017. 6. 69–71. ill.*
- MÉSZÁROS Andor: A cseh exulánsok és nyomdák Magyarországon = *Husz János és a huszitizmus...* 91–95.
- SZABÓ András: *Mantskovit Bálint Vizsolyban = Index bibliævs, az az: az egez Szent Iras könyveinec kentsere vezerlõ, mutato es indito laistroma, melly által kitsiny munkáual az egész Bibliában bé foglaltatott szent irásokat caputon és versenként az kiuáltképpen valo tudtodra szükséges tzičekeluekuek egybe, nagy hamarsáual meg találhadd, az abece betüinec rendi szerint / ... magyarrá ford. ... MANTSKOUIT Bálint által. Miskolc: Tiszáninneri Református Egyházker.; Sárospatak: Hernád, 2016. Hasonmás kiad. 25–38.*

17. század

ECSEDY Judit, V.: Bécsi nyomdák – magyar könyvek = MG (61.) 2017. 5. 68–71. ill.

17–18. század

ECSEDY Judit, V.: Zsolna. Egy különleges nyomdahely = „Üstököst látni”... 487–510. ill.

ILYÉS BARTHA Hajnalka: Almanacs Printed in Cluj in the 17th Century = Philobiblon (21.) 2016. 1. 43–57.

18. század

ECSEDY Judit, V.: Das deutschsprachige Bücherangebot kroatischer Druckereien im 18. Jahrhundert = Deutsche Sprache und Kultur in Kroatien. Studien zur Geschichte, Presse, Literatur und Theater, sprachlichen Verhältnissen, Wissenschafts-, Kultur- und Buchgeschichte, Kulturkontakten und Identitäten / Hrsg. Wynfrid KRIEGLER, Andrea SEIDLER, Jozef TANCER. Bremen: Lumière, 2017. 93–102.: ill.

ECSEDY Judit, V.: A marosvásárhelyi könyvnyomtatás kezdetei = A Telekiek és a kultúra... 183–211. 329. 336. ill.

A Függelékben a nyomdából 1786–1794 között kikerült kiadványok jegyzékével.

HENDRE BIRÓ, Doina: Le contexte politique et les conditions d’achat de l’ancienne imprimerie des jésuites par Ignace Batthyány, évêque de Transylvanie = Ex oriente amicitia... 309–326.

18–19. század

HORVÁTH József: Fejezetek a győri nyomdászat történetéből 1. A Streibig-nyomda (1727–1850) = MG (61.) 2017. 2. 64–71. ill.

MIZERA Tamás: „Athéné szerény gyermekei”. Tanítók emlékezete az egri Érseki Líceumi Nyomda kiadványainak tükrében, a kézisajtó (1755–1852) időszakában = A könyvkiadó egri Líceum: történet és kiadványjegyzék / MIZERA Tamás – NAGY Andor – VERÓK Attila: A könyvkiadó egri Líceum. Történet és kiadványjegyzék. Bp.: Kossuth; Eger: EKE, 2017. (Kulturális örökség). 55–66.

VERÓK Attila: Eszterházy Károly és egri nyomdája = Karol Eszterházy a jeho tlačiareň v Jágri = Az Esterházyak fraknói ifjabb ága / összeáll. ... STREŠNÁK Gábor. Szenc: s. n., 2017. 402–429. ill.

A tanulmány bilingvis formában (magyar és szlovák nyelven) jelent meg

19. század

HORVÁTH József: Fejezetek a győri nyomdászat történetéből 2. A 19. század második felének nyomdáiról = MG (61.) 2017. 4. 44–50. ill.

ILYÉS BARTHA Hajnalka: Szemelvények a Kolozsvári Lyceum Nyomda történetéből (1861–1864) = Certamen IV. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában. Nyelv-, irodalom-, néprajztudomány, művészettörténet, történelem. / szerk. EGYED Emese, GÁLFI Emőke, WEISZ Attila. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyes., 2017. 71–79.

19–20. század

- KARLINSZKY Balázs: A veszprémi Egyházmegyei Könyvnyomda = Veszprémi Szle (19.) 2017. 2. 61–74.
- KIS Krisztián Bálint: Rövid szolnoki nyomdászattörténet = MG (61.) 2017. 3. 66–69. ill.
 „A nyomtatott szó hatalma. Nyomdák és nyomtatványok Szolnokon” című, 2015. október 30-án a Verseggy Ferenc Könyvtárban elhangzott előadás szerkesztett változata.
 A dolgozat az eddig nem kutatott helyi nyomdásatról ad áttekintést.
- KIS Krisztián Bálint: Kárpátalja nyomdászata a kezdetektől 1918-ig = MG (61.) 2017. 4. 52–55. ill.

20. század

- HORVÁTH József: Fejezetek a győri nyomdászat történetéből 3. A 20. század első felének nyomdáiról = MG (61.) 2017. 6. 62–68. ill.

Könyvművészet, illusztráció, ex libris

- BÁNYI Szilvia: A fiumei Szent Vid-templom Csodakeresztjét ábrázoló újabb rézmetszetváltozat = Lelkiség és irodalom... 46–50. ill.
- BORECKZY Anna: A budapesti Concordantiae Caritatis. Egy ciszterci apát középkori univerzuma egy bécsi városi tanácsos képeskönyvében. Szekszárd: Schöck Artprint Kft, 2017. 128 p.
 Az 1413-ban Bécsben készült „Concordantiae caritatis” hasonmás kiadásának kísérőköte.
- BORECKZY Anna: The Budapest Concordantiae Caritatis. The Medieval Universe of a Cistercian Abbot in the Picture Book of a Viennese Councilman. Szekszárd: Schöck Artprint Kft, 2017. 128 p.
 Az 1413-ban Bécsben készült „Concordantiae caritatis” hasonmás kiadásának kísérőköte angol nyelven
- BORECKZY Anna: The Illustrated Life of Apollonius and Tarsia. A „Papyrus-style”. Narrative in Ottonian Art = Classical Heritage and Medieval Innovation: Illustrated Texts from Late Antiquity to the Early Middle Ages. Convivium III/1./ ed. Anna BORECKZY. Brno: Masarykova Univerzita, 2016. 76–91. ill.
 Az Országos Széchényi Könyvtár Cod. Lat. 4. jelzetű, illusztrált késő antik regényéről (Apollonius király históriája)
- DEÁK Éva: Magyar és oszmán-török férfiviseletek 17–18. századi viseletképeken = Török hagyományok. Tanulmányok a magyar kultúra török kapcsolatairól / szerk. BARTHA Júlia, HOPPÁL Mihály. Bp.: Európai Folklor Központért Egyes., 2017. 249–276. ill.
- GÓDOLLE Máttyás: V. Ferdinánd 1830. évi pozsonyi koronázásának ábrázolásai = Egy elfeledett koronázás a reformkorban: az utolsó pozsonyi uralkodókoronázás 1830 őszén / szerk. Soós István. Bp.: MTA BTK Törttud. Int., 2017. 105–130. 275–329. ill.
- GYULAI Éva: Mikoviny Sámuel rézmetszete a diósgyőri várról Aszalay Ferenc rajza alapján (1730 k.) = Lelkiség és irodalom... 165–171. ill.
- KNAPP Éva: Zrínyi Miklós Adriai tengernek Syrenaia (Bécs, 1651) – a díszcímlap könyvészeti, ikonográfiai és irodalmi értelmezéséhez = KF (27.) 2017. 2. 226–231. ill.; = Librum evolvo... 35–41.
- KNAPP Éva: Arbor haereseon = Librum evolvo... 21–33.

- KRISTÓF Ildikó, Sz.: Anthropologie dans le calendrier. La représentation des curiosités de la nature et des peuples exotiques dans les calendriers de Nagyszombat (Tyrnavia), 1676–1773 = *Ex oriente amicitia...* 87–113. ill.
Nagyszombatban megjelent kalendáriumok antropológiai témájú illusztrációi
- MIKÓ Árpád: Festett oklevelek és kódexek a késő középkori Magyarországon. A művészettörténész dilemmái = *MűvtörtÉrt* (66.) 2017. 2. 303–311. ill.
- NÉMETH András: Continuous Narration through Scenic Depictions. The Apollonius pictus = *Classical Heritage and Medieval Innovation: Illustrated Texts from Late Antiquity to the Early Middle Ages. Convivium III/1.* / ed. Anna BORECZKY. Brno: Masarykova Univerzita, 2016. 106–121. ill.
Az Országos Széchényi Könyvtár Cod. Lat. 4. jelzetű, illusztrált antik regényéről (Apollonius pictus)
- SZALAI Béla: Szakáll János ismeretlen Kolozsvár látkép-metszete 1752-ből = *MKsz* (133.) 2017. 3. 352–357. ill.
- TÓTH Ferenc: Szent Márton magyar lovasként való ábrázolása a tours-i Szent Márton bazilika káptalanjának 1635-ös breviáriumában = *MKsz* (133.) 2017. 3. 346–351. ill.
- ZSUPÁN Edina: A Corvina könyvtár „első címerfestője”. Stílushűség és imitáció. A Philostratus- és a Ransanus-Corvina provenienciájához = *MűvtörtÉrt* (66.) 2017. 2. 273–302. ill.
Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Cod. Lat. 417. és Cod. Lat. 249. jelzetű Corvina kódexről

Kisnyomtatványok

- FÖRKÖLI Gábor: „Virtus Seriniana”. Egy iskolai Zrínyi-óda útja Gdańsktól Párizsig (1664) = *MKsz* (133.) 2017. 2. 156–173.
A vers latin és német nyelvű változatának szövegközlésével
- KNAPP Éva: „Az árvák fohásza”. Többfunkciós marcali ponyvanyomtatványok = *Doromb* 2017. 5. 345–358. 398.; = *Librum evolvo...* 119–132.
A függelékben a marcali v. Kovácsffy Arnold (1898–1944) nyomdájában 1930–1931-ben készült 7, illetve a Mizsur Ádám gyorsajtója alól, a század első két évtizedéből származó 1 nyomtatvány szövege
- KNAPP Éva: Ismeretlen 18. századi magyarországi nyomtatványok. 3. = *MKsz* (133.) 2017. 2. 237–245. ill.
A tanulmányban említett, Magyarországon ritka iskoladráma szövegének közlésével
- KÖTHENCZ Kelemen: A Hajós környéki táj 19. századi vallásos ponyvanyomtatványai = *Vallásos kultúra és életmód a Kárpát-medencében 10. Konferencia Veszprémben a Laczkó Dezső Múzeum és a Veszprémi Hittudományi Főiskola közös szervezésében.* 2014. május 20–23. / szerk. PILIPKÓ Erzsébet, FOGL Krisztián Sándor. Veszprém: Laczkó D. Múzeum, 2017. 968–983.
- NAGY Andor: Wittenbergi nyomtatványok Joseph Trausch kéziratgyűjteményéből = *Az Eszterházy Károly Egyetem tudományos közleményei* 44. 2017. 239–250.
A brassói fekete templom levéltárában található dokumentumokról. A wittenbergi nyomtatványok listájának közlésével
- NAGY Andor: Gelegenheitsdrucke in der Handschriftensammlung „Joseph Franz Trausch” in Kronstadt = *Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde* (39.) 2016. 163–174.

Térképészet

- DANKU György: A Széchényi Könyvtár Térképtárának új szerzeménye, A New Mapp of the Kingdom of Hungary and the Adjacent Countries by Phil. Lea = Térképtörténeti Közlemények... 9–25. ill.
Az OSZK Térképtár TR 3100 jelzetű példányáról és kiadásváltozatairól
- DANKU György: Luigi Ferdinando Marsigli. Fordulat Magyarország térképi ábrázolás történetében = Térképtörténeti Közlemények... 47–58. ill.
- KAPTÁNY Adrienn: Birodalmi úttérkép és nemzeti függetlenség. Egy országos sérelem 1835-ből = Aetas (32.) 2017. 2. Jókai Mór és a történelem. 55–75. ill.
- PÁSZTI László: Lipszky János Tabula generalis Regni Hungariae című térképének utólete = Térképtörténeti Közlemények... 39–46. ill.
- PÁSZTI László: Edmund von Zuccheri Magyarország-térképei = Térképtörténeti Közlemények... 115–127. ill.
A térképek jegyzékével
- PÁSZTI László: Kiegészítés a Lipszky-térképek és feldolgozásai jegyzékéhez = Térképtörténeti Közlemények... 129–144. ill.
- Térképtörténeti Közlemények 1. Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának évkönyve 2016. / főszerk. PÁSZTI László. Bp.: OSZK, 2017. 158 p. ill.

Papír

- MÓR György: Az Oktoih I–IV könyv vízjelei, 1494 = MVízjel (15.) 2017. 40. 27–38.: ill.
- MÓR György–STEVANOVIĆ, Zoran: Vízjelek a Vajdasági Levéltár protestánsokról szóló irataiban = MVízjel (15.) 2017. 41. 17–28. ill.
- PELBÁRT Jenő: Ratschach papírmalom IHS-vízjele, 1827 = MVízjel (15.) 2017. 38. 5–6. ill.
- PELBÁRT Jenő: Hrabóc papírmalom koronás magyar címer-vízjele, 1809 = MVízjel (15.) 2017. 38. 7–9. ill.
- PELBÁRT Jenő: A Biblioteca Universitaria-Bologna levélpapírjának vízjele 1929-ből = MVízjel (15.) 2017. 38. 11–12. ill.
- PELBÁRT Jenő: Fiumei RJE monogram = MVízjel (15.) 2017. 38. 22. ill.
- PELBÁRT Jenő: Szénási Lászlóné különgyűjtemény az MVA-ban. Szénási-vízjelek 2. rész = MVízjel (15.) 2017. 38. 23–31. ill.
- PELBÁRT Jenő: Salve Palatia vízjel, 1949 = MVízjel (15.) 2017. 38. 32. ill.
- PELBÁRT Jenő: Zólyomlipcse 2. papírmalom vízjelhasználata, 1779–1873 = MVízjel (15.) 2017. 38. 33–43. ill.
- PELBÁRT Jenő: Nagyméretű RJE monogram-vízjel, 1917 = MVízjel (15.) 2017. 38. 44. ill.
- PELBÁRT Jenő: Monogram-vízjelek 2. rész = MVízjel (15.) 2017. 38. 45–50. ill.
- PELBÁRT Jenő: Magyar turul vízjelek = MVízjel (15.) 2017. 39. 9–17. ill.
- PELBÁRT Jenő: Szecessziós La Rose, RJE présel-vízjel 1901-ből = MVízjel (15.) 2017. 39. 18. ill.
- PELBÁRT Jenő: Szénási Lászlóné különgyűjtemény az MVA-ban. Szénási-vízjelek 3. rész MVízjel (15.) 2017. 39. 45–50. ill.
- PELBÁRT Jenő: Két hermaneci óriás RJE monogram 1915-ből = MVízjel (15.) 2017. 40. 5–6. ill.
- PELBÁRT Jenő – MÓR György: A futaki Hadik birtok iratainak vízjeleiről (1793–1847) = MVízjel (15.) 2017. 40. 17–24. ill.
- PELBÁRT Jenő – MÓR György: A szentiváni parókia iratainak vízjeleiről (1801–1819) = MVízjel (15.) 2017. 40. 39–47. ill.

- PELBÁRT Jenő: József Attila Medvetánc és Nagyon Fáj című verseskötetének diósgyőri vízjeleiről = MVízjel (15.) 2017. 41. 9–12. ill.
- PELBÁRT Jenő: Kodály Zoltán leveleinek vízjelei, 1907 = MVízjel (15.) 2017. 41. 13–15. ill.
- PELBÁRT Jenő: Új adat Pápa papírmalom alapításáról, 1715 = MVízjel (15.) 2017. 41. 16. ill.
- PELBÁRT Jenő: A budapesti Oktoih ösnyomtatvány vízjeleiről (1494) = MVízjel (15.) 2017. 41. 29–40. ill.
- PELBÁRT Jenő: Név-vízjelek 1. rész = MVízjel (15.) 2017. 41. 41–50. ill.
- PELBÁRT Jenő: A Diósgyőri Papírgyár vízjel-védjegyének története (1899–1949) = Papíripar. (61.) 2017. 1/2. 33–41. ill.
- PELBÁRT Jenő: A reformáció jelképei a magyar fehér művészetben. Bp.: M. Papírműz., 2017. 234 p. ill.
A reformációhoz kötődő szimbólum-vízjelek katalógusa: 59–102.

Könyvkötés-történet

- MIKÓ Árpád: Le legature in cuoio dorato e la Bibliotheca Corviniana a Buda = A home of arts and muses... 113–134. ill.
- ROZSONDAI Marianne: Az ecclesia reformanda könyvkötéseken = Lyukasóra (26.) 2017. 8. 38–40. ill.
- TÓTH Zsuzsanna: A Magyarországon élő evangélikus szlovákok rézveretes kötési és kialakulásuk = Isis (17.) 2017. 64–77. ill.

Könyvkereskedelem-terjesztés

- GRANASZTÓI Olga: Éloge du roi de Prusse. Les connotations politiques d'un succès de librairie. La Prusse et la Hongrie entre 1780 et 1790 = Ex oriente amicitia... 267–288.
- GRANASZTÓI Olga: „Magyartalan könyvárosok”. Az első magyarországi könyvkereskedők megítéléséről a XVIII–XIX. század fordulóján = Programok és tanulmányok / szerk. BARTHA-KOVÁCS Katalin, PENKE Olga, SZÁSZ Géza. Szeged: JATEPress, 2017. 141–150.
- KOVÁCS Ábrahám: Nemzetközi kálvinizmus Európa periferiáin. Magyar és skót protestáns kapcsolatok a 19. században. Bp.: L'Harmattan; Nagyvárad: PKE SITTI, 2016. 203 p. (Magyar protestáns teológiatörténeti könyvtár. Monográfiák)
A protestáns iratterjesztés és népi vallásos irodalom skót és angol közvetítői Magyarországon c. fejezet: 11–36.

Kiadástörténet

Több évszázadot érintő munkák

- TAKÁCS László: Az Officium Rákócianum Szent Imre-himnuszai, avagy megjegyzések a szerzőség kérdéséhez = MKsz (133.) 2017. 1. 55–66.

16. század

- BAJÁKI Rita: John Fischer imakönyve és annak fordítása = Lelkiség és irodalom... 35–41. ill.
A RMNy 308A jelzetű kiadványáról és annak forrásáról.

FEKETE Csaba: Batizi és kátéja = MKsz (133.) 2017. 3. 261–282.

OLÁH Róbert: Az 1567. évi debreceni zsinat nyomtatványai = A reformáció könyvespolca... 53–63. ill.

16–17. század

HORVÁTH Csaba Péter: Jegyzet Telegdi Miklós katekizmusáról = Lelkiség és irodalom... 199–202.

MONOK István: Peter Felckmann, egy elfeledett szász grécista = ItK (121.) 2017. 3. 392–397.

Peter Felckmann az Athanasius-kódex 1601-es kiadásában betöltött szerepéről

PERGER Péter: Régi magyarországi csillagászati nyomtatványok = „Üstököst látni”... 390–405.

VÁSÁRHELYI Judit, P.: Szenci Molnár Albert: Psalterium Ungaricum. Kis katekizmus. Herborn, 1607 = Psalterium Ungaricum, Szent David kiralynac es prophetanac szaz ötven soltari az franciai notáknac és verseknec módgyokra most úyonuan magyar versekre forditattac es rendeltettec, az Szenci Molnar Albert által. Kis catechismus, avagy Az keresztyén hűnec részéről rövid kérdésekben es feleletekben foglaltatod tudomány, az mint sok tartományokban valo egyházakban es iskolákban szoktác tanítani az együgyöeket es a gyermekeket. Szent irasbéli mondasokkal es imadsagokkal egyetemben szedetöt az haidelbergai öreg catechismusbol. Bp.: Balassi – OSZK, 2017. Hasonmás kiad. 7–54.

VÁSÁRHELYI Judit, P.: A reformáció zsolnárkönyve – Psalterium-kiadások Európában = A reformáció könyvespolca... 72–84. ill.

ZVARA Edina: Scholarly translators and committed disputants. The first century of the Hungarian Bible = Hungarian Studies (32.) 2017. 2. 271–282.

17. század

KOÓS Balázs: „Szent Biblia, az egész keresztyénségben bé-vött régi deák bötüből. Magyarra fordította. a’ Jésus-alatt Vitézkező Társaság-béli Nagy-Szombati Káldi György pap.” = A reformáció könyvespolca... 85–96. ill.

VÁSÁRHELYI Judit, P.: Ablaß und Gnaden Büchlein...., Wimpaising an der Leitha, 1601. = Lelkiség és irodalom... 509–516. ill.

SZENCI MOLNÁR Albert: Psalterium Ungaricum, Szent David kiralynac es prophetanac szaz ötven soltari az franciai notáknac és verseknec módgyokra most úyonuan magyar versekre forditattac es rendeltettec, az Szenci Molnar Albert által. Kis catechismus, avagy Az keresztyén hűnec részéről rövid kérdésekben es feleletekben foglaltatod tudomány, az mint sok tartományokban valo egyházakban es iskolákban szoktác tanítani az együgyöeket es a gyermekeket. Szent irasbéli mondasokkal es imadsagokkal egyetemben szedetöt az haidelbergai öreg catechismusbol. Bp.: Balassi–OSZK, 2017. (526) pag. var. + mell. (54 p.). ill. Hasonmás kiad. (Bibliotheca Hungarica antiqua; 46.)

A mellékletben P. Vásárhelyi Judit tanulmányával.

17–18. század

BAJÁKI Ríta: Az Agonia Christi társulatok imakönyveiről = Barokk vallásos közösségek / szerk. BOGÁR Judit, DÉRI Eszter. Bp.: MTA–PPKE Barokk Irod. és Lelkiség Kutatócsoport, 2017. 9–17.

BARTÓK István: Manuductio ad Eloquentiam, 1709. A nagyszombati retorikai kézikönyv mintája és kiadója = ItK (121.) 2017. 6. 816–820.

BUJTÁS László Zsigmond: Die ungarischen Galeerensklaven-Pediger als Erinnerungsort in den Niederlanden im 17–18. Jahrhundert = Erinnerungsorte im Spannungsfeld unterschiedlicher

- Gedächtnisse: Galeerensklaverei und 1848 / Hrsg. Pál S. VARGA, Karl KATSCHALER, Miklós TAKÁCS. Debrecen: Debrecen Univ. Press, 2017. 11–43. ill.
- A tanulmány a szerző A pozsonyi véstörvényeszékről és a gályarabságról szóló, magyar szerzőktől származó szövegek sorsa 17–18. századi holland kiadványokban című dolgozatának jelentősen bővített változata
- DOHI Zsuzsánna: Időben születő sorozatkompozíció az emberi „béke” öt dimenziójában. Pápai Páriz Ferenc Pax-sorozata = Az idő alakzatai és időtapasztalat a magyarságtudományokban. A doktoriskolák V. nemzetközi magyarságtudományi konferenciájának előadásai. Pécs, 2015. augusztus 27–28. / szerk. BENE Sándor, DOBOS István. Bp.: Nk. Magyarságtud. Társ., 2017. 145–158.
- PÁLFY Eszter: Egy kiadás távlatai. A Gyöngyösi-recepció sajátosságaiából = Az idő alakzatai és időtapasztalat a magyarságtudományokban. A doktoriskolák V. nemzetközi magyarságtudományi konferenciájának előadásai. Pécs, 2015. augusztus 27–28. / szerk. BENE Sándor, DOBOS István. Bp.: Nk. Magyarságtud. Társ., 2017. 133–144.

18. század

- ECSEDY Judit, V.: Újabb hamis impresszumú könyvek = Lelkiség és irodalom... 487–490. ill.
- KISS László: „...nyelvünkön még illetően könyv nem találhatóik...”. Marikowzki Márton Néphez való tudósítása 1772-ből = Magyar Orvosi Nyelv (17.) 2017. 2. 65–68. ill.
- KURTA József: Egy füstbement terv. Vetsei István Ostervald-fordítása, avagy ki fordította le még Ostervald „Traité des sources de la corruption qui règne aujourd’hui parmi les chrétiens” című művét magyarra? = Vallásos kultúra és életmód a Kárpát-medencében 10. Konferencia Veszprémben a Laczkó Dezső Múzeum és a Veszprémi Hittudományi Főiskola közös szervezésében, 2014. május 20–23. / szerk. PILIPKÓ Erzsébet, FOGL Krisztián Sándor. Veszprém: Laczkó D. Múz., 2017. 921–925.
- MACZÁK Ibolya: Piarista szerzők prédikációi a 18. században = Hitre, tudásra. A piaristák és a magyar művelődés. Budapesti Történeti Múzeum, Vármúzeum, 2017. november 15.–2018. február 25. Kiállítási katalógus 1. Bp.: BTM–Piarista Rend M. Tartománya, 2017. 475–480.
- TORDA István: A Bácsmegey ismeretlen első kiadása = MKsz (133.) 2017. 4. 466–472.
A Jelentés (előszó) eddig ismeretlen korábbi, és kibővített, átdolgozott, már ismert változatainak szöveggözlésével

18–19. század

- NAGY Andor: Eszterházy Károly és a 19. századi egri főpapok könyvkiadási tevékenysége = Karol Eszterházy a vydavateľská činnosť jágerských prelátov v 19. storočí = Az Esterházyak frankói ifjabb ága / összeáll. ... STREŠŇÁK Gábor. Szenc: s. n., 2017. 430–445. ill.
A tanulmány bilingvis formában (magyar és szlovák nyelven) jelent meg

19. század

- FAZEKAS Csaba: Bihar vármegye állásfoglalásai egy álnéven megjelent könyv ügyében, 1838–1839 = Egyháztört. Szle (18.) 2017. 4. 143–148.
- HAVAY Viktória: Gaal György népmeséi, avagy mit tudunk a magyar elsőről? = Nyom-követés 2. Tanulmánykötet. A Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete és a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály I. közös konferenciájának tanulmánykötete / szerk. DOMOKOS Gyöngyi et al. Újvidék: Vajdasági M. Doktoranduszok és Kutatók

- Szervezete; Bp.: DOSZ Irodalomtudományi Oszt., 2017. 45–55. (Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály tanulmánykötet; 2.)
- RÓZSAFALVI Zsuzsanna: Eötvös Károly és a Révai Testvérek = Két évforduló között. Eötvös Károly-tanulmányok / szerk. PRAZNOVSZKY Mihály. Veszprém: Prospektus ny., 2017. 46–57.
- SZABÓNÉ KOZMA Katalin: Jakob Glatz gyermekkönyveinek magyar fordításai = Fordítás, tolmácsolás, értelmezés... 6–78. ill.
- SZETEY Szabolcs: Albertini énekeskönyvének fordítója: Dobos János = Lelkiség és irodalom... 401–404.
- Dobos János német nyelvű levelének szöveggözlésével és magyar fordításával

19–20. század

- ITTÉSZ Nóra: Mákfejgyűjtögetés – Szótárírás Kresznericstől a Nagyszótárig = Vasi Szle (71.) 2017. 2. 143–151.
- Elhangzott előadás szerkesztett szövege (Kresznerics Ferenc Könyvtár, Celldömölk, 2016. október 14–15.).

20. század

- BIBOR Máté János: Kettő az egyben. A Száz vers első kiadásai = Valóságos könyvtár, könyvtári valóság. Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2016 / szerk. KISZL Péter, BODA Gáborné KÖNTÖS Nelli Bp.: ELTE BTK Könyvtár- és Információtud. Int., 2017. 103–109.

Sajtótörténet

19. század

- BARNA Béla: Az Egri Újság indulása és első munkatársai. Modern haladást a „ma pártszempontoktól átszaturált keblekben” = Könyv, kontextus, medialitás. Tanulmányok a 60 éves Széchenyi Ágnes tiszteletére / szerk. BUZINKAY Géza, MARTIN József. Eger: EKE Líceum K., 2017. 27–37.
- KISS László: Egy füstbe ment terv. Az első magyar orvosi szakfolyóirat. 250 éve született Sándorffí József = Magyar Orvosi Nyelv (17.) 2017. 1. 25–28.
- LUKÁCS Anikó: Jámbor Endre és a Férfidivat-közlöny. Szabászati szaklapok az 1860-as években = Divat, egyén, társadalom. A divattörténeti tudományos konferencia tanulmánykötete / szerk. F. DÖZSA Katalin, SZATMÁRI Judit Anna, VÉR Eszter Virág. Bp.: ELTE Eötvös K., 2016. 111–127.
- MÉSZÁROS Zsolt: A Magyar Bazár és a 19. századi divatlapkutatás új perspektívái = Certamen IV. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában. Nyelv-, irodalom-, néprajztudomány, régészet, történelem, művészettörténet. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyes., 2017. 81–93.
- MÉSZÁROS Zsolt: Női hálózatok és a 19. századi divatlapok. A Magyar Bazár és olvasóközönsége = MKsz (133.) 2017. 3. 297–313.
- PÁKOZDI Éva Szilvia: A Veszprémi Hírlap és alapítója a sajtó aranykorában és a politika viharáiban = Veszprémi Szle (19.) 2017. 2. 75–86.
- SIMON Bernadett: „Nagy ünnep lesz ez!”. A Milleniumi Kiállítási Értesítő ígérete = Fordítás, tolmácsolás, értelmezés... 229–242. ill.

UJVÁRI Hedvig: Identitások és kommunikációs csatornák. Magyar – német – zsidó kulturális metszéspontok a dualizmus kori Magyarországon Bp.: MTA BTK, 2017. 141 p. (Médiatudományi könyvek)

19–20. század

GELLÉR Ferencné: Dongók és dongó fullánkok. Fejezet a debreceni élclapirodalom történetéből. 1861–1915, 1953 és 1956. Debrecen: Gellér F.-né, 2017. 146 p. ill.

KLESTENITZ Tibor: A politikai bulvársajtó megjelenése – egy új műfaj a budapesti sajtópiacon = A vélemény-sajtótól a tömegsajtóig... 127–150.

LESZALVI Tibor: A dualizmus kori szlovák nyelvű sajtó tevékenységével kapcsolatos sajtóperek és háttérük a XIX. század végén és a XX. század elején = Világkép és etimológia. Írások Nyomárkay István 80. születésnapjára. Az MTA Modern Filológiai Társaság tudományos konferenciájának előadásai. Bp., 2016. június 22. / szerk. NYOMÁRKAY István, PAPP Andrea. Bp.: Modern Filológiai Társ., 2017. 219–227.

ORDASI Ágnes: Egy betiltott kisebbségi lap. A fiumei La Difesa története (1898–1901) = Pro Minoritate. 2017. Nyár. 59–85.

A vélemény-sajtótól a tömegsajtóig. Fejezetek a magyar újságírás történetéből / szerk. KLESTENITZ Tibor, PAÁL Vince. Bp.: MTA BTK, 2017. 182 p. ill. (Médiatudományi könyvek)

20. század

BARTHA Ákos: A Nemzeti Radikális Párt (1930–1936) és sajtója = MKsz (133.) 2017. 3. 314–340.
A Budapesti Újságírók Egyesülete 1910-ik évi almanachja. Utazás az újságírás körül / szerk. SZERDAHELYI Sándor; kísérő tanulmány SZÉNÁSI Zoltán, VISY Beatrix. Repr. kiad. Bp.: OSZK – Argumentum K., 2017. ill.

Az eredeti kiadás megjelenési adatai: Bp.: Budapesti Újságírók Egyesülete, 1910

HARKAI VASS Éva: Nyugat, 1916 = E nagy tivornyan. Tanulmányok 1916 mikrotörténelméről / szerk. KAPPANYOS András; szerk. mtársai SARANKÓ Mária, SZÉNÁSI Zoltán. Bp.: MTA BTK, 2017. 181–185.

HORVÁTH Sándor: Pável Ágoston és a gyűjtőhálózat szervezése = Vasi Szle (71.) 2017. 6. 682–688. ill.

A Vasi Szemle történetéhez

ILYEFALVI Emese: Egy írásgyakorlat további kontextusai. Alternatív protestáns folyóirat-kultúra a 20. század első harmadában Erdélyben = Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére / szerk. JAKAB Albert Zsolt, VAJDA András. Kolozsvár: Kriza J. Néprajzi Társ. – BBTE M. Néprajz és Antropológia Int. – Erdélyi Múzeum-Egyes., 2017. 759–777. ill.

Kézíratos egyházi sajtó Erdélyben

KÁLI Csaba: A zalai sajtó a koalíció éveiben, 1945–1947 = A forradalom vonzásában. Tanulmányok Szántó László tiszteletére / szerk. POLGÁR Tamás, RÉCSEI Balázs. Kaposvár: MNL Somogy M. Lvt., 2017. 243–252. ill.

KLESTENITZ Tibor: Bangha Béla jelentése a budapesti nunciusnak a Központi Sajtóvállalat helyzetéről = MKsz (133.) 2017. 1. 67–80.

Bangha Béla német nyelvű jelentésének szövegközlésével

PAPP Barbara – SIPOS Balázs: Modern, diplomás nő a Horthy-korban. Bp.: Napvilág, 2017. 339 p. ill.

Sajtótörténet: 185–267. 270–297.

Sajtótermékek mint források

- BALOG Beáta: Életreformelemek megjelenése az 1920–1930-as években a Magyar Lányok című folyóiratban = Továbbélő utópiák. Magyar életreform-törekvések és nemzetközi recepciók hatások / szerk. NÉMETH András, VINCZE Beatrix. Bp.: Gondolat, 2017. 58–80.
- BUCHMÜLLER Péter: A községi zsidóság reprezentációja a Kőszeg és Vidéke című hetilapban 1909 és 1939 között = Médiakutató (18.) 2017. 1/2. Fogoly média. 97–107.
- BUDA Attila: Mi történt 1929. október 28-án? Osvát Ernő halála a napisajtó oldalain = Milyen a nyár Amherstben. Esszék, tanulmányok, források Bp.: Ráció, 2017. 305–322.
- FÓNAGY Zoltán: A kiegyezés fogadtatása a sajtóban = MTud (178.) 2017. 12. 1535–1540.
- GLASSER Norbert: „Égből szállott mireánk ez a korona, Isten küldte azt neked miáltalunk”. IV. Károly koronázásának neológ izraelita diskurzustradíciói = Ethnographia (128.) 2017. 2. 223–238. ill.
- Háborús mindennapok, mindennapok háborúja. Magyarország és a Nagy Háború, ahogy a sajtó látta, 1914–1918 / szerk. KABA Eszter. Bp.: Politikátört. Int. – Napvilág, 2017. 427 p. ill.
- LANDGRAF Ildikó: Nemzeti érzés és királyhűség. 1848–1849 hőseinek és az uralkodócsalád tagjainak megjelenése a Vasárnapi Ujság lapjain szövegfolklorista szemmel = A véleményesajtótól a tömegsajtóig... 39–57. ill.
- MANHERCZ Orsolya: A korona megtalálása 1853-ban. Az esemény bemutatása a kortárs sajtóban = A véleményesajtótól a tömegsajtóig... 23–38.
A tanulmány az esemény magyar - és a magyarországi német nyelvű sajtóbeli megjelenését is tárgyalja
- MÉSZÁROS Márton: Ravasz vagy Balthazár? Antiszemizmus-vita a protestáns lapokban 1917-ig = Holokauszt. Új utak, új generációk / szerk. ANTAL Nikolett, MÉSZÁROS Márton. Bp.: FISZ, 2016. 69–82.
- MOLNÁR László, V.: Az orosz tudományos élet recepciója két hazai folyóiratunkban. A „Magyar Könyv-ház” és a „Sokféle” korabeli híryanaga = Turul (90.) 2017. 1. 46–50.
- NAGY Gábor, Sz.: „A politika nem a mi feladatunk”. A Szív politikai állásfoglalásai a koalíciós időszakban = Egyháztört. Szle (18.) 2017. 1. 100–113
- RÓZSA Mária: A prágai Ost und West magyar vonatkozású közleményei. 1837–1848 = MKsz (133.) 2017. 3. 283–296.
- SONNEVEND Péter: Könyvtár a „kultúrforradalomban”. A Szabad Nép könyvtárról és olvasásról, 1945–1956 = KF (27.) 2017. 3. 385–401.
- TAMÁS Ágnes: Selbstbilder und gegenseitige Stereotype der Slowaken und Ungarn in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhundert = Acta Historica Neosoliensia (20.) 2017. 2. 67–86. ill.
- TAMÁS Ágnes: Numerus clausus és a „zsidókérdés” karikatúrákon = Iskola, művelődés, társadalom. Az oktatás, nevelés és művelődés társadalomtörténeti látószögei. A Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesület 2015. évi, sárospataki konferenciájának tanulmánykötete / szerk. SASFI Csaba, UGRAI János. Bp.: Hajnal I. Kör Társadalomtört. Egyes., 2017. 521–533. ill.
- TAMÁS Ágnes: Old-new enemies in Hungarian and Yugoslav Caricatures after the Second World War (1945–1947) = Istraživanja (28.) 2017. 171–188. ill.
- TAMÁS Ágnes: Karikatúrák a propaganda szolgálatában. 1939–1944. = Századok (151.) 2017. 2. 408–442.
- TAMÁS Ágnes: Demokraták és a nyugat jugoszláv és magyar karikatúrákon (1945–1947) = Tanulmányok (Univerzitet u Novom Sadu. Filozofski fakultet. Odsek za hungarologiju. Katedra za mađarski jezik i knjževnost). 2017. 209–223.
- TAMÁS Ágnes: Propagandakarikatúrák ellenségképei Szarajevótól Párizsig. Bp.: Kalligram, 2017. 343 p. ill.

- TURBU CZ Dávid: Piłsudski megítélése Magyarországon a két világháború között = Történelmi Szle (59.) 2017. 1. 145–162.
- TURBU CZ Dávid: A baloldali emigráció sajtójának Horthy-képe az 1920-as évek elején = A vélemény-sajtótól a tömegsajtóig... 165–182.
- UJVÁRI Hedvig: „Vigadó” és „főiskola”. A bécsi (1873) és a párizsi (1878) világkiállítás Max Nordau olvasatában = Könyv, kontextus, medialitás. Tanulmányok a 60 éves Széchenyi Ágnes tiszteletére / szerk. BUZINKAY Géza, MARTIN József. Eger: EKE Líceum K., 2017. 315–327.
- VALLASEK Júlia: „Hőst ne csak legendaszerű vértetben...” Hadirokkantak megjelenítése az első világháborús magyar sajtóban = E nagy tivornya. Tanulmányok 1916 mikrotörténelméről / szerk. KAPPANYOS András; szerk. mtársai SARANKÓ Mária, SZÉNÁSI Zoltán. Bp.: MTA BTK, 2017. 349–375.
- VARGA Csaba: Moór Gyula a napisajtóban = Iustum aequum salutare (13.) 2017. 1. 155–174.
- VÖRÖS Katalin: Az iparoktatás és külföldön. Kísérlet a dualizmus kori pedagógiai sajtó és iparoktatás-politika árnyalására = Századvég 2017. 1. Századforduló. 81–99. ill.
A külföldi iparoktatás szerepének és reprezentációjának vizsgálata a Magyar Iparoktatás 1896–1904 között megjelent számaiban

Könyvtártörténet

Több évszázadot érintő munkák

- SCHMELCZER-POHÁNKA Éva: Die Büchersammlungen der katholischen kirchlichen Hochschulbildung in Fünfkirchen von Anfang bis zum Ende des 18. Jahrhunderts = University and universality... 341–368. ill.
- BÖSZÖRMÉNYI István: „Az egyház szeme fénye az iskola”. A losonci református gimnázium (liceum) története. Komárom: Calvin J. Teológiai Akad., 2016. 546 p. ill.
Könyvtártörténeti fejezettel: Az iskola könyvtára: 52–58.

18–19. század

- VERŐK Attila: Magyarországi nemzetek bibliotékái és a Telekiek = A Telekiek és a kultúra... 45–56. 325. 332.

19. század

- LÁSZLÓ Lóránt: Kelemen Márton könyvtáros és Szakáts János segédőr konfliktusa = A Telekiek és a kultúra... 275–289. 331. 338.

19–20. század

- KAPRONCZAY Károly: A Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár története: 1837-től napjainkig Bp.: Johan Béla Alapítvány: MTEI, 2017. 147 p. (Magyar tudománytörténeti szemle könyvtára; 120.)

20. század

- BÁNYAI Réka: „Pufiana”. Eltűnt, megkerült, lappangó könyvek = A Telekiek és a kultúra... 291–323. 331. 338.

A Függelékben az ügyhöz kapcsolódó iratok, levelezés szövegközlésével és a Teleki Tékából hiányzó RMK-k listájával

POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella: A budapesti katonai, illetve hadikórházak és könyvtárai az I. világháború idején = *Orvosi Könyvtárak* (14.) 2017. 2. 27–38. ill.

Bibliofília, magánkönyvtárak

DÓBÉK Ágnes: Történeti témájú könyvek egy főpapi hagyatékban (1765) = Szóra bírt az újkort.

A III. KoraújkorÁSZ doktorandusz konferencia tanulmányai / szerk. BODNÁR-KIRÁLY Tibor, HENDE Fanni, PATÁKI Katalin. Bp.: DOSZ – ELTE BTK Történelemtud. Doktori Isk., 2016. 97–113.

FAZAKAS László: Könyvkultúra a kolozsvári kaszinókban = *Korunk* (28.) 2017. 1. Változó idők – változó társadalom. 75–79.

HORVÁTH József: Újabb adalékok a 18. századi győri magánkönyvtárak történetéhez. Fekete Imre, Koller Katalin és mások könyveiről = *Győri tanulmányok*. 2017. 38. 133–145.

KIMPIÁN Annamária: A Teleki Téka disszertációgyűjteménye = *A Telekiek és a kultúra...* 225–245. 330. 337. ill.

KOMOROVÁ, Klára: Luther műveinek 16. századi kiadványai a szlovák könyvtárakban és possessoraik = *A reformáció könyvespolca...* 9–24. ill.

KURTA József: Bod Péter könyvtárának kötetei a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtárában = *Egyháztört.* Szle (18.) 2017. 2. 124–126.

KURUCZ György: A racionális gazdálkodás könyvszete az egykori Podmaniczky és Prónay családi könyvtárak állományában = *A báró Podmaniczky család szerepe a 18–19. századi magyar kultúrában* / szerk. GURKA Dezső. Bp.: Gondolat, 2017. 191–204.

POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella: Magyar királyi honvédségi tisztii magánkönyvtárak a XIX–XX. század fordulóján = *KF* (27.) 2017. 4. 549–562.

RÁCZ Emese: „Bibliothecam(...) az Enyedi Collegiumnak maradjon”. Teleki József (1675–1732) könyves mecenatúrája = *A Telekiek és a kultúra...* 91–112. 326. 333. ill.

SAKTOROVÁ, Helena: Reformációs irodalom Thurzó György nádor könyvtárában = *A reformáció könyvespolca...* 25–33. ill.

VARGA Bernadett: Még egyszer a Todoreszku–Horváth könyvtárról = *MűvtörtÉrt.*(66.) 2017. 2. 329–350.

Olvasástörténet

BÍRÓ Csilla: Seneca Christianus a nagyszombati Sarlós Boldogasszony Társulat kiadványai között = *Barokk vallásos közösségek* / szerk. BOGÁR Judit, DÉRI Eszter. Bp.: MTA-PPKE Barokk Irod. és Lelkiség Kutsop., 2017. 43–53.

BITSKEY István: Egy Kalauz-példány Tápiószelén Lelkiség és irodalom... 103–106. ill.

Az RMNy 1293. tétele alatt nyilvántartott 2. kiadás (Pozsony, 1623.) egy példányáról

BORVÖLGYI Györgyi: Az első református főgondnok egykori könyvespolcáról. Néhány kötet Ráday Pál olvasmányai közül = *A reformáció könyvespolca...* 117–125. ill.

BUDA Attila – TŰSKÉS Anna: Horatius, Ovidius és Vergilius művei a főti Károlyi-kastély egykori és a keszthelyi Festetics-kastély ma is látogatható Helikon könyvtárában = *MKsz* (133.) 2017. 2. 174–196. ill.

CSORBA Dávid: Adatok Medgyesi Pál peregrinációjához és három könyvéhez = *Egyháztört.* Szle (18.) 2017. 4. 138–142.

- CZINTOS Emese: Példától az olvasmányig. A (szép)história a 16. század magyar irodalmában. Bp.: Reciti, 2017. 235 p. (Irodalomtörténeti füzetek; 179.) Olvasmánytörténet, kiadói politika: 71–108.
- DOMOKOS Mariann: Olvasástörténet és folklorisztika. Közelitések a ponyvamesék 19. századi paraszti recepciójához = Iskola, művelődés, társadalom. Az oktatás, nevelés és művelődés társadalomtörténeti látószögei. A Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesület 2015. évi, sárospataki konferenciájának tanulmánykötete / szerk. SASFI Csaba, UGRAI János. Bp.: Hajnal I. Kör Társadalomtört. Egyes., 2017. 463–478.
- ÉGER Gábor: Eszéki T. István könyvgyűjteménye a sárospataki Nagykönyvtárban = Diákudósok. A XXXIII. OTDK 13. Szekciójának első helyezett pályamunkái. Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekció / szerk. SZIRMAI Éva. Szeged: SZEK JGYF K., 2017. 303–318.
- EGYED Emese: A zseniális olvasó. Teleki Domokos: A Spanyolok Mexicóba = A Telekiek és a kultúra... 139–158. 328. 335.
Teleki Domokos kéziratban maradt drámájának forrásairól.
- FARKAS Gábor Farkas: Kopernikusz és az olvasók = A kopernikuszi fordulat fél évezred távlatában / szerk. LAKI János, SZÉKELY László. Bp.: Könyvpont – L'Harmattan, 2016. 95–118.
A tanulmány a szerző A könyv, amelyet senki sem olvasott. Adalékok a heliocentrikus modellről folytatott vitához. = MTud (176.) 2015. 168–174. című dolgozatának bővített változata.
- FRAUHAMMER Krisztina: Olvasva imádkozni, imádkozva olvasni. Alfabetizáció és olvasástörténeti adalékok az imakönyv műfaja kapcsán = Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére / szerk. JAKAB Albert Zsolt, VAJDA András. Kolozsvár: Kriza J. Néprajzi Társ. – BBTE M. Néprajz és Antropológia Int. – Erdélyi Múzeum-Egyes., 2017. 705–715.
- JÁKI László: Gondolatok az iskolai önképzőkörök könyvtáiról = KKK (26.) 2017. 7. 29–35.
- KECSKEMÉTI Gábor: Zrínyi Miklós és a németországi államelméleti gondolkodás újabb szakasza = Határok fölött. Tanulmányok a költő, katoná, államférfi Zrínyi Miklósról / szerk. BENE Sándor et al. Bp.: MTA BTK, 2017. 435–448.
- KNAPP Éva: Matthaeus Tympius retorikai vonatkozású művei Magyarországon = MKsz (133.) 2017. 1. 32–54.; = Librum evolvo... 43–66.
- LÁZS Sándor: Nyelvhasználat és anyanyelvű irodalom a magyar domonkos reformban. A magyar domonkos apácák olvasmányai = Az első 300 év Magyarországon és Európában. A Domonkos-rend a középkorban / szerk. CSURGAI HORVÁTH József. Székesfehérvár: Alba Civitas Tört. Alapítvány, 2017. 207–233.
A Függelékben a magyar reform idején írt domonkos kódexek listája
- MARTIS Zsombor: Polemikus olvasói bejegyzés egy Czeplédi-irat szennylapján = Egyháztört. Szle (18.) 2017. 2. 127–133. ill.
- MIZERA Tamás: Erudíció és neveléstörténet. A kora újkori Felvidék tanítókönyvtárainak vizsgálata = Művelődéstörténeti kalászatok / szerk. CZEGLÉDI László, MIZERA Tamás, VERÓK Attila. Eger: EKE Líceum K., 2017. 36–42.
- MIZERA Tamás: Pillanatkép a kora újkori Felső-Magyarország könyves művelődéséről – Váradi György (1630–1682 után) iskolamester és olvasmányai = Tanulmányok Heves és Nógrád megye történetéből / szerk. NEMES Lajos. Eger: Heves M. Honismereti Egyes.; Romhány: Lakóhelyünk Tört. Honismereti Egyes., 2017. 187–204.
- MIZERA Tamás: A felvidéki bányavárosok művelt tanítóinak olvasmányai a 16–17. században = Tavasz Szél 3. / szerk. KERESZTES Gábor Bp.: Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2017. 228–232.
- MIZERA Tamás: Magánkönyvtár, polgári könyvtár – tanítókönyvtár? A kora újkori Felvidék tanító értelmiségének olvasmányműveltségéről = Válogatott tanulmányok a pedagógiai elmélet és

- szakmódszertanok köréből / szerk. KARLOVITZ János Tibor. Komárno: International Research Institute, 2017. 9–15.
- MONOK István: Deutsche Verfasser deutschsprachiger Bücher im Lesestoff von Aristokraten aus Nord-Kroatien in der frühen Neuzeit = Deutsche Sprache und Kultur in Kroatien. Studien zur Geschichte, Presse, Literatur und Theater, sprachlichen Verhältnissen, Wissenschafts-, Kultur- und Buchgeschichte, Kulturkontakten und Identitäten / Hrsg. Wynfrid KRIEGLEDER, Andrea SEIDLER, Jozef TANCER. Bremen: Lumière, 2017. 59–92. ill.
- MONOK István: Zrínyi Miklós könyvtára és olvasmányai kortárs könyvtári tükörben = Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról / szerk. BENE Sándor et al. Bp.: MTA BTK, 2017. 27–35.
- MONOK István: Cultural ideals. Changes in patterns of knowledge. From the point of view of reading history = Hungarian Studies (32.) 2017. 2. 251–270.
- MONOK István: A kora újkori Kassa német polgárságának olvasmányai = Művelődéstörténeti kalauzok / szerk. CZEGLÉDI László, MIZERA Tamás, VERŐK Attila. Eger: EKE Líceum K., 2017. 21–35. ill.
- MONOK István: Iskola használatú könyvek a németújvári protestáns iskola könyvtárában 1569–1634 = Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio philosophica (21.) 2017. 2. 236–246.
- MONOK István: L'aristocratie de Hongrie et de Transylvanie aux XVIIe et XVIIIe siècles et le livre pour tous = Ex oriente amicitia... 115–126. ill.
- OLÁH Róbert: „...redux ex oris Hollandicis...” A németalföldi könyves műveltség emlékei a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában = Németalföld emlékei Magyarországon. Magyar – holland kapcsolatok / szerk. BÁRÁNY Attila et al. Debrecen: Debreceni Egy. K., 2017. 109–121. ill.
- OLÁH Róbert: Idősebb Geleji Katona István könyvei a Teleki-Bolyai Könyvtárban = A Telekiek és a kultúra... 57–90. 326. 333. ill.
A mellékletben Geleji Katona könyveinek katalógusával
- ŐRSI Julianna: Mindenes Gyűjtemények, mint a református deákok ismereteinek tükrői = Iskola, művelődés, társadalom. Az oktatás, nevelés és művelődés társadalomtörténeti látószövei. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2015. évi, sárospataki konferenciájának tanulmánykötete / szerk. SASFI Csaba, UGRAI János. Bp.: Hajnal I. Kör Társadalomtört. Egyes., 2017. 479–489. ill.
Gyárfás István olvasmányműveltségéről feljegyzései alapján
- ŐSZ Sándor Előd: Wittenbergben vásárolt Kálvin-kötetekről. Kísérlet a peregrináció-kutatás továbbfejlesztésére = Gerundium (8.) 2017. 1. Reformáció-Különszám. 114–126. ill.
- ŐSZ Sándor Előd: Erasmus Johannis kolozsvári unitárius lelkipásztor könyvtárának Kálvin-köteteiről = Korunk (28.) 2017. 9. Reformáció – 500. 27–31.
- ŐSZ Sándor Előd: A budapesti könyvtárakban őrzött Kálvin-kötetek = A reformáció könyvespolca... 34–52. ill.
A Budapesten, Esztergomban, Gyöngyösön és Vácon őrzött Kálvin kiadások katalógusa: 45–52.
- POGÁNY György: Olvasómozgalmak, olvasói kampányok 1945–1956 között = KF (27.) 2017. 3. 402–415.
- POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella: Olvasó katonák és könyvtáraik az I. világháborúban = KN (19.) 2017. 3. 32–61.
- POSTMA, Ferenc: Ein neulich aufgefundenes Büchlein aus der Privatbücherei von Johannes, János Csécsi Sr. ein kleines Exempel aus der großen Geschichte der Peregrinatio librorum = Egyháztört. Szle (17.) 2016. 3. 96–102.; = MKsz (133.) 2017. 2. 246–250. ill.
A tanulmány a Magyar Könyvszemlében a magyar nyelvű összefoglaló nélkül jelent meg

- POSTMA, Ferenc: Warum Johannes Gele Debreceni bei Nacht und Nebel aus Franeker verschwunden ist: Die Franeker Inventarliste seiner dort hinterlassenen Bücher und Güter (1661) = Monographia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára / szerk. NYERGES Judit, VERÓK Attila, ZVARA Edina. Bp.: Kossuth, 2016. 574–585.
A Függelékben más dokumentumok mellett az inventárium szöveggözlésével
- POSTMA, Ferenc: Das Testament des verstorbenen ungarischen Studenten Johannes / János N. Szepsi (Franeker, den 28. April 1658) und die erfreuliche Entdeckung von etlichen Büchern aus seinem Nachlass = Sárospataki Füzetek (21.) 2017. 2. 145–166. ill.
Szepsi végrendeletének szöveggözlésével, valamint a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárába és a marosvásárhelyi Teleki Tékába (Teleki-Bolyai Könyvtár) visszakérült könyveinek katalógusával
- TÓTHNÉ RADÓ Cecília: Egy 15. századi pécsi prédikátor műveltsége = Per aspera ad astra (4.) 2017. 1/2. 222–229.
- TÜSKÉS Anna: Pauler Tivadar jogi szakkönyvtárának 1872-es katalógusa = Hagyományok és kihívások V. Múlt és jövő. Országos Könyvtárszakmai Nap, 2016. / szerk. SZABÓ Panna, SZÉKELYNÉ TÖRÖK Tünde. Bp.: ELTE Egyetemi Kvtára és Lvtára, 2017. 99–109. ill.
- VERÓK Attila: Der Bibliotheksbestandskatalog als historische Quelle für die Ideengeschichte? = Ex oriente amicitia... 43–62.
- VERÓK Attila: Dobra húzott huszita emberbőr? A könyvtörténet megjegyzése egy Husz-követő legendájának margójára = Husz János és a huszitizmus... 127–135.

A múlt neves könyvtárosai, bibliográfusai, újságírói

- BALÁZS Imre József: „Ájult cafat a ma”. Reiter Róbert a Kassák-folyóiratok vonzáskörében = E nagy tivornyan. Tanulmányok 1916 mikrotörténelméről / szerk. KAPPANYOS András; szerk. mtársai SARANKÓ Mária, SZÉNÁSI Zoltán. Bp.: MTA BTK, 2017. 389–396.
- BODA Miklós: „Mecsekszabolcsról indult”. A Pontificia Universitas Gregoriana bibliográfusa, Arató Pál S. J. (1914–1993) az egyháztörténeti tudományosság szolgálatában = Lelkiség és irodalom... 107–114. ill.
- DÁRDAI Ágnes, F.: Fitz József és Domanovszky Ákos, az Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárának reformer igazgatói, 1930–1942 = KKK (26.) 2017. 12. 24–37.
- DÁRDAI Ágnes, F.: József Fitz und Ákos Domanovszky. Die Reformer-Direktoren der Bibliothek der Elisabeth-Universität in Pécs (1930–1942) = University and universality... 369–391.
A konferenciaelőadás magyar nyelven megjelent a Könyv, könyvtár, könyvtáros, 2017/12. számában
- DEÁK Ágnes: „mint toronyból a bakter”. Arany János folyóiratai „nemzeti és társadalmi kérdések” erőterében = „Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!”. Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasata / szerk. CIEGER András. Bp.: Universitas – OSZK – MTA BTK, 2017. 153–194.
- GYURÁCS Ferenc: Pável Ágoston tudományszervezői tevékenysége a Vasi Szemlében = Vasi Szle (71.) 2017. 4. 429–434. 507. 510. ill.
- KISZL Péter – PATKÓSNÉ TÓTH Zsuzsanna: „Könyvtárosnak való vagyok, ez érdekel engem”. Walleshausen Gyula, 1923–2010 KF (27.) 2017. 1. 68–83.
A „Ha egy könyvtáros holnap is csak azt teszi, amit tegnap csinált, előbb-utóbb elenyészik, elpusztul az állománya...” c. Walleshausen Gyulával készült interjú közzétételével.
- KISZL Péter – PATKÓSNÉ TÓTH Zsuzsanna: „Harmonikus egységbe olvad itt a józan gyakorlatiasság, az elmélet, a tudományos kutatás és a mások kutatásának a támogatása”. Csapodi Csaba (1910–2004) és Csapodiné Gárdonyi Klára (1911–1993) = KF (27.) 2017. 2. 232–250. ill.

- A „Ha valami nehézség, fennakadás van kutatásainkban, rögtön tanácsot kérhetünk egymástól” c., Csapodi Csabával és Csapodiné Gárdonyi Klárával készült interjú közlésével.
- KISZL Péter – PATKÓSNÉ TÓTH Zsuzsanna: „Tudatosan vállalta a könyvtárosságot, s évtizedeken keresztül hűséggel szolgálta választott hivatását egyetlen munkahelyén, a Budapesti Egyetemi Könyvtárban”. Vértesy Miklós, 1907–1991 = KF (27.) 2017. 4. 563–573.
- Vértesy Miklós „...arra a helyre kerültem, ami a szívemnek a legkedvesebb lett, a Ritkaságtárba” című öninterjújának közlésével
- MANN Miklós: A Századok működése Szilágyi Sándor szerkesztői időszakában (1875–1899) = Századok. (151.) 2017. 1. 11–16.
- NAGY Imre: Várkonyi Nándor. Portré és tabló. Pécs: Pro Pannonia, 2017. 333 p. ill. (Pannónia könyvek). (Irodalmunk forrásai) Várkonyi Nándor, mint lapszerkesztő: Várkonyi Nándor és a Sorsunk 267–310.
- PAÁL Vince: Újságíróból politikus. Gratz Gusztáv útja a parlamenti tudósítói padból a miniszteri bársonyszékbe = A vélemény-sajtótól a tömegsajtóig... 79–109.
- RÓZSA Dávid – RÓZSA Gábor: A bibliológia Rózsa György munkásságában = MKsz (133.) 2017. 3. 360–366.
- SAS Péter: Kós Károly. Bp.: MMA, 2017. 272 p. ill.
- Kós Károly kiadói, szerkesztői és a könyvművészet területén végzett munkásságával

BORVÖLGYI GYÖRGYI

SZEMLE

„Ezt köztünk! Isten áldja!” Széchenyi István válogatott levelei, Szerk. és fordította Kovács Henriett, Körmendy Kinga, Mázi Béla, Oplatka András, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014, 584 p.

A 2014-ben a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával megjelent, közel hatszáz oldalas kötet Széchenyi István válogatott leveleit tartalmazza Kovács Henriett, Körmendy Kinga, Mázi Béla és Oplatka András szerkesztésében és fordításában. Régi adósságát törlesztette ezzel a méltó kiállítású kötettel a magyar tudomány, hiszen a „legnagyobb magyarnak” többezres nagyságrendű levelezéséből még nem készült ilyen összefoglaló, a teljes életpályát áttekintő, modern kiadás. Oplatka András a bevezetőben utal rá, hogy történt ugyan kísérlet Széchenyi összes levelének összegyűjtésére, de ez a munka több szempontból is olyan beláthatatlan nagyságú lett volna, hogy nem valósult meg. A létező korábbi és újabb levelezéskiadások már csak könyvtárban hozzáférhetők, s a többnyire eredeti nyelven, vagyis a Széchenyi által a magyaron kívül használt német, angol, francia nyelven közzé tett levelek a mai olvasók számára nyelvi okok miatt gyakorlatilag nem hozzáférhetők. A megoldás – a tervezett összkiadás megvalósíthatatlan volta miatt – egy, lehetőség szerint széles keresztmetszetet nyújtó válogatás, esetünkben 260 levél magyar nyelven, tehát az idegen nyelvű levelek fordításban kerültek az olvasó elé.

A jelen kiadás egyszersmind revideálta a korábban már megjelent szövegeket, a kézirat alapján

javította az átirati hibákat. Ezen kívül valamenyny idegen nyelvű levelet újra fordították, akkor is, ha ez már máshol megjelent magyarul, ezzel is a korábbi előforduló hibákat kívánva kiküszöbölni. Széchenyi István levelezését két nagy közgyűjtemény, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattára őrzi. Ezen kívül az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, a Budapesti Történeti Múzeum Újkori Osztálya, az esztergomi Duna Múzeum és a Soproni Városi Levéltár is számottevő mennyiséget őriz. Széchenyi István levelezésének teljes felmérése – állapítja meg Mázi Béla a *Széchenyi István leveleiről* című előszóként álló összefoglalásában – továbbra is a forrásfeltárás nagy, és még elvégzendő feladata. A kiváló kritikai kiadások korában ez a kötet arra törekedett, hogy „levélregényként” forgathassa a mai olvasó, s ezt megkönnyítendő, igen jó érzékkel találták meg a szerkesztők az optimális jegyzetelési módot a tudományos igényesség és a közérthetőség között. Csak a legfontosabb helyeket magyarázták tömören, összefoglalóan, s így valóban olvasmányos maradt a kiadvány. A szövegben előforduló rengeteg névvel sem a jegyzeteket terheltek meg, hanem a névmutató előtt található 18 oldalas névjegyzékben adták meg a személyek legfontosabb adatait. A válogatás sokrétű és arányos, Széchenyi István életének minden fontos eseménye megjelenik a levelek által, s a közéleti és a magánember bemutatása is kiegyenlített mértékben sikerült. A Crescenceszerelem és a házasság leveleiből, az 1837-ig tartó időszakból kevesebbet válogattak be a szerkesztők, nyilván a 2001-ben megjelent levelezéskötet okán, amely Széchenyi és Zichy

Károlyné, majd Széchenyi Istvánné fennmaradt kölcsönös leveleit tartalmazza (*Széchenyi választása, Széchenyi István és Seilern Crescen-ce levelezése*, I, 1825–1837, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta Fenyő Ervin, Bp., Balassi, 2001).

A 17 éves katona első levelei szüleinek és az apának a katonaelet mindennapjairól, a hadieseményekről és az első utazásokról tudósítanak. Az 1815-ös londoni út beszámolója az apának, aki 1787-ben európai útja utolsó állomásaként ismerkedett meg a szigetországgal, már arról tudósítanak, hogy a találmányok és újítások rabul ejtik „És bár nem vagyok a gépek különleges barátja, de mégis léteznek ebben az országban újítások, melyeket a mi országunkban is nagy nyereséggel használhatnánk. A legjobb úton vagyok ahhoz, hogy mindebből valamit eltanulhassak.” Ezekben a levelekben már egyértelműen megjelenik a fiatal gróf útkeresése, és Széchenyi számára igen fontos, hogy az apa elégedett legyen választásával. „...s ezért remélem, hogy Nagyságod elégedett az általam választott úttal, amelyen maradni akarok” (London, 1815. november 13.). Minden levélből az apjához fűződő szeretetteljes, odaadó viszony árad. A saját életút és életcél keresése is mindig az apához viszonyítva történik, hol az apa nyomdokain haladva véli megtalálni önmagát, hol éppen ellenkező irányban, de az érzelmi kötelék, a gyermeki odaadás érezhetően mindvégig erős marad és őszinte, s minden levele azzal zárul, hogy az apa áldását kéri. A 19 éves Széchenyi 1810. júliusi levelében így tesz hitet atyjához: „Nagyságod... apai intését mindig bensőmben zárva őrzöm, bár még igen fiatal vagyok, de legjobb apámnak bizonyosan nem kell majd miattam aggódnia, hiszen az én ereimben is derék őseim drága vére folyik, és hogy is felejthettem volna oly könnyen el mindazon apai intéseket, melyekért mindörökké hálás leszek, s melyek mindig nagyon meghatottak.” (3. levél) Széchenyi Ferenc pedig lelke mélyén tudta, hogy fia lesz majd művének folytatója. 1818-ban így nyilatkozott Madarász János somogyi ügyvédnek István fiáról: „Igen, ő katona, de az nem az ő pályája, én neveltem őtet, ő egészen az én legkedvesebb növendékem, én

ismerem az ő szellemét, lelkületét, ő szívvel és lélekkel magyar, s meglátja ügyvéd úr, Magyarországon még olyan nagy hazafi ember nem volt, mint ő!” (Idézi MISKOLCZY Ambrus, *Az „ismeretlen” Széchenyi Ferenc „ismert” munkálata a Habsburg birodalom hungarizálásáról = Levéltári Közlemények*, 2006, 2, 23).

A Széchenyi életében a talán legnagyobb személyiségformáló erővel bíró Wesselényi-barátság 12 levélben követhető végig. Az egymást inspiráló, de kezdetől rivalizáló kapcsolat alakulása a Széchenyi 1821-es erdélyi utazásán történt megismerkedésüktől az 1831-es szakító levélíg nyomon követhető, amelyben Széchenyi konstatálja politikai nézeteik szétválását: „útinkban elágazunk...” 1831. november 8-án ezt írja Wesselényinek: „Érzem, hogy hazánk előmenetele eszközlésében diametraliter [merröben] ellenkezünk némi tárgy körül, és ez mily baj volna, ha az ország gyűlése előtt nem egyeznénk – mert éppen úgy mint te, úgy én is kész vagyok, a közjóért még azon szent kötelességjé a barátságnak is ketté szakítani, mely miniket egyesít...” s valóban, személyes kapcsolatuk nem szakadt meg később sem, s a „szent barátság kötele” később is kölcsönösen érvényesül köztük.

Igen fontosak és a személyiség belső világából sokat föltáró levelek, amelyeket Széchenyi a két, hozzá legközelebb álló bizalmas emberének, korábbi nevelőjének, későbbi jószágigazgatójának, Liebenberg (később Lunkányi) Jánosnak és 1833-tól szolgálatában álló titkárnak, Tasner Antalnak írt. A nekik szóló 24, illetve 23 levéllel ez a legterjedelmesebb „fejezete” a leveleskönyvnek. Széchenyi nekik szóló leveleiben a legőszintebben tárja fel önmagát, s olyan bizalmas közléseket tesz, amelyeneket csak a naplóbejegyzésekben olvashatunk. 1828. novemberi Liebenbergnek szóló írásában a katonai rendet elhagyó és saját gazdasága felé forduló gróf pontokba szedve adja meg útmutatásait, hogyan járjon el a jószágigazgató a nagycenki lakosokkal való egyezségben, s többek között ezt mondja: „Legyen a parasztságé a határnak nagyobb s termékenyebb része.” „...valljuk meg igazán, az uraságok közönségesen a jobbágyok kára által keresik jövedel-

meiknek fölemelését, de én oly szembeütően akarom a jobbágyság hasznát eszközölni...”

Rendkívül sokat árulnak el Széchenyi gondolkodásmódjáról azok a levelek, amelyekben az idősebb barát vagy rokon jogán életre szóló tanácsokat ad az ifjabb címzeteknek, vagy nevelési elveit fejt ki. Ilyen pl. az Andrássy Györgynek szóló 1828. októberi levél, amely az idősebb barát útmutatásait tartalmazza a gazdaság rendbetételéről, a házasodás módjáról, viselkedési kódexről, amit Széchenyi szerint egy korabeli fiatal arisztokratának követnie kell. „Az országgal szemben nagy hálára vagy kötelezve, neki kell szolgálnod. Szükséges, hogy tisztességes, méltóságteljes ember legyél.” „Legyünk valakik és ne csak annak látsszunk.” 1829-ben hosszú levelet intéz Lajos bátyja lányához, a húszéves Széchenyi Júliához, akinek összefoglalja az életéről és életvezetéséről gondolatait, elveit: t. k. „Minél magasabb születésű valaki, minél gazdagabb, eszesebb, annál nagyobb kötelezettségei vannak embertársaival, hazájával szemben.” „Szégyenletes, ha valaki magát jobbnak és előkelőbbnek tartja, mert a sors vele kedvezően bánt, és szálnalmas, ha társadalmi rangunk, címünk, vagyonunk és születésünk sánca mögé rejtőzünk.” Vagy igen tanulságos a Zichy Gézának írott levele (192. levél), hogy 1846-ban, amikor közéleti-politikai szerepvállalása és gazdasági szervezőtevékenysége csúcspontjára ért, arra szakít időt, – mert fontosnak tartja –, hogy mostohafiának kutyaeltulajdonítási ügyét személyesen rendezze, s annak kapcsán nevelő szándékkal a tanulságot is levonja a fiú számára. Béla fiának 1848 januárjában ezt írja (209. levél): „Nagyobb szerencsét – és erre vigyázz – mint erkölcsi függetlenséget, az ember nem érhet el. ... Iparkodjál ennél fogva, hogy soha semmi tettetéd, de legkisebb szavadért se legyen okod pirulni.”

A kulturális mecénást és gazdasági szervezőt minden oldalról alaposan bemutatja a válogatás: az Akadémia körüli szervezéseket, a pesti lóversenyek meghonosítását, amivel a lótenyésztést kívánta fejleszteni, a Casino létrehozását, a Duna-szabályozást, a hídépítést, a Magyar Gőzhajózási Társaság megszervezését, az első vasútvonal kiépítése körüli munkálatokat.

S ennek kapcsán elsősorban a József főherceg nádornak írott tizenhét, olykor igen terjedelmes levél mutatja, mekkora küzdelmet vívott, hogy megnyerje a kormányzat támogatását ezekhez a nemzeti gazdaságot megalapozó vállalkozásokhoz. Nagyon elgondolkodtató a Balaton-Gőzhajózás ügyében Pál bátyjához intézett két levél 1846 novemberében (193., 195.), amelyekből megsejthetjük, mekkora energiát emésztett fel a küzdelem a dolgok szervezésével és keresztülvitelével kapcsolatban, a lobbizást egy ügy érdekében, amit Széchenyi vállalkozásaiban kifejtett. S azt is, milyen falakba, ellenállásba, de legalább is csak közömbösségbe ütközhetett – a kormányzati körökön kívül – az arisztokrácia köreiből, ha még saját testvérénél is érdektelenségre talált az itt kifejtett lelkes agitációja. Az ügy megvalósításához (a tó megcsapolása és a Dunával való összekötéshez) „a hatóságoknak és magánszemélyeknek muszáj együttműködniük” – írja. Támogatást keres: „De hát hol kopogtassak, ha nem a három megye érintett földbirtokosainál?” Ezért kéri Pál támogatását, és egy alaposan felvázolt szerződést ajánl neki. Azonban kérése nem talált meghallgatásra, amit következő levelében rezignáltan vesz tudomásul, és így fogalmazza meg a szomorú tanulságot: „A mi körülményeink közt, mikor az országban az első s a leggazdagabbak mindazt az aránylag kis áldozatot, amit hoztak, oly nagyon pontosan a mérleg serpenyőjébe teszik, mint Te, kedves testvérem, lehetetlen lesz elhárítani, hogy a demokrácia végül ne nőjön a fejünkre, mikor is aztán par force [erőszakkal] tízszer annyi terhet fognak vállunkra rakni, mint amennyit mi magunk elismert nagylelkűséggel önként vállaltunk volna.”

Széchenyinek Kossuthhoz való viszonyát is pontosan végig követhetjük az itt közölt levelekből: vitájukat a 40-es évek elejétől, – A’ Kelet Népe és a Pesti Hírlap körüli vitát –, a forradalmi eseményeket. Legfőbb bizalmasainak, Lunkányinak és Tasnernak írott leveleiben is több helyen megjelenik Kossuthról alkotott képe, véleménye, kettőjük politikai irányának összevetése. Az 1848. márciusi eseményeket követő kezdeti lelkesedésében március 17-én Tasnernak ezt írja: „Mi engem illet, én Batthyányit és

Kossuthot legőszintebben fogom szolgálni! ... Az én politikám biztos volt... de lassú. Kossuth egy kártyára tett mindent és legalább idáig annyit nyert a hazának, mint amennyit az én politikám tán 20 év alatt nem bírhatott volna előállítani!” Májustól már több a kételkedő hang, s július 25-én ezt írja Batthyány Lajosnak: „Meggyőződésem, hogy elvesztünk, ha Jella-sichsal most nem köttetik béke vagy fegyverszünet. A rend és a jog híveinek, bármily légyen is vallásuk vagy nemzetiségük, most az anarchia és a rabló csőcselék ellen azonnal kezüket kell nyújtaniuk egymásnak. Ha most nincs béke a horvátok és köztünk – akár csak fegyverszünet által is –, akkor felfalnak minket a szerbek, s mi több, mi faljuk fel önmagunkat.” Az összeomlás előtti napokban, 1848. szeptember 1-én ezt írja Pál testvérének: „Tulajdon helyzetem irtózatos! Beléptem a kormányba – és mily önmegtágadás kellett ehhez – azért, hogy ha lehetséges, békítsek, [ügyeket] a császár elé vigyek.” Ez a mondat jól írja le azt a skizofrén állapotot, amelyben Széchenyi a 48-as eseményeket végig élte és végig politizálta. A napló-bejegyzések is arról szólnak, hogy a politikai események fősodrálval tartott ugyan, de saját magán felül kerekedve, valódi énjén mintegy erőszakot téve, mert így tartotta tisztességesnek, még akkor is, ha saját politikai habitusa eltért ettől az iránytól, s lelke mélyén látta előre a katasztrófát. Mindez és az utolsó évek felfokozott aktivitása, s az idegek végső kimerülése szükségszerűen vezetett az összeomláshoz. A szeptember 4-én az országgyűlésnek fogalmazott néhány soros lemondó-levele is olvasható a kötetben – az utolsó magyarországi levél –, amelyben meggyengült egészségi állapotára hivatkozva eltávozást kér, s orvosával, Balogh Pállal másnap már Döbling felé utaznak.

A kötet 31 Döblingből keltezett levele 1850-ből és az 1857 és 1860 közötti évekből datálódik. A közties időszakból, a teljes elnémulás 6 évéből sem levél, sem naplójegyzet és semmilyen más írás nem maradt fenn Széchenyitől. Az 1850-ben írott első döblingi levelek, súlyos önvádakkal terheltek, amikor is a reformok elindításától kezdve a végkifejletig mindenért önmagát okolja, olykor már-már mitikus ere-

jü képekben fogalmazva: „Én egy nemzetet fosztottam meg becsületétől, boldogságától és üdvösségétől, én vagyok a Segestus, amelyet a Szentírás a bűn és a vétek legnagyobb szörnyeként ábrázol.” – írja augusztusban feleségének. Valamivel később: „...a legvétkesebb ember vagyok, ki valaha élt, és nincs lény, aki a földön annyi bajt okozott volna, mint én.” A szeptember 8-án Tasner Antalnak szóló hosszú levél az önkárhoztatást folytatja a végtelenségig, s fordít visszájára minden korábban általa képviselt értéket, eszmét. Könyveivel ő ásta alá a régi Magyarországot, vállalkozásával csupán saját hiúságát akarta kielégíteni, a forradalom innen terjedt Európába és végeláthatatlan káoszba torkollik minden, s jut el odáig, hogy az Antikrisztusnak tartja magát.

Míndeközben mostohafiának, Zichy Imrének a legszebb keresztény hitvallást adja át 1850. július 30-án: „...olvasd teljesen végig a Szentírást, lélekben emelkedj gyakran fel Istenhez, gondold megannyiszor a halálra és az örökkévalóságra, és amennyire és ahol csak képes vagy, támogasd a szenvedőket, a betegeket, a szegényeket, és ne kínozz egyetlen élőlényt, akárcsak egy szünyogot se.”

A némaság 6 éve után, 1857-ben Széchenyi már újra a régi levélfogalmazó, s ha nem tudnánk, hogy Döblingből keltezettek, azt hinnénk, élete régi korszakából való leveleket olvasunk. Szellemi ereje újra a régi, a hazai és a külföldi politika újra érdeklődése tárgya, s bár döblingi lakosztályát szinte nem hagyja el, a leveleiben kifejtett aktivitás is a régi időszakot idézi. 1858. január 1-től Tasnertől előfizetést kér minden magyarországi időszaki lapra és nyomtatványra Ober-Döblingbe. Ezt a megújult politikai érdeklődést s a küzdő szellem feléledését bizonyítja 1857 novemberében, Szögyén-Marich Lászlónak írott levele, amelyben azt írja, már „szomjazik” arra, hogy kezébe vegye az újsághírekből megismert *Rückblick* című röpiratot (*Rückblick auf die jüngste Entwicklungsperiode Ungarns*, 1857) – a Bach irodájában propagandacélokra készült névtelenül megjelent munkát –, s válaszolni kíván rá. Az egy évre rá Londonban névtelenül megjelent válasz, a *Blick (Ein Blick auf den anonymen „Rückblick”, welcher für einen*

vertrauten Kreis in verhältnismässig wenigen Exemplaren im Monate October 1857, in Wien erschien, *Von einem Ungarn*, London, 1859), Bach-rendszert bíráló hangvételében a kortársak egyértelműen felismerték Széchenyit.

Igen fontos az 1858. november 6-án kelt levél, amelyet az MTA igazgatótanácsának fogalmazott, és amelyben alapítóként tiltakozásának adott hangot a bécsi kormány által újonnan fogalmazott akadémiai alapszabály ellen, mivel a tudományok magyar nyelven történő művelése csorbult volna. A merész fogalmazástól („Hogy kormányunk mostani rendszere a magyar nemzetiség igényeivel és érdekeivel szemközt áll, azt a legvakabb is észreveheti. Nemzetiségünk nekünk magyaroknak pedig becsesb, mint a föld bármily kincse, sőt életünk.”) az intézmény vezetői megrettentek, s nem olvasták föl nyilvánosan a levél szövegét. Ez az a levél, amely Albrecht főherceg szerint alkalmas volt arra, hogy „a kormány megvetésére és gyűlöletére izgasson” s ezért váltotta ki az osztrák hatóságok részéről azt az állásfoglalást, miszerint, ha Széchenyi valóban tébolyodott, akkor politikai állásfoglalásait meg kell szüntetni; ha viszont egészséges, akkor az államhatalomnak nincs oka rá, hogy kímélje (OPLATKA András, *Széchenyi István*, Bp., Osiris, 2005, 429–430).

S végül a kötet utolsó, drámai hangvételű levele, az 1860. március 4-én kelt Thierry rendőrminiszternek szóló, amelynek előzménye az 1860. március 3-án történt házkutatás Széchenyi döblingi lakosztályában, valamint a fontosabb, vele kapcsolatban álló személyeknél, s számos kézirat és megvádolására alkalmas bizonyíték lefoglalása. Lojális alattvalóként, ám büszke arisztokrata főúrnaként, akinek minden körülmények közt a becsület és az adott szó a legfontosabb, tiltakozik az eljárás ellen, méltányosságot kér a bárótól, és hűségét hangsúlyozza a dinasztiahoz, a császár személyéhez és Magyarországhoz. A levelet a rendőrminiszter először válasza sem méltatta, Széchenyi személyes meghívásának nem tett eleget, azonban kis idő múlva, március 17-én a következő fenyegető üzenetet juttatta el a döblingi remetének: „Az Ön által évekkal ezelőtt választott menedékhely már régen megszűnt annak lenni”

(uo. 443.) – amely közvetlen vagy közvetett módon a végső elhatározásra vezette a grófit.

„Egy rendkívüli élet levelekben” – áll a kötet hátoldalán. Valóban, ennél rendkívülőbb élet a 19. században aligha képzelhető el, ahol a rendkívüliség az élet külső körülményeit és a főhős belső világát egyaránt jellemzi. A szerkesztők körütekintő válogatása eredményeként a rendelkezésünkre álló levelek esszenciáját sikerült bemutatni. Ezek ma a legtanulságosabb szövegekként, s messzemenő aktualitással olvashatók és olvasandók magán- és közembereknek egyaránt, s kitűnő kézikönyvként forgathatják történészek, kutatók, tanárok, diákok és az érdeklődő magyar olvasók.

DEÁK ÉSZTER

„Neue Bienen fremder Literaturen”, *Der literarische Transfer zwischen den slawischen Kulturen und dem deutschsprachigen Raum im Zeitalter der Weltliteratur (1770–1850)*, hrsg. Gertraud Marinelli-König und Philipp Hofeneder, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2016 (Buchforschung, Beiträge zum Buchwesen in Österreich, Bd. 8), 299 p.

A kötet a 2014 novemberében Bécsben, a Cseh Köztársaság követségének épületében „Der literarische Transfer zwischen den slawischen Kulturen und dem deutschsprachigen Raum im Zeitalter der Weltliteratur (1770–1850)” címen rendezett konferencia előadásait teszi közzé nyomtatott formában.

Az irodalmak közti átadás/átvétel, hatás/közvetítés jelenségét a méh-metaforában megfogalmazó felvilágosult Friedrich Justin Bertuch (1747–1822) weimari kiadó és mecénás nyomán a jelen kötet a vizsgáldóást a szláv nyelvű és a német nyelvű irodalmak közti kapcsolatra terjeszti ki, és folytatja (ld. a korábbi kötetről: RÓZSA Mária, *„Die Bienen fremder Literaturen”, Der literarische Transfer zwischen Großbritannien, Frankreich und dem deutschsprachigen Raum im Zeitalter der Weltliteratur (1770–1850)*, hrsg. Norbert Bachleitner, Murray G. Hall, Wiesbaden, Harrassowitz, 2012, 327 p. [Buchforschung, Beiträge zum Buchwesen in Österreich, 7], könyvism. = *Magyar Könyv-*

szemle, 130[2014], 3, 388–393). Az egyre inkább nemzeti öntudatukra ébredő, önálló nemzetté váló egyes szláv irodalmakból fordított szépirodalom közkedvelt olvasmánya volt a kor németül értő közönségének. Különösen a soknemzetiségű, soknyelvű Habsburg Birodalomban segített hozzá a német fordításokon keresztül megvalósuló transzfer folyamata a nem német nyelvű, „idegen” kultúrák megismeréséhez, emancipációjához, a nemzetek érdekeinek kifejezésre juttatásához. Kiemelten igaz ez az olyan „kis” nyelvek, mint a magyar esetében, így például említésre érdemes, hogy az orosz irodalomból készülő első magyar fordítások még az 1850-es vagy 1860-as években is zömmel német vagy francia közvetítő fordítások alapján készültek (ld. ehhez: *Orosz írók magyar szemmel* II, Szemelvények a műfordítás történetéből, szerk. D. Zöldhelyi Zsuzsa, Budapest, Tankönyvkiadó, 1985, 15).

Két általános, elméleti írás után a kötetben először a cseh, majd a délszláv, ezután a szlovák és a lengyel témák köré csoportosított tanulmányok blokkja követi egymást, melyek közül az egyik mindig átvezet a következő csoportba.

Michael Rössner hangsúlyozza, hogy a fordítás a nyelvi átültetésen kívül a kultúra átadását, az idegen kultúra tudatos elsajátítását is jelenti, kezdve a humanistáktól (a toledói fordító-iskola) egészen az 1820-as évekig, mikor Madame de Staël felszólította az olasz írókat, hogy fordítsák a német romantikusokat, azért, hogy megismerhessék az esztétika legújabb irányait, fejlődését. Különösen igaz a kultúra átadása olyan esetekben, mikor közvetítő fordításon keresztül jutnak el az irodalmi művek az olvasóhoz. A szerző erre az orosz irodalomnak a francia vagy spanyol olvasóhoz való eljutására hoz fel több példát.

Csáky Móric elméleti írásában a német nyelvben a történelem során lejárattott, rossz konnotációkkal terhelt Mitteleuropa szó helyett a Zentraleuropa szóval, illetve ennek francia, angol és olasz megfelelőjével kívánja a vizsgálandó területet meghatározni. Közép-Európa határai (ha egyáltalán vannak is ilyenek) vitatottak, illetve elmosódtak. A részletesen bemutatott források alapján leszögezi, hogy a tárgyalt ré-

gió határait sokáig azonosnak kezelték a Habsburg Birodaloméival, de a terület semmiképpen sem tekinthető egységnek, és alapos érveléssel bizonyítja, hogy többközpontú politikai és gazdasági cselekvési territórium, melyet sokszínűség, sokféleség, eltérés, széttartás (például a nyelvek tekintetében), ugyanakkor sok téren egyezés, hasonlóság (például viselkedési normák, szokások, valamint a városépítéssel) jellemez.

Dalibor Dobiáš két epikus és lírai költeményeket tartalmazó állítólagos ócseh nyelvemléket, a königinhofi (Dvůr Králové nad Labem) és a grünbergi (Zelená hora) kéziratot (Rukopis královédvorský a zelenohorský) mutat be, amelyeket Václav Hanka (1791–1861), cseh régész és nyelvészeti író fedezett fel 1817-ben, illetve 1818-ban, majd követi német nyelvű recepciójukat az első német fordításoktól 1848-ig, ezen kívül részletesen ábrázolja a 19. század folyamán a hitelességük körül kibontakozott tudományos vitát.

Václav Petrbok Karl Agnel Schneider, azaz Karel Sudimir Šnajdr (Königgrätz/Hradec Králové, 1766 – Smidar, 1835) két nyelvű szentimentális és Sturm und Drang-költő német és cseh nyelvű költészetével foglalkozik, és megállapítja, hogy német nyelven írott verseinek saját maga által készített cseh fordításai a cseh népdal hatását mutatják, rendkívül kifejezőek, jelen van bennük a komikum és az erotika, de verstanilag nem olyan bonyolultak, mint a német nyelvűek (hiszen cseh nyelvű hexameter és szonett nem volt).

Steffen Höhne írásának témája a prágai esszé kezdete az 1800-as évek elején. Az esszé műfajának meghatározása, majd a speciális történeti-mitologikus szerepet betöltő hazafias morvaországi esszé sajátosságainak felvázolása után a Prágában igen aktív időszakát töltő romantikus Clemens von Brentano korának kríziseire reflektáló, esszéisztikus írásait analizálja (Brentano a Libussa-motívumot és Prága alapításának történetét is feldolgozta szépirodalmi alkotásokban), melyekkel olyan általános érvényű megállapításokra jut, amelyek értelmében a mesés, mitologikus múlt a költői feldolgozáson túl a jelenre és a jövőre is érvényes perspektí-

vát nyújthat. Goethe és Karl August Varnhagen von Ense közösen írt recenziójában a morvaországi német–cseh együttélést és közös irodalmi múltat már Goethe világirodalom-konceptiója szerves részeként dolgozza fel.

Peter Drewns tanulmányában Josef Wenzig (1807–1876), a cseh nyelv legismertebb 19. századi népszerűsítőjének munkásságát követi végig, számba veszi az általa készített (többségében lírafordításokat tartalmazó köteteket) és áttekinti azok sajtóvisszhangját. Wenzig alapvető célkitűzése az volt, hogy elismertesse a cseh nyelv egyenrangúságát a morvaországi német nyelvvel. Kiadványainak sajtóbeli értékelése nem volt egyértelműen pozitív, már ha egyáltalán tartalmi ismertetésüknél többre is futotta, mert Wenzig neoklasszicista és szentimentális irodalmi elképzelései már saját korában sem minősültek korszerűnek, mivel a romantikáról nem vett tudomást, emellett konzervatív, Habsburg-párti nézeteket vallott, így a liberális német irodalomkritika nem értékelte közvetítő, műfordító és ismertető tevékenységét előremutatóan.

Alena Jakubcová a 18–19. században divatos virág-metaforát a címükben viselő költői szemelvények, antológiák (Blumenlese) szerepét vizsgálja a cseh irodalom német nyelven való megismertetésében, és rámutat ezek kultúráközvetítő feladatára. Ebben a kontextusban emeli ki Wenzig munkásságát (ő az összekötő személy az előző tanulmánnyal), aki gyűjteményes fordítás köteteivel, de főleg hozzájuk fűzött előszavaival egyrészt felhívta a német nyelvű olvasóközönség figyelmét a cseh irodalom létezésére, másrészt fordítás antológiáival megismerhetővé is tette azt. Más kérdés, hogy fordításai meglehetősen szabadok voltak, amit a németek úgysem tudtak ellenőrizni nyelvismeret hiányában, fordításainak nagy száma mindenesetre elismerést váltott ki, Goethe jóindulatú dicsérő szavai pedig sokáig garanciát jelentettek a nyelvek és a kultúrák közti közvetítői tevékenysége értékelésekor.

Zuzanna Urváková az Ignaz Leopold Kober (1825–1866) prágai kiadó és könyvkereskedő, majd halála után felesége által 1846-tól 1871-ig megjelentetett, „Bibliothek deutscher

Originalromane der beliebtesten Schriftsteller” című sorozatot mutatja be, amely a kiadó más, a cseh irodalmat népszerűsítő könyvsorozatai mellett a színvonalas német nyelvű próza megismertetését vállalta fel, s azon túl, hogy közkedvelt, olvasmányos irodalmat kínált, anyagiilag is sikeres, jól eladható volt.

Václav Hanka bécsi tartózkodása (1813–1814) fiatal joghallgatóként döntő jelentőségű volt, mert ekkor ismerkedett meg Bartholomäus (Jernej) Kopitarral (1780–1844) és a Schlegel fivérekkel, és így került közel a német romantika népdalgyűjtő és feldolgozó törekvéséhez. Az új inspirációk járultak hozzá, hogy 1817-ben lefordította cseh nyelvre Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864) szerb népdalgyűjteményét. Dalibor Tureček Hanka a klasszicizmus és a romantika határmezsgyéjén elhelyezkedő fordításainak a kialakulóban lévő cseh nemzeti irodalom fejlődésében betöltött szerepét vizsgálja.

Karadžić szerb népdalgyűjteményének a Talvj álnéven publikáló Therese Albertine Luise von Jakob-Robinson (1797–1870) az 1825 után több kiadást is megért, és Goethe által is pozitívan fogadott német fordításán keresztül kapcsolódik szervesen az előzőhöz Renate Hansen-Kokorus tanulmánya. Írásában a gyűjtemény részét képező, a szerb nemzeti mítosz egyik legfőbb alkotóeleméhez, a rigómezei csatához kapcsolódó hősi énekekben ábrázolt nőalakok bemutatásán keresztül vizsgálja a különböző női szereptípusokat a patriarchális szerb társadalmon belül.

Wladimir Fischer-Nebmaier Bécsnek a szerb irodalom fejlődésében betöltött szerepét mutatja be, melynek technikai elősegítője az volt, hogy Joseph Kurzböck (1736–1792) nyomdájának volt cirill betűkészlete, melyet aztán 1795-ben Novakovics Istvánon (Stefan Novaković, 18. sz. közepe – 1815 k.) keresztül a budai Egyetemi Nyomda vett meg, megszerezve egyben a privilégiumot a cirill betűs szerb, román, rutén és héber betűs könyvek kiadására (ld. ehhez: FÜLÖP Géza, *Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban, 1772–1848*, Budapest, Hatágu Síp Alapítvány, 2010, 134), valamint Kopitar

a Bécsi Udvari Könyvtárban volt cenzor, és ily módon áttekintéssel bírt az új irodalmi termés tekintetében, emellett kapcsolatot tudott teremteni a szerzők között.

Wolfgang Eismann Matija Antun Relković (1732–1798), az egyik legismertebb 18. századi horvát író és műfordító munkásságát mutatja be, és értékeli. Relković saját irodalmi tevékenysége elég szerény, de egyetlen, sok kiadást és fordítást megélt elbeszélő költeményén kívül ABC-, nyelvtankönyv-, és mesefordításával, valamint juhtenyésztési szakkönyvek átültetésével sokat tett a felvilágosult gondolatok terjesztése érdekében nemcsak saját hazája, hanem az egész Monarchia számára.

Az első szlovén nyelvből készült fordítások almanachokban, antológiákban láttak szétszórta napvilágot – írja Erwin Köstler. Döntő szerepet játszott ebben a folyamatban a prágai *Ost und West* (1842–1848) című folyóirat, melynek felvállalt célja a szláv irodalmak német nyelven való megismertetése volt. Sokat tettek a szlovén népköltészet német nyelvű népszerűsítése ügyében Johann Gabriel Seidl (1804–1875) és Johann Nepomuk Vogl (1802–1866) osztrák költők, valamint a szlovéniai születésű Anastasius Grün (Graf Anton Auersperg, 1806–1876), aki 1850-ben kiadta szlovén népdalokat tartalmazó fordításkötetét (*Volkslieder aus Krain*, Leipzig, Weidmann'sche Buchhandlung, 1850). A 19. századi szlovén költészet csúcspontját France Prešerenrel (1800–1849) érte el.

Peter Deutschmann írásában a méh-metaforát felhasználva mutat be több kiadványt egyrészt a méhészet, a mezőgazdaság területéről, illetve hozzájuk kapcsol a Gérard Genette-i terminológia szerinti parasztovegeket (amelyek az adott szöveget eljuttatják a kommunikációban részt vevőkhöz), s az arisztotelési felfogásig visszanyúlva vizsgálja azok tágabb értelmezését a társadalmi közösségek képzésében, amelyek mind hozzájárultak a szlovák nemzeti tudat és a szlovák írásbeliség kialakulásához az 1770 és 1850 közötti években.

A szlovák nemzeti öntudat kialakulásának sajátos formáját képviseli a Kiss Szemán Róbert tanulmányában vizsgált Ján Kollár (Moscóc/Mošovce, Sl. 1793 – Bécs, 1852) *Sláwy*

dcera [Szlávia leánya] több kiadást és fordítást megélt emblematikus, szonettekéből álló, cseh nyelven írt (szlovák irodalmi nyelv ugyanis ekkor még nem létezett) költeménye, mely minden valamilyen formában a szlávok ellen vétő, a szláv pokolban való kinszenvedésének, büntetésének naturalisztikus bemutatását ábrázolta. Ennek a más nemzetekkel szembeni ellenséges, sőt gyűlölettel teli nemzeti emblematizmusnak a célja a modern kori nemzetek ideológiai, történeti, nyelvi és kulturális önmeghatározása volt. A szlávok ellen elkövetett „bűnök” statisztikájában az elkövetők közt a költői mű énekeiben legnagyobb számban a németek, majd utánuk a magyarok szerepelnek, beleértve konkrét személyek, főleg tudósok munkásságát, de az elkövetett „bűnök” fajtáit is lehet statisztikailag számszerűsíteni.

Tatiana Ivantyšinová és Miriam Viršínská gróf Adam Junosza Rościszewski (1774–1844) szlavjanofil lengyel mecénás, bibliográfus, író és műgyűjtő kapcsolatait, valamint fennmaradt levelezését mutatja be más szláv tudósokkal, írókkal, de kiemelten Ján Kollárhoz fűződő baráti viszonyát, mely közös publikálási terveken kívül főleg könyvek küldésén és levelezésen keresztül valósult meg. Viszonyuk azért is kiemelendő, mert Kollár pesti és bécsi évei alatt a szláv nemzetek közti kulturális hálózat összekötőjeként, szervezőjeként, a kulturális transzfer csomópontjaként is funkcionált. Rościszewski lembergi lakhelyén keresztül orosz tudósok felé is nyitott volt, bár a cirill betűk megszüntetésével kapcsolatos ötlete nem talált náluk támogatókra. A lengyel írók közül Adam Mickiewicz (1798–1855) az egyetlen, akinek az 1848-at megelőző időben sikerült német nyelvterületen is ismertté válnia, bizonyos kritikával szemlélte Kollár tevékenységét.

Philipp Hofeneder írásának középpontjában Waclaw Aleksander Maciejowski (1792–1883) lengyel jogtörténésznek, a varsói egyetem professzorának először 1832–1835-ben megjelent szláv jogtörténeti munkája áll, melyet aztán az 1830 és 1863 közti levert lengyel felkelések után pánszláv szellemben átdolgozott (kibővítvé megjelent hat kötetben 1856 és 1865 között), és ezt az átdolgozott verziót fordították le

idegen nyelvekre is. Maciejowski – mivel működését a cári rendszer finanszírozta – később más munkáiban is orosz érdekeknek vetette alá magát, és szlavofil nézeteket képviselt.

Marlis Lami közleményének témája Andrzej Towiański (1799–1878) párizsi emigrációban élő és Mickiewiczssel is barátságot ápoló romantikus vallásfilozófus és Krisztus-követő először 1841-ben franciául megjelent „Biesiada” [Ebéd] című traktátumának fordítás- és kiadástörténete 1882-ig. Ebben az évben adták ki ugyanis tanítványai Torinóban postumus három kötetben a katolikus egyházon kívüli messianisztikus szektának minősíthető mozgalom fejének összegyűjtött írásait és levelezését. Lami végezetül közli a 44 pontból álló írás szövegét német fordításban.

A kötetben szereplő tanulmányok a Habsburg Birodalom különböző szláv nyelveinek egymás közti, illetve egyes szláv nyelvek és a német nyelv közti kulturális transzferének néhány példáját mutatják be. Mivel ez a korszak a modern értelemben vett nemzetek kialakulásának, öntudatra ébredésének ideje, az írások számos esetben máig is érzékeny pontokat érinthetnek. Kiemelendő, hogy Ján Kollár tevékenysége több tanulmány visszatérő témája, három évtizedes pesti működésének idején (a Deák téri evangélikus templom lelkésze volt) a többnyelvű magyar főváros nemcsak a magyar nemzeti mozgalom helyszíne lett, hanem itt alapították meg a szerbek hazafias kulturális egyletüket, a Matica srpskát 1826-ban, amelyről említés történik Fischer-Nebmaier írásában. A tanulmánykötet szerzői gárdája is soknemzetiségű. A szerzők szakterületük kiváló ismerői, oktatói; választott kutatási témájukat tudományosan alaposan mutatják be, s így módon a könyvtörténeti sorozat újabb értékes, színvonalas, jól szerkesztett kötetét tarthatjuk a kezünkben.

RÓZSA MÁRIA

Die Beziehungen Herzog Albrechts in Preußen zu Ungarn, Böhmen und Schlesien (1525–1528), Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten, Bearbeitet von Christian Gahlbeck, Berlin,

Duncker & Humblot, 2017 (Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz, Quellen, Bd. 73), 774 p.

Ha a késő középkori vagy kora újkori, nagyszámú hungarikát őrző, közép-európai, ám Kárpát-medencén kívüli intézményeket kívánjuk számba venni, először minden bizonnyal és okkal Ausztria, azon belül is a bécsi *Österreichisches Staatsarchiv*, illetve a varsói *Archivum Głównie Akt Dawnych* jut eszünkbe. Ki gondolna adott témában olyan, a magyar kutatás számára kevésbé ismert és kutatott gyűjteményre, mint a Berlinben található *Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz*? Pedig Christian Gahlbeck, a mondott levéltár tudományos kutatójának 2017 őszen megjelent kötetét kézbe véve kétség sem fér hozzá, hogy a berlini archívum a magyar érdeklődők számára is jócskán tartogat meglepetést.

Az intézmény maga sokféle-fajta iratképzőt egyesít magában, legyen szó a brandenburgi választófejedelemség iratanyagáról, a Hohenzollernek házi levéltáráról éppúgy, mint például a második világháború utolsó időszakában a szovjet csapatok elől menekülő kelet-poroszsországi német lakosság tízezreivel együtt a Balti-tengeren át hajóval nyugatra menekített königsbergi állami levéltárról (*Staatsarchiv Königsberg*). De nemcsak az áttelepülés, hanem „természetesen” a háborús pusztítás, majd az ország felosztása éppúgy sújtotta a porosz múlt forrásainak őrzőit, mint az országot és annak lakosait. Az iratanyag egy része, így többek között a königsbergi állami levéltár anyaga a Német Demokratikus Köztársaság központi levéltárába (Deutsches Zentralarchiv, majd Zentrales Staatsarchiv der DDR) jutott, a jelen kiadvány alapját képező források 1990 óta találhatóak jelenlegi őrzőhelyükön, a *Geheimes Staatsarchiv*ban.

Az egykori königsbergi iratanyagban az 1525. esztendő jelenti a válaszhatárt (kötetünk kezdő dátumát is ez adja). Mindez azzal magyarázható, hogy ebben az évben szekularizálták a német lovagrend vagyont az utolsó nagymester, a Hohenzollern családból származó Albert vezetésével, aki egyúttal megalapí-

totta a protestáns Porosz Hercegséget. Albert már nagymesterként szoros kapcsolatban állt a Magyar Királyságot és a Cseh Királyságot uraló Jagellók udvarával, miután a nagymestereknek a litván–lengyel Jagellókkal évtizedek óta fennálló viszályában többek között a magyar–cseh király közvetítésével kívántak kiegyezni. Akad azonban e történetben egy még személyesebb szál is: Albert egyik fivére a Jagelló-kori magyar–cseh királyi udvarba bejáratos, magyarországi birtokokkal is rendelkező György brandenburgi örgróf volt. Mindez azt jelenti, hogy a lovagrendi iratanyagnak az 1525. évet megelőző egy-két évtizede különösen gazdag cseh–magyar vonatkozásokban, elsősorban a dinasztikus, uralkodói udvarok közötti kapcsolatokra találunk forrásokat, sokkal kisebb számban, igaz, a lovagrendi adminisztráció is megtartott magyar ügyeket. A lovagrendi levéltár szisztematikus, magyar–cseh szempontú feltárása még mindig várat magára.

Az elmondottak fényében kevésbé hat meglepőnek, hogy az 1525 utáni időszak is sok magyar–cseh kapcsolódási pontot tartogat: Gahlbeck kötete a Porosz Hercegség első négy évének (1525–1528) a Cseh és Magyar Királysághoz kapcsolódó iratanyagát tárja elénk több mint 400, hosszú és részletes, német nyelvű kivonat formájában. Nem hallgathatjuk el azonban, hogy maga az évindítás Cseh- és Magyarország szempontjából roppant szerencsétlen. Az 1525. év Albert szempontjából tekintve valóban korszakhatár, de sem a Cseh, sem a Magyar Királyság számára nem az. Persze az évválasztás védelmében hozhatjuk fel az 1525. esztendőhöz mereven ragaszkodó levéltári struktúrát, amellyel szorosan összefügg maga a tény, hogy a kötet a berlini levéltár forráskiadvány-sorozatának legújabb darabja. E forráskiadvány pedig elsősorban az 1525-ben megalakuló Porosz Hercegség iratanyagának kiadását tűzte ki célul kivonatok formájában.

A kötet alapját képező feltáró munka 1987-ben kezdődött, amelyet előbb Christel Wegeleben, majd Maria Magdalena Meyer-Gebel végzett, azután hosszú időre szünet következett. A folytatásra 2010-ig kellett várni, ekkor vette át Christian Gahlbeck a munkát, aki egyúttal

a korábban átnézett iratanyaghoz is új regesztákat készített. Ennek részleteit, a feldolgozott források körét, a munkamódszert aprólékosan bemutatja a szerző az előszóban (1–6.). Megjegyzem, a Gahlbeck-féle forráskiadványban szívesen olvasnánk a forrásokat eredeti nyelven, dacára az igen alapos kivonatoknak. Ez esetben persze az iratok legnagyobb részét alkotó korabeli német szövegek kevesebbek számára vált volna hozzáférhetővé, mint a mai németre átfordított kivonatok.

Ha a jelen munka által hasznosított iratanyag a lengyel Karolina Lanckorońska sűrűn hivatkozott, a forrásokat Gahlbeckkel ellentétben teljes szövegében közlő oklevéltárainak köszönhetően korántsem volt teljesen ismeretlen a kutatás számára, a vállalkozás mégsem volt kétszer végzett munka. Elsősorban azért, mert e kötetben a Lanckorońska-féle forráskiadvánnyal szemben nem csak a lengyel szemszögből releváns, információkhoz jut a kutató: Gahlbeck a teljesség igényével tárta fel és publikálta mindazt, ami a magyar, cseh és sziléziai földön történekmel a porosz hercegi levéltár korai regisztratórájában (*Ostpreußische Folianten*) és levelezésében (*Herzogliches Briefarchiv*) fellelhető. És ha már a válogatás szempontjairól esik szó: amennyiben a mondott okoknál fogva nem is lehetett elszakadni az 1525. évi kezdéstől, a cím mégis történetibb megfogalmazási módot kívánt volna. Helyesebb és pontosabb lett volna a Cseh és Magyar Korona országairól beszélni. Szilézia külön emlegetése azt az érzést kelti az olvasóban, mintha az megkülönböztetett „elbánást”, külön figyelmet érdemelne, miközben a korban egyértelműen a Cseh Korona részének számított.

A forrásanyag jellegével indokolhatjuk azt, hogy a lengyel kutatás figyelmét miért keltették fel már korábban az efféle információkban bővelkedő állagok, miért születtek meg Karolina Lanckorońska említett munkái. A hírek közvetítésében kulcsszerepet játszottak természetesen a lengyel területek. A híráramlásban központi szerepet töltött be a magyar egyházi és világi elit jó néhány tagjával ismeretségben álló Krzysztof Szydłowiecki lengyel kancellár, a lengyel Piotr Tomicki krakkói püspök, lengyel al-

kancellár. De Albert nagymester, majd porosz herceg fivérei, Kázmér vagy György is fontos információs csatornának számítottak, hol több, hol kevesebb lengyel–porosz szempontból értékes információt továbbítva. Vagyis az itt közölt források akarva-akaratlan is egy, ha nem több szűrőn át mutatják a legjelentősebb cseh–magyar, bel- és külpolitikai fejleményeket, amit feltétlenül érdemes észben tartani a források elemzésekor. Kérdés, hogy csak ezek alapján valóban érdemes-e, el lehet-e beszélni az oly sokszor megírt négy év egyébként is kusza politikátörténetét, ahogy arra a források szerkesztője igen terjedelmesre nyúlt bevezetőben kísérletet tesz (6–59.). Anélkül, hogy e korlátokat figyelembe venné, illetve hogy az ezen évek politikai–haditörténeisével foglalkozó német vagy más nyelvű szakirodalmi termés egyetlen darabjával komolyan ütköztetné megállapításait. Nem inkább arra szolgálnak e levelek forrásul, hogy miről volt tudomásuk a levélíróknak, egészen pontosan: mit (nem) akartak a levelezőpartnerükkel megosztani, hogy hogyan kívánták őt befolyásolni? Voltaképpen az efféle módon felhalmozódott hír- és levelezésgyűjteményekkel kapcsolatban a kérdésekre, az információáramlás (Kelet–)Közép–Európában még mindig nem szisztematikusan igényrel tisztázott rendszerére lennének legmegfelelőbbek e források – természetesen a hasonló, Bécsben, London, Varsóban vagy másutt őrzött anyaggal való szigorú összevetés után.

Különösen érdekesek a levélmellékletek: gondolok itt arra a feljegyzésre, amely az 1526. évi rákosi országgyűlés határozatait tartalmazza (Nr. 89) vagy éppen a mohácsi halottak listájára (Nr. 115/3), amelynek példányai Európa-szerre fennmaradtak levél- és kéziratárakban. De Sárffy Ferencnek a magyar fordítása révén a nagyközönség számára ismert, 1526 októberében keletkezett levelét is megtaláljuk korabeli másolat formájában Berlinben (Nr. 115/7). (E két utóbbi a már említett Szydłowiecki egy-egy 1526 novemberében kelt levelének mellékletét képezte.) A forrásgyűjtésnek talán a legunikálisabb darabjai kerültek színes másolatként a belső borítóra. Egyrészt egy a Magyar Királyság Budától délre eső részeit (Nr. 1) ábrázoló térkép

a legfontosabb folyókkal és településekkel. Ez utóbbiak közül a részben védelmi szempontból legfontosabb települések kaptak helyet a térképen, vagy éppen azok, amelyek a hadi utánpótlás szempontjából elsődlegesen voltak (a Duna menti hadi út települései.) A térkép minden bizonnyal (nem sokkal) Nándorfehérvár eleste előtt készülhetett, de legalábbis az azelőtti állapotokat tükrözheti, mert még magyar kézen lévőnek mondják a várost és várat. Szintén egyedi találat az eddig csak müncheni példány nyomán ismert ülésrend (Nr. 285/3), amely Habsburg Ferdinánd 1527. évi székesfehérvári királykoronázása után tartott lakomához kapcsolódik, és amelyet először Iványi Béla talált meg, majd azt az újrafelfedezése után részletekbe menően Pálffy Géza hasznosította és tette közzé. Ez utóbbi munkát Gahlbeck különben nem ismeri, ahogy sajnos Kasza Péter Lanczkorońska nyomán Berlinből is merítő Brodaries-okmánytára is hiányzik a felhasznált szakirodalomból, amely viszont napjainkban már a világhálón is elérhető. Az okmánytár összeállítója máskor viszont citál magyar szakirodalmat (ha nem is sokat), e téren azonban esetlegesség figyelhető meg.

Az elmondottak alapján és különösen az internet korában joggal róható fel a munkával kapcsolatban az, hogy valójában minden igyekezet ellenére a kontextusba helyezés nem igazán sikerült: fájó pont a szakirodalmi beágyazottság hiánya, vagy például annak elmulasztása, hogy az itt felsorakoztatott források miként képezték egy nagy közép-európai híráramlat részét. E bosszantó elemek ellenére azonban az okmánytár összeállítójának teljeségre való törekvéseért mégis hálásak lehetünk. S csak bizhatunk abban, hogy az elkövetkező évek hasonló vonatkozású iratanyaga egy újabb kötet formájában – a fentebb hiányolt „típushibák” nélkül – minél hamarabb az érdeklődők számára is elérhetővé válik.

PÉTERFI BENCE

Német–magyar kulturális szótár, Szász, sváb, landler, cipszer és bukovinai német nyelvű kultúra a történelemben és mindennapokban, szerk. Balogh F. András, Sepsiszentgyörgy,

Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, T 3 Kiadó nyomdája, 2017 (= Kulturális szótárak), 164 p.

A Balogh F. András összeállította kötet hatalmas ismeretanyagot dolgoz fel, mutat be közérthető és olvasmányos módon. Magyarázatai rendkívül informatívak a németül nem olvasó, szélesebb érdeklődő közönség számára. Bár az anyaggyűjtésben voltak az egyes szakterületekre vonatkozó munkában (zenetudomány, nyelvészet, irodalomtörténet, történettudomány, a természettudományok terén a botanikát és az orvostudományt említi meg) szakértő társai, akiknek előszavában köszönetet is mond; egy, a tudomány és a kultúra ilyen széles spektrumát átfogó, ennyi területre kiterjedő kulturális szótár természetesen nem lehet hiánytalanul teljes. Ennek oka az – ahogy előszavában is leszögezi –, hogy maga a szótárkészítő jelölte ki munkája határait, ő hozta meg döntéseit, mi az, ami a szótár tárgyát képezi, és mit kell kihagynia.

A kulturális szótár összeállítójának célja reprezentatív kép kialakítása a tárgyalt terület kultúrájáról, jelenségeiről, történetéről. Mint írja: a világhálón megtalálható fogalmakhoz képest a szótár annyiban nyújt többet, hogy magyarázatokat, bizonyos esetekben értékeléseket is fűz a szócikkekben tárgyalt személyekhez, eseményekhez, jelenségekhez.

Ha összevetjük a hasonló különböző idegen és magyar nyelvű kulturális szótárakkal, a Bart István készítette, több kiadást megért angol–magyar, valamint a szintén tőle származó amerikai–magyar, vagy Györffy Miklós német–magyar kulturális szótárához képest a szerző az alapvetően nyelvészeti indíttatású szótáraknál jóval nagyobb merítésre vállalkozik, a szellemi-kulturális élet egészét kívánja átfogni, és szótárformába szerkesztett kultúrtörténeti, országismereti kézikönyvet kíván létrehozni. A nagy különbség a fentebb említett munkák és Balogh F. András kötete között az, hogy míg az előbbieket a távolabbi országok kultúrtörténeti-országismereti hatásainak nyelvi lecsapódásait öntötték szótári formába, utóbbi a történelmi Magyarország és azon belül is hangsúlyosan

Erdély területébe betagozódott németiség kultúrtörténeti hozadékát teszi lexikonszerűen közkinccsé. Ily módon az alcím többet árul el a kötet valódi tartalmáról, mint a semmitmondó német–magyar kulturális szótár cím. Ezáltal a német anyaország, vagy az Osztrák–Magyar Monarchia közös kultúrkincse Magyarország más területeit érintő hatása felvállaltan nem tartozik az itt tárgyalt munka témái közé.

A kötetet bevezető előszavában Balogh F. András rendkívül alaposan bemutatja a Kárpát-medencében élő, a Szent Istvánt követő évszázadok során betelepített németiség történetét, ezen belül egyes ismert kortárs személyek sorsát a kitelepedéssel/kitelepítéssel, illetve külföldön újra kezdett pályafutásuk ívének megrajzolásával követi végig.

A munka hangsúlyosan Erdélyre, mint a német–magyar együttélés egyik évszázadokon át létezett, jól körülhatárolható helyszínére összpontosít, nagyon sok történeti, helytörténeti, irodalomtörténeti és néprajzi forrás áll a szótárkészítő rendelkezésére, s Erdélyben felnővén, sok helyszínt módja is volt megtekinteni, ami számos alkalommal érződik a leírások élményszerű, személyes hangvételén. Ha a történelmi Magyarország egész területe képezné a magyar és a német kultúra összefonódásai vizsgálatának tárgyát, sokkal átfogóbb képet kaphatnánk a szélesebben vett régió (Kelet-Közép- és Dél-Európa) német kultúrájáról. Ha azonban munkája pusztán Erdélyre terjed ki, ezt a címben kellett volna egyértelműbben kifejezésre juttatni.

A kötet szerkesztőjének kitüntetett figyelmét az irodalom mellett a néprajz, valamint a szász műemlékek és zenei élet bemutatására irányul. És ez az ilyen egyszerűes vállalkozások fő problémája is egyben, a válogatás esetlegessége. Több, különféle kutatási területről érkező munkatárs szisztematikusan tudta volna felgyűjteni az adott kutatási terület szótári címszóra érdemes témáit.

Természetesen nem célozom minden hiányosság számba vétele, csak megjegyzem, hogy a sajtóval kapcsolatos szócikkek között az egyes városok jelentősebb újságainak felsorolása már szaklexikon feladata lenne, de mivel több eset-

ben mégis találkozunk a kötetben valamilyen szempontból fontosnak, érdekesnek ítélt periodikumok bemutatásával, a meghatározó jelentőségű és tartalmas *Temesvárer Zeitung* (1852–1949) – véleményem szerint – mindenképpen megérdemelte volna a szótárba való felvételt.

A kötet végére illesztett bibliográfiából nagyon hiányzik Gerhard Sewann németül és magyarul is megjelent, a magyarországi németek történetét 1860-tól 2006-ig feldolgozó kétkötetes, hatalmas munkája.

A szótárat záró „Témakörök szerint rendezett szó- és névmutató”-hoz, amely az abc-be rendezett német szavakat, kifejezéseket adja meg magyarul, mindképpen hasznos lett volna az egyes szócikkek előfordulásának oldalszámait is hozzáfűzni, ami természetesen megnövelte volna a munkát, viszont könnyebbé tette volna a visszakeresést a könyvben. A témakörök szerinti névmutató alfejezetei: írók, költők, irodalmi művek és irányzatok, sajtó, nyomdászat, könyvtárak, múzeumok, a tudományos kutatás forrásai, a természet, tájak, folyók, növények, építészet, műemlékek, a zene, kórusok, zeneszerzők, egyházak, vallás, vallási mozgalmak, vallási vezetők, intézmények, egyesületi szervek, érdekképviseletek, hiedelem- és mondavilág, hétköznapi élet, szokások, tánc, viselet, állattartás, növénytermesztés, lakberendezés, ételek, italok, népcsoportok, népnevek, nyelvjárások és azok kutatói, oktatás és művészet, kortárs közélet és annak eseményei, települések nevei, valamint a történelmi események és fogalmak még egyszer főbb tematikus csoportok köré rendezve összegzik a kötetben szereplő szócikkeket. Az eligazodást mindenképpen megkönnyítette volna a névmutatóban a települések nevinél az adott helységet nem kétszer szerepeltetni, hanem a leírás tényleges helyére vonatkozó utalók (pl. Csatád → Lenauheim, ami a főszövegben igen helyesen így történt) alkalmazása, valamint a helységneveket a történetileg használt valamennyi nyelven ismételt meg kellett volna adni, annak ellenére, hogy magában a szótárban már szerepeltek.

Az összeállítás nemcsak érdekes és a tájékozódást segítő kézikönyv, de az oktatásban is haszonnal forgatható. Kritikai észrevétele-

immel semmiképpen sem a szerkesztő-szerző munkáját akarom lebecsülni, mindössze azt a véleményemet kívántam rögzíteni, hogy egy ilyen nagy volumenű munka elvégzéséhez egy személy kevés. A kötet átdolgozásra feltétlenül érdemes. Kibővítése, az egyes, főleg történeti témakörök elmélyítése (mert az aktualitásokkal, a régió kortárs írói, művészei sorsának alakulásával kapcsolatban Balogh F. András nagy jártasságról tesz tanúbizonyságot), és a vizsgálódás földrajzi határainak kiterjesztése mindenképpen javasolható, s a részterületek szakkutatóinak bevonásával, a gyűjtő-feltáró munkát végzők teammé alakításával a könyv népszerűsítő jellegéből tudományos igényűvé válhatna.

RÓZSA MÁRIA

Bogáti Fazakas Miklós *historiás énekei és bibliai parafrázisai (Énekek éneke, Mózesi diadalversek, Jób könyve), 1575 – 1598, sajtó alá rendezte Ács Pál, Etlinger Mihály, Pap Balázs, Szatmári Áron, Szentmártoni Szabó Géza és Zsupán Edina, Budapest, Balassi Kiadó, 2018 (Régi Magyar Költők Tára XVI. századbeli magyar költők művei, új folyam, sorozatszerk. Szentmártoni Szabó Géza, XIII/A), 502 p.*

A bemutatott kötetet kézbe véve a recenzens először is arról a jóleső érzésről adhat számot, hogy a magyar irodalmi művek kritikai kiadásának történetében hamarosan a régi magyarországi irodalom művelői is elérnek arra a pontra, amelyre Arany János munkásságával foglalkozó kollégáik 2015-ben érkeztek meg: egy nagy munkafolyamat befejeződik, hogy aztán a mára elavult kötetekkel, amelyek esetünkben még a 19. században láttak napvilágot, újra leheszen kezdeni.

A kötet sajtó alá rendezőit kivétel nélkül az elvégzett munkáért járó hála és dicséret szavai illetik meg. Bogáti Fazakas Miklós munkái kritikai kiadásának jelen első, XIII/A kötete ugyanis egy alapos műveltségű, sajátos világnézetű írói személyiséget tár elénk, akinek életét és munkásságát nagy fokú reflektáltság jellemezte, amely, úgy tűnik, kiterjedt az általa

feldolgozott témáktól a gyermekei névadásáig (430–470) az élete legkülönbözőbb területeire. E személyiség megértéséhez pedig elengedhetetlen segítséget nyújt a közel háromszáz lapnyi szövegkiadáshoz készített több mint kétszáz oldalra terjedő kritikai apparátus, illetve a jegyzékek és mutatók. Az előszóban közöltek szerint (15) a *Régi Magyar Költők Tára* sorozatban régóta dolgozó Ács Pál és Szentmártoni Szabó Géza gondoskodtak a világi énekek sajtó alá rendezéséről, míg a vallásos verseket a Pécsi Tudományegyetem sorait erősítő fiatalabb kollégáikra, Pap Balázsra, Etlinger Mihályra és Szatmári Áronra bízta. Az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, Zsupán Edina pedig a Bogáti által használt görög források filológiai kérdéseinek tisztázását kapta feladatul, amelyet a lehetséges mértékben meg is oldott.

A kötetről összességében kijelenthető, hogy átgondolt, jó struktúrába rendezett, alapos munka, amely jó filológiai bázist szolgáltat majd számos, a régi magyar irodalommal és művelődéstörténettel kapcsolatos kérdés jobb megértéséhez. Az ismertetés első részében csak néhány kisebb hiányosságra hívom fel a figyelmet, a második részben pedig bemutatom, hogy melyek azok az irodalomtörténeti kérdések, amelyeknek megválaszolásához elengedhetetlennek tartom ennek a kritikai kiadásnak ismételt forgatását.

Már az *Előszó* tájékoztat néhány fontos pontról, amelyek a jegyzetekben és a Szentmártoni Szabó Géza jegyezte Bogáti-életrajzban alaposabb kifejtést kapnak. (Ezek többségére az ismertetés második részében térek majd ki.) Ilyen kérdés például Bogáti Fazakas Miklós halálzási éve, amelyet az újonnan előkerült adatok alapján Szentmártoni Szabó 1592 helyett 1603-ig tolna ki, ám további bizonyítékok híján, helyesen, mégsem jelenti ki teljes bizonyossággal, hogy az 1603-as halálzási dátum a valódi (457). Szintén Bogáti életrajzában kapunk alapos ismertetést a szerző számos gyermeke számára választott különleges keresztnevéről (pl. Aspasia, Penteselea és Lá-mék), amelyek benyomásom szerint jelentősen eltérnek a korabeli névadási szokásoktól, ezért névtörténészek figyelmébe ajánlható adatok.

Szintén már az *Előszó* elhelyezi Bogáti munkásságát a magyarországi irodalom kontextusában, utalva Balassi Bálint, Pázmány Péter és a Sylvester-féle Újszövetség Bogáti munkáihoz kapcsolható helyeire. Különösen azonban Pázmány és a (számomra legalábbis) kevésbé ismert Molnos Dávid egykori unitárius lelkész művéből vett citációknál hiányoltam az idézetek helyének pontos megadását (a 10. illetve 11. oldalon) akár lábjegyzetben, akár szövegközben a *Rövidítésjegyzék*hez utalva az olvasót. Üdvözlendő azonban, hogy a sajtó alá rendezők a régi magyar szövegeket modern helyesírással közlik, és csak egyetérteni lehet választásuk részletes indoklásával, amely a magyar helyesírás történetében is eligazít (12–14).

A szövegkiadási részben *Históriás énekek*, illetve *Bibliai parafrázisok* alcímek alatt csoportosítva Bogáti Fazakas Miklós tíz műve kapott helyet. (A Göröcsöni Ambrus szerezte *Mátyás király-históriájához* írott folytatás Bogátitól már megjelent a RMKT XVI. századi sorozatának 9. kötetében, a zsoldárparafrázisok pedig a XIII/B kötetben látnak majd napvilágot.) Mindkét alcím alá gyűjtött művek igényesen, szinte betű- illetve szóközhiány nélkül kerültek a sajtó alá, jó térbeosztással az olvashatóságot is figyelembe véve. Az egyes művekhez írott jegyzetek az RMKT új folyamának jó gyakorlatát követik, amennyiben felvilágosítanak a fennmaradt szöveganyagokról, szerzői vagy szövegkiadói címadásról, dallamról stb., illetve bőséges információval szolgálnak a szerzetes körülményeiről, mind Bogáti privát életét, mind Erdély politikai helyzetét illetően. Nagyon hasznos, hogy a sajtó alá rendezők ügyeltek arra, hogy az akrosztichonokból kiolvasható latin verseket magyarra is lefordítsák (Petneházi Gábor munkája), egyedül néhány görög sor magyarra fordításával maradtak adósak Bogáti naplójából (439, 41. j.). A szómagyarzatok közül különösen bravúros az *Ester dolga* szövegében felmerülő 'hopol' ige problémája, amely a sajtó alá rendezők alapos szövegismeretének hála, attribúciós bizonyítékká lép elő, amennyiben Bogáti 78. zsoldárparafrázisához, és így Bogáti Fazakas Miklóshoz mint szerzőhöz kapcsolja a históriát. Ugyanennek a műnek a 98. illetve

a 176. sorához írt jegyzetek azonban ellentmondanak egymásnak, ugyanis az előbbi huszonhét, míg utóbbi százhuszonhét szatrapiairól beszél Artaxerxés országainak számát magyarázva (339, 340).

Herkulesi munka lehetett a *Szkenderbég históriájához* tartozó jegyzetek elkészítése, hiszen Bogáti olykor meglehetősen tömörítő elbeszélői stílusát kellett a legújabb, szinte kizárólag idegen nyelvű szakirodalommal összeolvasni, hogy az eseménytörténetet a sajtó alá rendező át tudja adni az olvasónak. Amellett, hogy az oszmán uralom alatt állott balkáni részek, a pápaság, Nápoly és Velence harcait egymással és a törökkel röviden, de érthetően elmondják a jegyzetek, felsorolva és magyarázva legalább félszáz nevet, a Bogáti forrásul szolgáló Marinus Barletius latin munkájához is kedvet csinálnak, különösen azért, mert Barletiusban Zrínyi Miklós egyik kedvelt szerzőjét is tisztelhetjük (350). A jegyzetekbe zsúfolt elképesztő műveltséganyagból két kedvencem a Szkenderbégnek II. Pál pápától adományozott díszsisak értelmezése (367–368), valamint az az információ, hogy a Petrela várában álló Kalaban-türbe „a kínai típusú 1967-es albán »kulturális forradalom« idején pusztult el” (371).

A jegyzetapparátus gazdagságát nem lehet eléggé dicsérni, egy helyen, a *Demeter király históriája* 232. sorához „Csaknem Bénéjminnak ám magva szakada” (178) azonban nem ártott volna magyarázó jegyzetet fűzni. A sort tartalmazó teljes strófa, és a tíz sorral később következő Cupido-leírás fényében – amelynek korabeli kontextusait is kitűnően felvázolják a sajtó alá rendezők a 392. oldalon – ugyanis még inkább kiviláglott volna, hogy mennyire különös, ha tetszik, választékos Bogáti e harmadik példája a szerelem pusztító erejéről. A Trója pusztulását okozó Szép Heléna és az ószövetési Amnon a korban is közhelyszerű példák, szerepelnek például az *Euryalus és Lucretia históriájában* is. A Benjámintörzse által uralt Gibeában történt tömeges erőszak a lévita felesége ellen, és ennek következtében a benjaminiták csaknem teljes kipusztítása Izráel többi törzse által (Bír 19–21) azonban – ismereteim szerint – elég ritkán fordul elő a szerelem elle-

ni *vituperatio*ban a 16. századi magyar verses szövegekben.

Végül a jegyzetapparátus méltatásának utolsó elemeként kiemelném az *Énekek éneke*-fordításhoz írt, megvilágító erejű, de nem fullasztó mennyiségű teológiai érveléssel alátámasztott szövegértelmezést, és különösen Bogáti Fazakas Miklós 45. zsolnárfordításának odacitálását, amely a szerző hangjának a jobb megértését szolgálja (403–405).

Hasznos a Bogáti-életrajz után található irodalomjegyzék, amely külön rendszerezi a szerző műveinek korábbi kiadásait és a személyére vonatkozó írásokat. Ha azonban megfigyelésem helyes, két tanulmány, Hoffmann Gizella, *Az erdélyi unitárius egyház legendás egyháztörténeti kéziratáról* (435, 12. j.), és Balázs Mihály, *Szent vagy profán? Adalék Sebastian Castellio erdélyi recepciójához* (437, 23. j.) című munkái kimaradtak a jegyzékből. Az ezekhez hasonló apró hibák azonban nem vonnak le abból a filológiai teljesítményből, amelyet a sajtó alá rendezők lettek olvasóik elé.

A szorosan vett filológiai munka elismerésén túl, az ismertetett kötet olvasása során felvetődött néhány érdekes pontra hívom fel a figyelmet. A magyarázó jegyzetek és Bogáti Fazakas életrajza ugyanis számos, a magyar művelődés kutatásának szempontjából fontos témához szolgálnak adalékkal. Ezek közül kiemelem például, hogy Bogáti fordítói technikájáról a kötetben megjelentetett minden szövegnél elhangzik, hogy szerzőnk a latin és görög forrásokat egyszerre, párhuzamosan, illetve olykor váltogatva használta, legyen szó antik ihletésű vagy bibliai témájú művekről. A szabad forráskezelés, tehát a betoldás, kihagyás és olykor a saját kulturális közegre való adaptálás gyakorlata, amely a régi magyar irodalomban is tendenciaszerűen jelen van, Bogáti műveiben egy sor újabb példával gyarapszik. Akár a 'cultural translation' elemeként említhetjük Zsupán Edina azon észrevételét, hogy a *Szép história a tökéletes asszonyállatokról* című költeményben Lucretia szolgálóival bársonydolmányt készít urának, az asszonyok pedig nem római módra félkönyökre támaszkodva hevernek a vacsoraasztalnál, hanem illendően ülnek (475).

Véleményem szerint ez ahhoz hasonló, mint amikor az *Euryalus és Lucretia históriájába* magyarul nem kerül bele az a részlet, hogy Lucretia nemcsak megtapossa, de le is köpködi Euryalus első, színezet szétzaggatott levelének darabjait. A *Régi Magyar Költők Tára* sorozatának gyarapodásával érdemes lenne kigyűjteni például ezekre az (asszonyi) viselkedésre vonatkozó változtatásokat a tudottan fordítás jellegű magyar szövegekből, hogy a régi magyarországi kultúra sokszor rejtve maradt elemeiről ilyen módon is képet kapjunk. Ez az attitűd egyébként nem idegen a sajtó alá rendezőktől, hiszen például Bogáti *Énekek éneke* fordításának 237–240. sorát a bibliai filológiai érv mellett egy 17. századi párnahimzessel is adatolják-igazolják (408). Megvilágító erejük azok a történeti háttérrel kapcsolatos információk is, amelyek az *Aspasia asszony dolga* és a *Demeter király históriája* jegyzeteiben található Bogáti Fazakas patrónusi viszonyairól (378–379), illetve az erdélyi elit (szerelmi) életére vonatkozó hírekről, pletykákról (387).

Egy másik téma, amely a jelen kritikai kiadás révén szintén élesebb fénybe kerül, az antik és neolatin novellák magyarországi ismertségére vonatkozik. Mint az közismert, a 16. század első felében hazánkban is elkezdtek lefordítani, főként Francesco Petrarca és Filippo Beroaldo Sr. nyomán, a 14–16. században keletkezett legnépszerűbb neolatin novellákat, a helyi szokásnak megfelelően verses formában. Griselda, Titus és Gisippus, Cimone, valamint Euryalus és Lucretia, illetve Guiscardo és Ghismonda történetei is magyar fordítóra találtak Istvánffy Pál, Szegedi Veres Gáspár, két ismeretlen szerző, illetve a későbbi unitárius püspök, Enyedi György személyében. Az Itáliában legelterjedtebbnek számító darabok közül Leonardo Bruni *Antioco e Seleuco* című, a Ghismonda novella párdarabjaként olaszul megírt munkája azonban eddig hiányozni látszott ebből a sorból. Mint Bogáti műveinek jelen kritikai kiadásából azonban kiderül, a téma, vagyis a királyi apától fiának átadott feleség, Seleucus, Antiochus, és Stratonica története az Enyedihez hasonlóan unitárius Bogáti Fazakas Miklós fantáziáját

igenis megmozgatta, jóllehet arra nincs bizonyíték, hogy a sajtó alá rendezők által felsorolt antik forrásokon kívül Bogáti választását Leonardo Bruni munkájának népszerűsége közvetlenül is befolyásolta volna. A jegyzetek azonban olyan nyomokat adnak a téma iránt érdeklődő kutató kezébe, amelyeket érdemes lenne tovább követni.

A jegyzetekben a sajtó alá rendezők két helyen a *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* lemmáit javítani is tudják (380, 381), illetve a virágének fogalma kapcsán mintha újra akarnák nyitni a vitát a szó jelentéséről (401–402), polemizálva Bogáti *Énekek éneke* szövegének korábbi kommentárjával, amely még a Klaniczay Tibor és Barta János jegyezte *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból* I. részében jelent meg 1963-ban. A virágének-vita újabb állomása azonban biztosan csak egy lenne a kritikai kiadás által a jövőben provokálандó eredmények közül.

Talán már a jelen XIII/A kötetet forgatva – ám a Bogáti zsoltárparafraízait majdan tartalmazó B kötet megjelenése után mindenképp –, itt lenne az ideje a Lucretia éneke nótájának hatásáról mélyebben elgondolkozni. Fel tűnő, hogy Aspasia asszony példamutató életét egy másképpen híres Lucretia dallamára komponálta szerzőnk, miközben Aspasia megjelenését tekintve sokban emlékeztet a Pataki Névtelen, illetve Aeneas Silvius Piccolomini ábrázolta sienai Lucretiára, míg belső tulajdonságai Griseldára hajznak (164–165). A Bogátinál olvasható, a nőkre és a házasságra vonatkozó intéseket érdemes lenne hitsorsosai, köztük is kifejezetten Enyedi György *Historia elegantissimájának* szerelemképével összevetni.

A fent felsorolt témák sokszínűsége is mutatja, hogy a recenzált kötet igen értékes darabja a *Régi Magyar Költők Tára* sorozatának, annak legjobb hagyományait folytatja. Sajtó alá rendezői együtt és fejenként is megérdemlik az elismerést, valamint azt, hogy a XIII/B kötethez is megkapják a megfelelő anyagi támogatást, hogy megkezdett munkájukat néhány év múlva beteljesíthessék.

MÁTÉ ÁGNES

Boka László, Peremek és középpontok, Tanulmányok a 20. század első felének magyar irodalmáról, Budapest, Balassi Kiadó, 2018, 309 p.

A beköszönő 20. század a magyar irodalomtörténet kulisszáinak szövevényességében igazítja el az olvasót Boka László *Peremek és középpontok* tanulmánykötete, amely a Balassi Kiadónál jelent meg az idei Ünnepi Könyvhétre. A puhafedelű borító csomópontok összekötését ábrázoló grafikája is utal arra, hogy a különböző kapcsolati hálók mentén lezajló életmű- és műtörténeti események, részletek kerülnek bemutatásra. A Szerző irodalomtörténeti kutatásainak régóta tervezett válogatása átfogó és váltott nézőpontú értékelésével mélyebb betekintést nyújt az akkori új korszak formálódó világlátásában.

Az általában fővárosi fókuszpontú kultúrának főként erdélyi irodalomtörténeti kötődéseinek térképe rajzolódik ki a 20. század első felében megjelenő személyes, alkotói kapcsolatok elemzésével, társadalomtörténeti háttérével. A meg-elevenített újságírói, írói, költői és értelmiségi életutak, társulások nagy része Nagyváradon, kisebb része Kolozsváron találkoznak, amelyek onnan indulnak és ágaznak tovább. A két város hírneve története során olykor túlszárnyalta szűkebb, közigazgatási határait: a középkori Nagyváradot még a nagy földrajzi felfedezők is tájékozódási pontként ismerték a kezdő hosszúsági kör miatt; s az Erdélyi Fejedelemség „Kincses Kolozsvára” kiapadhatatlan forrású szellemi örökségével vonult be máig hatóan a köztudatba. A 20. század azonban többszörösen próbára tette az addig kialakult műveltség- és társadalmi egységet és eszményt. A 19. század ipari forradalma és társadalmi változásai után Magyarországon ekkorra szilárdult meg a modern kor modern társadalma, amely magával hozta az új kor emberének összes, megrendítőnek nevezhető problémáját – a „modernség” valamennyi akkor még nyitott kérdéseit: az eltömegesedést, az elmagányosodást, a városiasodást, a gépesítést, az üzemszerűséget, a magára hagyatottságot, a hozzáférhető és közvetíthető szellemi áramlatok sokféleségét, stb. – az ön-

meghatározás újbóli kényszerével. Az útkeresés idejére általánossá válik az írni-olvasni tudás, így a nyomtatásban – (tömeg)sajtóban – terjesztett ismeretek, információk befolyásoló ereje, terelő funkciója korábban nem tapasztalt mértékűvé lett (22–23). S ekkor tudatosul az írástudókban saját, különleges felelősségük abban, hogy a virtuális teret képező közvéleményben (társadalmi tudatban) hogyan értelmeződnek, kódolódnak az egyes jelenségek, illetve az emlékezet szintjén miként élnek tovább, a diskurzus melyik vonulata marad fenn és hagyományozódik tovább. A tanulmánykötet négy nagyobb tematikus fejezetben világítja meg a korszak irodalmi közösségeiben az alkotók, a pályaszakaszok, a művek kapcsán nyomon követhető centralizáló és/vagy periferizálódó értéktulajdonítások, magyarázó attitűdök, elfogadó, elutasító vélemények alakulását, azok egymásra ható érveit, csoportösszefüggéseit, csoporthátterét, valóságát, szembesítő kánonkritikai értékelését azért, hogy az irodalomtörténet-írás közkeletű álláspontjai árnyaltabb képet kapjanak, s az érdeklődőket új szempontú vizsgálódásra készítse.

A jól átgondolt szerkesztés a kötetindító nagy tematikus egységben *Az irodalmi és társadalmi modernizmus kérdéseit* villantja fel négy tanulmányban. Az első elemző írás már címében jelzi, hogy egy felfokozott hangulatú, „hadi készülődéses” szellemi közeget idéz meg az 1908-as *A Holnap* antológiával azért, hogy rámutasson: „A modernség magyar irodalmi térhódítása azonban nem a *Nyugat* kizárólagosságában mérhető” (14). A beválogatott költők (Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula, Miklós Jutka) többségét már ismerte az irodalmi közélet, azonban így együtt „visszhangrobbanást” idéztek elő. A vártnál sokkal elutasítóbb kritikai fogadtatás mellett a Budapesti Újságírók Egyesületének 1909. évi *Almanachja* higgadt fórumot biztosított a felvetődött szempontok megmértetésére. A többségében nagyváradi illetőségű költőtársaság körül azonnal felálltak a háborús frontvonalak, majd mindent elsöprő polémiasorozat indult, amelynek intenzitása miatt a kortársak már-már szenzációhajhász rek-

lámfogásra gyanakodtak. A hagyományörző, nemzeti, konzervatív szemléletet képviselő irodalmi ítések tekintélyességei (Rákosi Jenő) mellett hangot adtak ellenvéleményüknek a tudományos élet prominensei (Beöthy Zsolt), nagyhatalmú közszereplők (Apponyi Albert). A megszólalásokban már ekkor megjelent a fővárosvidék ellentét. A tanulmányokban visszatérően hivatkozott, mértékadó kortárs irodalomtörténész, kritikus Schöpflin Aladár megállapította: „egyfelől, hogy az [...] antológia szerzőit több támadás érte, mint a *Nyugat*ot, másfelől [...] nemzedéki konfliktus is meghúzódott” (25). Boka László az érvek szintézisében felállítja a modernizmus három jelentéskörét: egyrészt modern vagyis új, legfrissebb viszonyító értelem; másrészt tartalomleíró vagyis korszerű, a mindenkori mának megfelelő; harmadrészt tartalomértékelő vagyis haladó, a régivel gyökeresen szakító (33). Zárásként kínálkozik a kézenfekvő következtetés, miszerint érdemes elővenni (az Országos Széchényi Könyvtár és az Argumentum Kiadó hasonló kiadásában is elérhető) *Almanach*ot mint „szellemi térképázatot”, amely hiteles forrásként és irányítúként szolgál.

A második tanulmány ugyancsak Nagyváradra invitálja az olvasót, hogy megjelenítse azt a színes társaságot, amely a *Holnap* Irodalmi Társaság köré csoportosult akár karriervágyból, akár eszmei közösségért, vagy anyagi támogatásért. A kialakult szellemi kör összetettsége miatt hét alfejezetben mozaikszerűen villannak fel a legmarkánsabb szereplők. A kortársak többfrontos támadás alá vonták az egész grémiumot, amelyhez széles támadási felületet nyújtottak maguk is. Az öntörvényű, erős egyéniségek miatt szükségszerűen rövid életű körtől Ady távolodott el a leghamarabb az egyre biztosabb budapesti befogadottságával. Bár ő állt a harcok középpontjában, de az ösztűz erejéből mindenkinek jutott, s a válaszcsepások (lásd *A duk-duk affért*) pedig végképp aláásták a barátságokat. A heterogén összetételű szerveződés motorja, *A Holnap* antológia szerkesztője, az igencsak megosztó személyiségű, marxista elköteleződésű Antal Sándor volt, aki az értékelő alfejezetcímbe méltán rászolgált az „int-

rikus” jelzőre, még akkor is, ha némely esetben nyitva marad az olvasó számára, hogy lépéseit szándékosság vagy meggondolatlanság motíválhatta. A körbe látogatókhoz tartoztak az újságírók, az írók, a költők, a művészek, a jogászok, az asszimilánsok, szabadgondolkodók, a polgári radikálisok, a későbbi tanácsköztársaságiak, a nagypolgárok, a szerencselovagok stb., vagyis mindazon magukat értelmiséginek tartók, akiket az újítás és gyökeres változtatás vágya, a haladás eszméje kötött össze. Ady szűk barátaiból, a gyakori vendégek között feltűnt az az akkor már kétes hírű Rozsnyay Kálmán, aki egy általa fordított, színre vitt és konferált Oscar Wilde-darab (*Pádua hercegnője*) bemutatásához bizalmat kapott. A botrányosra sikerült előadás csak olaj volt arra a tűzre, amelyet *A Holnap*-ellenes kritikák országosan fel-fellángoló izzásban tartottak. Az ügyet továbbfokozta a Wilde-emléktábla avatásának terve. Természetesen a helyi sajtó vitriolos élő közleményben kommentálta a történeteket. A kritikus hangok adok-kapok csatájában azonban a *Nagyvárad*i *Napló* munkatársa, a *Holnap* Irodalmi Társaság aktuális elnöke, Nagy Mihály toll helyett a nyílt utcán ököllel rontott Szirmay Ödönre. A tettelegességből – ugyan közös megegyezéssel végződő –, de visszhangos sajtóper kerekedett. A második, 1909-es antológia szerkesztője, a társaság egy másik vezető alakja, az Ady-barát Kollányi Boldizsár volt, akit főként szabadgondolkodóként, szabadkőművesként tartottak számon. A kötethez írott előszava meglehetősen szerteágazó következtetésekkel mutatta be a magyar irodalmi modernséget. Az utolsó nagy skandallum, az 1909. évi, a Társaság javára rendezett, szilveszteri műsor esti óvatlan elszólás nyomán keletkezett, miszerint a konferanszé „a nagyváradi újságírók nevében köszönte meg” (59) a támogatást, holott az adományozás nemcsak nekik történt. A visszás helyzet elmérgesedett, s a költők kiléptek a Társaságból. Bár a társulás kétségtelen vonzerejét – és később védjegyét – az első, 1908-as antológia költői jelentették. Az egyre erősödő felhígulás folyamatát az utolsó alfejezet tárgyalja. Nagy erénye az összeállított irodalomtörténeti múltértelmező megjelenítésnek, hogy bár a meg-

idézett alakok és események akár bulvárhősök is lehetnének, mégis emberi gyarlóságokkal együtt megmaradnak az eszmei útkeresők fennköltségében.

A harmadik tanulmány Babitsnak a nyilvánosságba lépésének kezdeti, 1908–1909-es éveit tárja fel, hogy megragadja a költő visszahúzódó énjét, lefojtott szubjektivitását, illetve körüljárja, hogy miként hártotta a közszerepléseket. A vizsgálat azért is izgalmas, mert „Babitsnak a titokzatosság, az ismeretlenség, a sejtelmesség ugyanis – a [Holnapot övező] kritikai fogadtatás minden botránya és ebből fakadó belső romantikussága mellett – előnyére is vált” (65–66). Az Ady-epigonság vádját élesen utasította vissza, bár Ady nagyságát nem vitatta, ugyanakkor elismeri, hogy az őket ért megrovások nem alaptalanok. A *Nyugat* szerkesztősége azonban felfigyelt rá, hívta, s ha akadozva is, de egy hosszú kapcsolat vette kezdetét. Költészetében nem választható szét „az úgynevezett esztétizáló és hagyományörző modernség” (76), amelyben a „zárt terek a belső kontemplációnak, a megfigyelésnek, a háttérbe húzódó én szemlélődésének a helyszínei” (76). A nyilvános fellépéseket, ahol lehet, kerülte. Mindenféle elköteleződést korlátozásként élt meg, ahogy azt később, 1911-ben a politika kapcsán kifejtette, hogy annak szükségszerűen rövid távú céljai eleve behatárolják az egyéni cselekvés hatókörét – a szabadságot, s az időleges célorientált csoportosulások is így működnek, azaz behatárolják a szabadságot, a művészetet. A visszaemlékezések, kortárs vélemények, levelezések, önvallomásokból felfejtett, sorra vett megnyilatkozásaiából egy, a saját művészetének tökéletessége miatt állandóan hezitáló, önmagával szemben végtelenül maximalista alkotó képe rajzolódik ki.

A negyedik elemzésben a magyar irodalomtörténet-írás szemléletváltásának nehézségei, iskolateremtő egyéniségekhez kötődő irányzatok meghaladásának állomásai vetődnek fel Kuncz Aladár kevésbé kutatott, 1907 és 1913 közötti pályaszakaszának taglalásakor. A szintézisre törekvő ifjú irodalmár bölcsészdoktori értekezését bővítette tovább terjedelmes művé *A magyar irodalomtörténet elméletének*

és módszerének fejlődése Toldy Ferenc óta címmel (amely sokáig kéziratként volt elérhető, azonban tavaly az Országos Széchényi Könyvtár és Kriterion Kiadó közreadott). Kuncz támaszkodott Taine irodalomelméletére, történelemfilozófiájára, amelyet ötvözött a modernebb esztétikákkal és más kultúrtörténetekkel, nyitott volt az összehasonlító irodalomtörténeti módszerekre, felhasználta korának legfrissebb hazai szakirodalmát. A közért való megszólalásaiban szorgalmazta az irodalomtörténeti fehér foltok felszámolását, hiányolta az összefoglaló irodalmi szintéziseket, kifogásolta a régebbi monográfiák elavultságát, kárhóztatta a regényes írói életrajzokat, tanárként az irodalomoktatást több olvasmányélménnyel kívánta javítani. A mintaadó Toldy Ferenchez hasonlóan forráskutatásokat végez, azonban doktori disszertációja hiába tartalmaz értékes megállapításokat, elsődleges szintetizáló következtéseket, egyenetlen stílusa miatt inkább egy nagyobb munka előkészületének tartották. Azonban a kibővített műnek egyértelmű „érdeme [...] világirodalmi szinten is történeti példák illusztrálja, elméleti rendszereket prezentál, s amennyire lehet, már itt is összefoglal, szintetizál” (102). A Szerző megállapítja, hogy „Kuncz anyagkezelése, kiterjedt figyelme fiatalokra ellenére elismerésre méltó” (103), műve hézagpótlónak tekinthető, sikerült „átfogó, összegző ismertetést” (104) írnia, azonban a teljes életmű értékelése még várat magára.

A második nagy tematikus egységben négy tanulmány tárgyalja az alkotói attitűdöket a háborús élethelyzetben. Az első elemzés az első világháború alatti hátországi propagandán keresztül világít rá az írott szavak erejére, irányítottságára, hatására. A háborút megelőzően a hosszú békeévtizedek elfeledtették még a remélt győzelemmel járó veszteségek okozta fájdalmat, pótolhatatlan áldozatokat. A háború kitörését minden oldalon üdvözölték, hiszen így az igaztalan sérelemért elégtételt lehet venni, sőt sokan úgy gondolták, hogy az ezzel járó felfordulás társadalmi megújulást eredményezhet. A hadi állapot elhúzódása, a fronthírek kijózanítólag hatottak. Így a feltárás az írói, újságírói szerepvállalásban beálló sokrétű val-

tozást kíséri végig, amely a kiábránduláson át, a pacifizmusig, s a teljes elutasításhoz vezet. A megszólalásokat erőteljesen befolyásolta a katonai szolgálatra való besorolás, az arra való alkalmatlanság, vagy az egyéb okbóli távolmaradás. Idővel azonban mindennél erősebben teret kapott az általános békevágy, amelynek érdekében az értelmiségiek egy szűkebb köre a Közép-Európai Államszövetség létrehozásán gondolkodott (127).

A következő tanulmány a propaganda kérdéskörét terjeszti ki a népszerű háborús antológiákra. A kiadók is felismerték az alkalom szülte keresletet, így közreadták a *Háborús novellákat*, a *Háborús versek könyvét*, a terjedelmesebb *Háborús antológiát*, s az *Ének a nagy időkből* című kötetecskét. Tudósítójellegük miatt kelendők lettek a feltámasztott háborús rövidprózák, életképek, amelyek a frontról, fogáságról, feldúlt otthonokról, háborús létről szóltak. A szélesebb merítésű, kordokumentációs igénnyel is összeállított, ám épp ezért hullámozó színvonalú *Háborús antológiát* övező fogadtatásban felmerült a nemzeti és nemzetietlen problémája. A konzervatív és az újítást képviselők között fel-fellángoló vitákban a felek támogatottsága egyensúlyba került. Általában a publikált művek hangvételén, tartalmiságán, valamint recepcióiban végigvonult az előzőekben bemutatott hadi várakozásokhoz fűződő attitűdváltás.

A harmadik írás pedig kifejezetten a propaganda ellenszélében fellépő költőkre fókuszál. Az emlékezet a pacifista szemléletet jobbra a *Nyugat* köré csoportosulókhöz társítja, holott rajtuk kívül voltak mások is. Közülük is kitűnt két egykori holnapos költő, Dutka Ákos és Emőd Tamás, akik más-más életúttal ugyan, de „pacifizmusukat, mélyen megélt magyarságukat és egyszerre nyugatos, modern” (153) világszemléletük – „az elsők között voltak, akik nyíltan és igen korán figyelmeztettek a mindenkori háborúk borzalmaira” (154). A korról és a közhangulattal összefüggésben, párhuzamosan megidézett életútszakaszokban a szerző sorra fejt fel azokat a szálakat és a motívumokat, amelyek Emődnél az 1915-ös *Dicsőség, dicsőség* és az 1917-es *Ferenc Jóska levelesládájá-*

ból című verseskötetet eredményezték, illetve Dutkánál az 1915-ös *Az yperni Krisztust* és az 1917-es *Ismerek Caesar* című könyvhöz vezettek. Az előbbinél többek között meglevenedik a korabeli békevágyat és reményt életben tartó, a szabadságos kiskönyvecskékről szóló romantikus népi legenda. Az utóbbinál pedig alapvetően a háború szomorú alkalom a humanista értékek és világnézet megjelenítésére, aki „„a vates ihletével mondta meg a véget: Magyarország halála ez a háború!” (162). A következtetés érvei szerint a békepárti világnézeti alapállás gyökere valahol ott az egykori közös asztal, a nagyváradi hely szellemiségében keresendő.

Az utolsó hosszabb lélegzetű tanulmány Babits és Kosztolányi tízes évekbeli Arany-képet vizsgálja. Arany, a költőóriás életművét a 19. század nagy irodalomtörténeti értékelésekben egyértelműen a népies-nemzeti líra csúcának tekintették, és ezt a megítélésbeli prioritást adták tovább. A kánontörténeti áttekintést követően hat alfejezet próbálja több szempontból megvilágítani az Arany-értelmezéseket. Az összegzésre törekvőket lenyűgözi az életmű gazdagsága, mélysége, tisztasága, utánozhatatlan egyszerűsége, ezért abban egyetértenek, hogy a rákövetkező nemzedékeknek mindig újat fog adni. Nagyságának érzékeltetéséhez, megkülönböztetéséhez szükségszerűen összevetésre került Petőfivel, így a népiségének, a habitusának megfogalmazásához is. Hatását árnyalva elmondható, hogy az 1900-as évekbeli budapesti egyetemen tanuló, szárnyukat bontogató, ifjú költők (Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula) rajonganak érte, vele alszanak, vele kelnek. Babits róla írta disszertációját, később önmaga kánonképzéseket vert a rokonította magát, míg a vele szemben álló Ady pedig Petőfivel érzett hasonlatosságot. Az öndefiníciók megalkotásához a legkülönbözőbb Arany- és Petőfi-olvasatok születtek, amely során az elemzők új, magukra, korukra rímelő felismerésekre jutottak. 1917-re, az Arany-centenárium évében, egy teljesen átalakuló korban ismét fontos volt a haza, az anyanyelvi kultúra hangsúlyozása, „a magát emésztő, vívódó modern lírikus megrajzolása Babits és Kosztolányi előadásaiban” (191).

Babits ekkorra örök erkölcsi értékek mentén közösségekben gondolkodó humanista, akinek lelkiismereti kérdés az igazságok kimondása – „a tízes évek végére lesz láthatóan moralizáló humanista [...]»A lélek [...] befelé tekint«” (192). A nagyváradi ünnepség díszelőadója, Kosztolányi így jelenítette meg: „»Apáink más Arany Jánost olvastak, mint mi. Ővők volt az epikus, a fiatal, a nyugodt. Miénk a lírikus, az öreg, az ideges«” (165). S az iménti hangsúlyeltolódásra ők ketten hívták fel először a figyelmet.

A két utolsó tematikus rész inkább a kolozsvári vonzaskörre koncentrálna. Így a harmadik blokk három tanulmánya az egyéni pályákat és a kapcsolati hálókat helyezi előtérbe. Az első elemzés, sajátos módon, a rendkívüli tehetségű Bánffy Miklós munkássága beágyazhatóságának nehézségét – valójában lehetetlenségét mutatja be. A páratlanul ragyogó alkotói vénával rendelkező erdélyi mágnást elrettentette az egyhangúság, s mindent megtett, hogy ezt elkerülje. Bár cím szerint főleg a novellista Kisbán Miklós áll a középpontban, de megkerülhetetlen a nézőpont tágitása. Ugyanis egy olyan emberről van szó, aki reneszánsz egyéniségként nemcsak a különböző művészeti ágakban és azok egyes műfajaiban képes volt bravúrosan brillírozni, hanem közéleti szerepeiben is szerteágazó, előremutató teljesítményt mutatott fel, de arisztokrataként saját rétegével is kritikus, honpártoló tevékenységet folytatott. Minden területen meghaladta kortársait. Az elismerések mellett a művészek politikusnak, a politikusok művésznek tartották. Az 1906-os *Naplegenda* című novelláskötet megjelenésekor többek között Ady Ibsen, Nietzsche és Spencer nevét említette – az általa „amatőr” írónak aposztrofált művész méltatásában (azonban később a jelző Illés Endrénél a csaknem megsemmisítően hátrányos „dilettánsra” változott). Majd, az 1914-es *A haldokló oroszán* közreadása után ugyancsak kalapot emelt Kisbán rövidprózája előtt, amelynek balladai tömörségű nyelvezete, metaforikus stílusa, a cselekményszövés végpontjainak feloldatlansága a drámaiságot a végsőkig feszítette. Az 1934–1940-es *Erdélyi történet* regénytrilógiáját is nemzetközi léptékben le-

het értékelni. A megrajzolt pályaszakasz kiváló adalék egy majdani teljes életmű szintéziséhez.

A második írásban már a nemzetpróbaló szétszakitottság terhe alatti szellemi, irodalmi egységet őrző, arra törekvő, honmegtartó „kincskeresők” Kolozsváron egybefonódó nemzedéki láncolata tárul az olvasó elé. Az elemzés bővebben kitér a kulturális emlékezetnek helyhez kötöttségéről szóló érvekre, hiszen a Jékely-sorok megidézettjeinél a leghangsúlyosabb elem a földrajziség. Kuncz Aladár, Bánffy Miklós, Jékely Zoltán „lámpásnak” térnek vissza Erdélybe. Bánffy kezében futottak össze a kultúrpolitikai program szálai, s amelynek Kuncz kidolgozásában vett részt. Az utóbbi irodalom-szervezői gondolkodásában nem annyira az – eleve különállóságot, lehatároltságot, a megnyugvás látszatát keltő – „erdélyi irodalom” kifejezése volt a főszerep, hanem a célkijelölő (teleologikus) transzilvanizmus fogalomé, amelyet kulturprogramot hordozó tartalommal tölthetett meg. Regényírói működésében a francia fogság (*Fekete kolostor*, 1931) mellett a „kincses város” (*Felleg a város felett*, 1931) is ihletője lett. Bánffy híres regénytrilógiájában pedig a szereplőknél mutatható ki a mintaadó kolozsváriak. Mindketten meghatározó alakjai voltak az *Erdélyi Helikon* szerkesztőségének, amelynek Jékely Zoltán édesapja is tagja volt – s az atyai jó barátokat ő már gyermekként is ismerhette.

A harmadik tanulmány Jékely és Kuncz relációjában a fenti atyai, mentori kapcsolatot hozza közelebb az olvasóhoz négy alfejezetben. A kibontakozó kapcsolati hálóban rejlő kohéziós erők, kulturális tőkék érzékeltetését Pierre Bourdieu, Hauser Arnold, John Guillory hivatkozott tételei alapozzák meg. Az elméleti sorokat a beidézett kortárs visszaemlékezések igazolják vissza. A generációk, a csoportok és a társak szempontjából Kosztolányi lefektette, hogy ugyanaz a könyv mást mond az apáknak, s mást jelent a fiúknak; Schöpflin Aladár is tisztán látta, hogy az irodalmi viták mögött valójában nemzedéki különbségek húzódtak meg; Weöres Sándor is kifejtette, hogy minden nemzedéknek újra kell fogalmaznia önmagát. Az

atyák és fiak körüli kapcsolati tőke valóban megkönnyítheti az érvényesülést, de a csoportba tartozáshoz keményebb bizonyítási kényszert jelent. A kapcsolati háló egyértelműen „közége és kiváltó oka, forrása a művészeti elitbe tartozásnak” (239). A mentori, baráti, atyai ismeretségekben bejáratott állomások (iskola- és egyetemválasztások) egyezősége hozzájárul a következő nemzedék szintjén a kapcsolati hálók csomópontjainak megerősítéséhez, újraépítéséhez. Jékely Zoltán ugyanazokat az oktatási intézményeket látogatta, mint korábban Kuncz Aladár, továbbá Jékely a szülői kör fővárosi kötődései révén találkozott Szerb Antallal, aki újabb bizonyítási lehetőséghez segítette. Jékely Kuncz-ismeretsége kihatott a franciás érdeklődésére, magatartására, világlátására – róla írta szakdolgozatát és disszertációját. Ki tudta alakítani saját, irodalmi értékrendszerét, tisztánlátását, egyéni stílusát, erdélyiségét.

A negyedik tematikus egységben az utókor-nál tetten érhető rosták, emlékezet, hézagok tárgykörében három tanulmány szerepel. Így az első elemzés a József Attila-kánon jellegzetesebb recepcióit mutatja be a kisajátító irodalompolitikai téziseken, a költészetörténeti helyen, a kortárs hatástörténeti szerepen keresztül. Az életút tragikus vége, az öngyilkosság predestináltsága alapvetően befolyásolt minden későbbi recepciót, megadta a – Petőfihez mérhető – kultuszhoz tartozó beállítódást és nyelvhasználatot. 1938-ban a Cserépfalvi Kiadónál napvilágot látott *József Attila összes versei és válogatott írásai* című kötetnek hatalmas sikere lett. A *Szép Szó* is lehozott egy különszámot, de a kolozsvári *Korunk* már a versekhez tanulmányokat is publikált, „a harmincas évekre jellemző hármas pilléreken a konzervatív, a szocialista és a népi tábor is igyekezett tisztázni önmagát és a maga József Attila-képét” (257). Mivel igazán sehová sem tartozott, a legkülönbözőbb irányzatok kapták fel: „a népi, az avantgárd, a szocialista és munkásmozgalmi, a modern nyugatos, a nemzeti, a freudista-pszichanalitikus, a filozófikus stb.” (258) egészen a marxista vonalig. A feltáró értelmezések tükrében a *Curriculum vitae* valójában egy tudatosan képzett önkanonizáció kezdete volt; az életraj-

zon sorjáznak a válsághelyzetek, stigmatizációs lehetőségek. „Az életmű többszólalúsága” számtalan költőutódnak jelentetett inspirációt „versesemény és verslélmény [...] beszkatulyázhatatlansága” (263) miatt. Éppen ez a folytonosan megújíthatóság készíti az irodalomtörténet-írást az ismétlődő értékelésekre.

A második, a fordító Radnótiról szóló elemzés a tanulmánykötet talán leglíraibb (legszébb?) darabja. A szerző sorra veszi a költő életének azon elemeit, amelyek lehetővé tették azt a páratlan műfordítói teljesítményt, amelyben képes volt úgy újraalkotni magyarul az átültetendő művet, hogy annak művészete, eszmeisége az eredetivel vetekedett. A nyílt-szívű Radnóti kamaszkora óta a szerelem tisztaságával megfejlve fordult a körülötte egyre zordabbá váló világ felé. Életének értelmét, léteigazságát, magyarságát a magyar költészetben találta meg, hiszen a „Babits és jórészt Arany Jánoson iskolázott humanizmus és tisztesség adekvát nyelve az erkölcsi eszmény nyelve is” (269). Sík Sándortól nyert további tanítást hitről, költészetről, világról a biztosabb életigenlő szeretet-szárnyaláshoz. Radnótit a hétköznapi világban megélt, az idill és borzalom közti végletes érzelmi és értelmi amplitudó még inkább arra sarkallhatta, hogy az élet szép szentségeibe kapaszkodjon, hiszen az élet önző célja önmaga – önnön folytatása, s amely az embernél a humánus lényegi feladata. Az orfeuszi úton járó költő „alighanem tudatában volt, hogy a magyar nyelv [...] maga a megérthető lét” (275).

A harmadik, egyben kötetzáró írásban – a Szerző családtörténeti kötelezettsége révén is – az addig felvonultatott költőkoszorú oszlopos tagja, Dutka Ákos életművének kétszoroslatú recepciójához, újrapozicionálásához szolgáltató arnyalt szempontokat három alfejezettel. Az első alfejezet az indulásban gyökerező félreértéseket fejti ki. A határozottan ígéretes nagyváradi poéta első, 1904-es *Vallomások könyve* verseskötetével már beérkezett, egyéni hangú művésznek számított, költeményeit megzenésítették. Az óceánon túlt is bejárt, világlátott ember művészi orientációját Fülep Lajos terelgette, valamint Reviczky Gyula és Vajda János lírájából táplálkozott, illetve a helyi jó

barát, Ady Endre hatása alól sem vonhatta ki magát. Az 1908-as *A Holnap* antológia megjelenése utáni viharos polémia nyomán mindenkit Ady-epigonsággal vádoltak. Köztük őt a legerősebben, alig lemoshatóanul, hiába álltak ki mellette a pályatársak, az irodalmi ítések egy része. Nem nyert bebocsátást a *Nyugat* belső köreibbe, még Ady javaslatára sem. Számára innentől vált az Ady-ismeretség kárhuzatos teherré. Dutka mindvégig megmaradt a fiatalkorában megtalált, szecessziós költői stílusnál. Későbbi recenzesei az újabb versesköteteknél (*Az yperni Krisztus előtt*, 1915, *Ismerek Caesar*, 1917) üdvözölték az agilis hangot, a tartalmi gazdagságot, a sokszínűséget és a hangulati, zenei vagy asszociatív elemeket, de az általánosan üdvösnek vélt fejlődés kényszere miatt elmarasztalták a formahűségért. A lassú értékelésváltást a középső alfejezet mutatja be, ahogy az 1980-as évekre (f)elismerték, hogy „a dutkai életmű maga a »modernség

stílustörténeti dokumentuma«” (293). Az utolsó alfejezet egy tévesen azonosított Dutka-vers – az irodalomtörténet-íráshoz méltatlan – kálváriáját mutatja be, amely újabb felkiáltó jel arra, hogy a kialakult irodalomtörténeti kánonok rendezőelveit időről-időre fel kell frissíteni.

A névmutatóval is ellátott tanulmánykötet szerzője, Boka László válogatásával a peremhelyzetre szorult életművek és alkotások kapcsán rögzült irodalomtörténeti értelmezések átgondolásához kínál olyan mintát és fogódzókat, mint amilyet a 20. századi irodalmi modernségének különböző, korábban háttérben levő szempontjainak tárgyalásában megtett. A továbbgondolásra invitáló irodalomtörténész témaismeretének alaposságát bőséges lábjegyzetek tanúsítják, s amelyek kellő alátámasztottságot jelentenek ahhoz, hogy az építőjellegű diskurzus elindulhasson.

FABÓ EDIT

SZÁMUNK SZERZŐI

- BORVÖLGYI GYÖRGYI**, Országos Széchényi Könyvtár, Könyvtári Intézet,
Könyvtártudományi Szakkönyvtár, *borvolgyi.gyorgyi@oszk.hu*
- DEÁK ÉSZTER**, Országos Széchényi Könyvtár, *deak@oszk.hu*
- FABÓ EDIT**, *dr.fabo.edit@gmail.com*
- MÁTÉ ÁGNES**, Szegedi TE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
Klasszika-Filológiai és Neolatin Tanszék, *mate.agnes.klara@gmail.com*
- NÉMETH LUCA ANNA**, *luca.neemeth@gmail.com*
- PALKOVICS BRIGITTA ÉVA**, *palkovics.brigitta.eva@gmail.com*
- PÉTERFI BENCE**, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet, *peterfi.bence@btk.mta.hu*
- RÓZSA MÁRIA**, *rozsam@t-online.hu*
- SALLAI ÁGNES**, MTA Könyvtár és Információs Központ, Szakinformatikai Osztály,
sallai.agnes@konyvtar.mta.hu
- SCHMELCZER-POHÁNKA ÉVA**, Pécsi Egyházmegyei Könyvtár,
pohankae@pecs.egyhazmegye.hu
- SZABÓ ÁDÁM**, MTA Könyvtár és Információs Központ,
Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, *szabo.adam@konyvtar.mta.hu*

Folyóiratunknak ez a száma
a Nemzeti Kulturális Alap
és a Magyar Tudományos Akadémia Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottságának
támogatásával jelent meg.

25nka
Nemzeti Kulturális Alap

A kiadásért felel Fodor Pál főigazgató.

HU ISSN 0025–0171

A borítóterv Somogyvári Zsuzsa munkája. Tördelte Láng András.

Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme.